

VIGILIA

SZERKESZTI

JUHÁSZ VILMOS és SIK SÁNDOR

SCHROTTY PÁL O. F. M.

TOLDALAGI PÁL

SÍK SÁNDOR

A. MACNEICE

HORVÁTH SÁNDOR O. P.

AGOSTON JULIÁN

FRANÇOIS MAURIAC

HARCOS OTTÓ

SÖTÉR ISTVÁN

RUBIN SZILÁRD

FÜZESSÉRY KATALIN

RÓNAY GYÖRGY

ECKHARDT SÁNDOR

JAJCZAY JÁNOS

írásai

1948 OKTÓBER

10

XIII. ÉVFOLYAM

TARTALOM

	Oldal
<i>Schrotty Pál O. F. M.</i> : <i>Lelki univerzalizmus</i>	577
<i>Toldalagi Pál</i> : <i>Oly szörnyűszép, Neuraszténias éjjel, Konok szeretetben. (Versek)</i>	580
<i>Sík Sándor</i> : <i>József Attila istenélménye</i>	582
<i>A. MacNeice</i> : <i>Kutatás. (Vers, Vas István fordítása)</i>	590
<i>Horváth Sándor O. P.</i> : <i>Angyalok-Démonok</i>	591
<i>Ágoston Julián</i> : <i>Egy pillanat. (Vers)</i>	602
<i>François Mauriac</i> : <i>Lourdes</i>	603
<i>Harcos Ottó</i> : <i>Isten hangja, Isten, Vigasztaló. (Versek)</i>	608
<i>Sőtér István</i> : <i>Elégia és himnusz</i>	609
<i>Rubin Szilárd</i> : <i>Vízivárosi éj. (Vers)</i>	619

SZEMLE:

<i>Füzesséry Katalin</i> : <i>Bernanos küldetése</i>	620
<i>Rónay György</i> : <i>Horváth János</i>	630
<i>Eckhardt Sándor</i> : <i>A francia katolikus szellem kongresszusa</i>	633
<i>Jajczay János</i> : <i>A 900 éves Belvárosi templom és új főoltára</i>	637

Felelős szerkesztő: *Sík Sándor*. Felelős kiadó: *Juhász Vilmos*.

Szerkesztőbizottság:

Rónay György, Thurzó Gábor, Wolsky Sándor.

Kiadja a Vigilia munkaközösség. Kéziratokat Budapest 4, postafiók 152. címre kell küldeni. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem adunk vissza. Kiadóhivatal: Budapest, IV., Kossuth Lajos-utca 1. A Vigilia postatakarékpénztári csekk-számla száma: 37.343.

Megjelenik minden hónap elején.

Egyes szám ára: 5 forint. Előfizetés: negyedévre 13 forint, félévre 25 forint.

A lapengedély száma: 7163/1947. T. M

LELKI UNIVERZÁLIZMUS

Assisi szent Ferenc ünnepére, október 4.

„A mi a lelki ajándékokat illeti, azt óhajtom, hogy ne legyetek az iránt tudallanságban.”¹ — ... mint keresztények, a Lélektől nyertek életet, s amit mint igaz keresztények tesztetk, az mind e Lélekben történik: mert Jézust csak az ismerheti és tisztelheti, aki e lélekkel bír. A Lélek ugyan mindenkit meg-elevenít, de mégis különbözők az adományok, amelyek az egy Lélektől származnak.

Ez adományok a közjóért egynek így, másnak úgy osztatnak a Lélek akaratára szerint. Oly viszony van abban, mint a test és a tagok között. Valamint a test sok tagjával csak egy egészet képez, úgy van a Krisztus is. A test tagjai különbözők, egymást nem nélkülözhetik... így van ez a Krisztus testével, az Anyaszentegyházzal, amelyben a tagok a különféle kegyelemajándékokkal egy célra működnek.

* * *

Ime, a lelki univerzalizmus, Szent Pál szerint, a keresztény szellemek mindig lényeges ismertetőjele volt.

Az egy nagy Léleknek eleven megnyilatkozása a különböző tagokban. S éppen az evangéliumi tanácsok szerint való élet történelmi lepergése mutatja, hogy az Úr szellemének működése elsősorban a különböző ajándékok kiváltását és nem mindeneknek a léleknélküli sablonba való beszorítását célozza.

Ennek életteljes érvényesülését látjuk a ferencrend sajátos jellegű egyéniségében.

Van ebben valami őskatolikus eredetiség, lelkes hagyományszeretet. Enélkül alig lehetne megérteni azt a gazdag, sőt bizonyos értelemben forradalmi jellegű történetet a Rend életében, mérhetetlen társadalmi befolyását, feszítő és hódító erejét a mai napig.

Valami csodálatos öserő hajtja és mozgatja e szellemnek mindent átfogó működését, amely még Renan szerint is, a kereszténység után a legnagyobb történelmi mozgalmat váltotta ki.

* * *

A specifikus ferences szellem tulajdonképpen magának az alapítónak, Szent Ferencnek világtörténelmi egyéniségéből fakad.

Alig találunk a kereszténység kimagasló alakjai között egyet is, aki anyyira korának gyermeke lett volna, mint az Assisi Szent. Egyénisége nem bontakozik ki előttünk teljes világossággal, ha bele nem állítjuk abba a történelmi keretbe, amelynek minden tartalmához, értékéhez és erejéhez szívének minden szálával szorosan hozzá volt fűzve.

Föllépésének történeti háttere, az az új korszak, amelyben az eddig külön, szorosan lezárt kultúrkört képező Nyugat érintkezésbe lépett a kincses Kelettel, és annak titokzatos öserői beleömlöttek a keresztes vitézeknek halálra-szánt, törhetetlen akaratereje által kitört utakba. A Nyugat biztos medrekben folyó szellemáramait eleddig ismeretlen erők kezdték irányítani.

A keresztesek közvetlen tapasztalatai, amelyeket ott, a szent helyeken szereztek, megelevenítették lelkükben az evangéliumi Krisztus képét; új benyomásokkal gazdagodó képzeletük kidomborította azt és a járókelő, tanító, cselekvő, szenvedő Istenemberhez vezette őket.

Ezzel a Nyugat vallásossága általában új irányba terelődött, formáiba új értékeket vitt bele.

Az eddig uralkodó, inkább negatív jellegű aszkézis és vallási megnyilatkozás egy új célkitűzéssel, tudniillik a tanító, szenvedő és cselekvő Krisztus követésével pozitív alakot nyert.

Minden ízében korának gyermeke lévén, nagy lelke magábaszívta első-sorban ezt a döntő jelentőségű nagy értéket Krisztus Istenembségéről és az őt jellemző fanatikus következetességgel az utolsó konzenkvenciát is levonta belőle.

Bevezeti a saját életébe a szinoptikusok cselekvő, apostolkodó, szenvedő, szerető Krisztusát; ráhelyezkedik erre az alapra, megéli újból az Istenember életét és a saját és követői gondolkozásának, érzésvilágának zsinórmértékéül állítja fel. Szabályzatában ezt összefoglalóan így fejezi ki: „Regula et vita fratrum minorum haec est, sanctum Evangelium Domini nostri Jesu Christi observare”.

Ez a körülmény érdekes színben tünteti fel Ferencet és jellegzetesen meghatározza Krisztushoz való viszonyát. A szinoptikus evangéliumok Jézusában nem a mennyei magasságokban trónoló Istent, a Pantokrátort, a mindenség Urát látja elsősorban, hanem a „Deus Caritas est”, a Szeretet Istenét, aki közvetlen közelségben van és akit a gyermek rajongó és gondolkodás nélküli szeretetével és a legtökéletesebb odaadás érzetével átkarol.

Krisztus, az Istenember nagyságának tudata ugyan mélyen benne lángol a lelkében és állandóan kifejezésre juttatja is a legkülönbözőbb hasonlatok formájában, de ez a párhuzamvonás nem váltja ki belőle annyira a megsemmisülő hódolat érzetét, mint inkább lángralobbantja az izzó szeretetet, amely első-sorban önmagát emészti szünetnélkül Istenért.

Mióta közvetlen szemlélődés révén az Istenember cselekvő, apostoli, lemondó, szegény életét és azt a körülményt, hogy Krisztus mindezt szeretetből cselekedte, megismerte, azóta lelkének megfégezhetetlen szeretete következetesen alakításra, cselekvésre tör benne és megállás nélkül hajtja, újí az Apostol szava szerint: „Caritas Christi urget nos”, hogy ő is azt tegye, amit Krisztus cselekedett értünk, hogy ő is tanítson, hogy ő is hirdesse az Isten országát, hogy ő is szegény, megvetett, keresztet szerető legyen, a szegény, megvetett, keresztet viselő Krisztus iránt való szeretetből.

Ebben bontakozik ki a küldetés lényege és csodálatos ereje: Krisztus rá-néz, rátekint: és ő megy, otthagy mindent, mint az Apostolok, hogy betöltse hivatását, betöltse a szeretet sürgető szavát.

Szorosan összefügg ezzel a gondolattal éppen a szinoptikus evangéliumokban plasztikusan kidomborodó tan az isteni gondviselésről, az Úrnak mérhetetlen jóságáról. Az a gondviselő evangélium, amelyet Krisztus az apostoloknak szétküldetésük előtt elmondott beszédében kifejtett, megragadta Ferenc lelkét is. Semmit se legyen! Isten az Atya, az Úr; Ő gondoskodik rólatok. Benne bizzatok!

Mind olyan szavak, amelyekkel Szent Ferenc saját életének és intézményének biztosította minden emberi alakulatnak legnagyobb kincsét: a földi dolgoktól való teljes függetlenséget.

Ez a minden földi dologtól való teljes függetlenség egyik főjellemvonása a ferences rendnek.

Minden nagyobb cselekedetében, amelyet a Rend több mint hétszázados történetében mint kollektív egyén végbevitt, ez a Gondviselésben való feltétlen hit, lényeges körülményt képez. S ez nemcsak hajtóereje a ferences egyéniség abbéli törekvésében, hogy Krisztusnak meghódítsa a világot, hanem minden időben rugékonnyá tette a hatalmas apparátussal dolgozó nagy Rendet magát is, kinevelvén belőle azt az alkalmazkodó képességet, amely a ferences hithirdetési módszer formáit, az állandó változásnak alávetett idők követelményeinek megfelelően körültekintő okossággal, mindig beállította a nagy szent cél szolgálatába.

De Ferenc még tovább ment.

Az eddigi vallásos megnyilatkozásban még igen élénken domborodik ki az Isten és a teremtmények közti dualizmus.

Szent Benedek már belevonja az Istent dicsőítő liturgiai symbolizmus hatáskörébe a mindenséget és ezzel némileg áthidalja a köztük való ellentétet; Ferencnél ki van egyenlítve az a dualizmus, amennyiben egész lényé megérzi, ösztönszerűen meglátja ezt a remek teremtmény lelket, amellyel az Úr kiöntötte gondolatát és szeretetét a mindenség fölé és messze kitérve egész valójának belső világát, magába szívja örök lelki éhséggel annak a fonséges himnuszának eszméjét, amelyet az összteremtés szünetnélkül a Teremtő nagyságának bemutat.

Páratlan költői lendülettel kifejezést ad ennek a nagy lelki ténynek minden szavával, énekével és cselekedetével. Újból megéli így is az Úrnak életét, aki minden teremtményben, a mezei lilomban és a szürke verébben a mennyei Atya nagy szeretetének jelképeit látja. De itt sem áll meg. A teremtményekben nemcsak jelképeket és hasonlatokat lát, hanem megtelve látja őket Isten-től, az isteni életnek bizonyos fokát nézi bennük annyira, hogy testvéreivé, nővéreivé lesznek és mert ő az Isten gyermekének tudja magát és az összes teremtmények bizonyos értelemben Isten gyermekei, azért mindnyájan testvérek és nővérek.

Ezt nagy költői erővel meg is énekli a halhatatlan „Il Canto di Frate Sole”-ban.

Sokan igyekeztek már Ferencnek a mindenséggel való ezt az egyezését elemezgetni és szóval is kifejezésre juttani; tökéletesen csak Szent Bonaventúrának sikerült ez, mikor mondja: „In quacunq[ue] creatura latet ipse Deus”. Ugyanezt a felfogást vallja, csak fokozottabb mértékben, embertársaira vonatkozólag is. Minden emberben, akrmilyen helyzetbe állította is bele a Gondviselés, Krisztus testvérét látja és minél jobban közelíti meg önmagával való szüntelen küzdelme által a szegény, megvetett, szenvedő Krisztust, annál élénkebben lángol fel benne az általános ember-testvériség gondolata.

Ezzel az emberiség lelkiértékelési világába egy új közösségi gondolatot vet bele, amelyben nem a célkitűzés az a tényező, amely az emberi társadalmat egyesíti, hanem a szeretet, a szíveket összekötő meleg, mindent átfogó testvérvizony mondja az első és az utolsó szót!

Ebből az új közösségi, egyetemes gondolatból ered az a felfogás, amely elemi erővel roppantotta össze körülötte, „a legolaszosabb szent” körül, akit a napsugaras, illatos umbriai hazáján kívül alig tudunk elképzelni, a nemzetiség szűk korlátait és beleállította az Univerzalizmus határtalan lehetőségeinek birodalmába, ahol mindenki megérti és rajongó szeretettel körülv teszi. Ez megmagyarázza azt a paradox tény is, hogy tanítványait olyan országokba is elküldötte az evangéliumot hirdetni, amelynek nyelvét sem ismerték, mert meg volt győződve arról, hogy pusztá fellépését is megérti mindenki. De rendjének szinte csodálatos elterjedését sem tudjuk enélkül megérteni.

Ha most még egyszer összevetjük ezeket a lélektanilag bevezetett gondolatokat, megállapíthatjuk, hogy a tökéletes szeretet, a földi dolgoktól való teljes függetlenség, a szenvedő Krisztushoz való viszony és az általános ember-testvériség az alapszínei Szent Ferenc jellemének.

Viszont a bennük rejlő, örökös forrongó, feszülő erőkre vezethetjük vissza azt a Krisztusért és országának elterjedéseért mindent feláldozó, sohasem nyugvó nagy apostoli tevékenységet, a legtágabb értelemben vett küldetési-missziós gondolatot, amely magát Szent Ferencet és rendjét is minden időben oly feltűnő módon jellemezte.

Ez az, amiről az Apostol mondja: „Tudok szűkölködni és bővelkedni egy képen”.

Ez az, amire Krisztus hív és küld: Isten országának hirdetésel

Ezt látjuk életében, amikor 1209 február 24-én az általa renovált Porciunkulában hivatásának felismeréseért könyörgött, a pap az oltáron Máté evangéliumának 10. r. 7. versét olvasta fel: „MenjeteK és tanítsatok és mondjátok:

közel van a mennyeknek országá!" Ezek a szavak mint kinyilatkoztatás sugara érintették lelkét. Elment a paphoz, hogy e szavak magyarázatát kérje tőle. A pap megmondja neki, hogy ezekkel küldötte az Úr tanítványait ki a világba, az Evangélium-hirdetés nagy útjára.

Ferenc lángoló lélekkel felkiált: „Ime, ez az, amit lelkem kíván!”

Egyszerűen, a szó tulajdonképeni értelme szerint vette be lelke ezt a szent szöveget és gyors elhatározással leszűrte belőle a gyakorlati élet számára az igehirdetésre való kötelezettséget. Erre oktatta tanítványait is.

És „Mondom neked — szól egy alkalommal barátjához, Ugolino bíboroshoz —, az Úr az egész világ hasznára és lelkiüdvére küldötte testvéreimet és ha megtartják, amit ígértek, megadja nekik mindazt, amire szükségük lesz a hitelenek és a hívők országában”.

És ismét: „Szenteljétek magatokat egészen az Evangélium szolgálatára, mert az Úr nem hívott titeket ebbe a rendbe, hogy hazátokban békésen és nyugodtan műveljétek a magatok és rokonaitok üdvét. Ő azt akarja, hogy nevét kivigyétek a népek és királyok színe elé; hogy ne képlekedjünk akaratának megvalósításában, még ma fölosztjuk magunk közt Olaszországot és a legtávolabbi országokba is elmegyünk missziót tartani”.

* * *

Ilyen és hasonló gondolatok közt, amelyek a Caritas Christi urget nos ellenállhatatlan erejét legtökéletesebben kifejezésre hozták, haladt végig tanítványaival a poétikus Umbrián, „az elveszett Paradicsom e földön visszamaradt részén...”

Ezért óhajtotta volna a vértanuhalált, ezért ment Marokkóba, ezért osztotta fel az 1219-i káptalani összejövetelen testvérei között az általa ismert világot, ezért ment Palesztinába... de a vértanaság nem volt Isten akarata.

Viszont közben élete mind jobban hasonult Krisztus életéhez: jelleme teljesen megéri és alapszínei egyre tökéletesebben bontakoznak ki.

És ez az alapszín: a szeretet, — szent tűz, amely elárasztja lelkét és felémészti testét és csak egyet akar, egyet ismer: „Ó, Uram, Te Fény, Te Jóság, Te Szeretet, ne engedd, hogy csak én egyedül szeresselek, hanem engedj hódítani, dolgozni Érted és Neked... hogy Hozzád kössöm a lelkemet, úgy ahogy én vagyok Hozzád kötve: A SZERETET KOTELÉKÉVEL”.

OLY SZÖRNYŰSZÉP

Oly gyönyörűszép az éjszaka!
Tíz vagy húsz lámpa ömlő,
kifehéredett sugara
egyenesen szíven lő.

Remélem, megdicsőülök
s a levegő s a kertek
s a kertekben a sok tücsök
majd rólam énekelnek.

De addig is, míg alakom
emlékeikbe átszáll,
kézenfekvő hasonlatom
a mexikói császár,

amint döbbszen szembenéz
a tíz-húsz puskacsővel...
Jaj, átöröklött szenvedés,
mily szép lettél idővel!

Toldalagi Pál

NEURASZTÉNIÁS ÉJJEL

Gyerekként alvó szemeim
éjszaka fölriadnak
és látják, hogy magától és
csöndben kinyílt az ablak
és látják és felismerik
az eget és a földet,
országaimat, amiket
mások előrköltek.

Tünődj fölötte, nyomorult
és sírj is, hogyha tetszik.
Tudom, ezek a csillagok
a szívet is kimetszik;
a bölcsességük belenyés
az élő húsba mélyen,
de aki ezt nem állja ki,
nem érdemli, hogy éljen.

Mutatja magát a világ,
a lombos fa, a holdas
s macskákkal teli háztető
és parancsolja: olvass
belőlem késő reggelig
és aztán éjről-éjre,
megvesztegetve és bután,
a lényeket nem értve.

A babás bánat nem elég
s mit eltemet a holnap,
nagyon is kevés az a gyász,
örökké fuldokolnak,
kik önmaguknak foglyai,
a mindhiába élők,
a mindenség fortélyait
kétségbeesve nézők.

Toldalagi Pál

KONOK SZERETETBEN

Mindegy, hogy mit teszel. Nem ítélkezhetsz
fölötted — Csak az Isten!
De rajtad áll, hogy élünk, vagy halunk;
hogy szomjad elveszítsen;

hogy összezúznak öleléseid,
vagy féltve összefognak?
A hű szívek nem egymást égetik,
csak egymásért lobognak.

Igy lesznek foglyok és ártatlanok
a konok szeretetben,
mely, mint a hajnal, tartja a napot
s mint az éj, feneketlen...

Te poklokat cipelsz s megosztanod
e poklokat velünk kell.
Kegyetlenül, ahogy gyermek szokott,
élsz vissza szívünkkel.

Magaddal együtt minket is letörsz
s míg veled zuhanunk mi,
az elragadtatott földet s eget,
az életet tudod hazudni!

Toldalagi Pál

JÓZSEF ATTILA ISTENÉLMÉNYE*

Az Ady-utáni nemzedék legnagyobb költő-tehetségének, József Attilának Isten-élménye sokban erősen rokon Adyéval: erősen egyéni és sokrétű, bonyolultsága ellenére is közvetlen és bensőséges. Különbözik azonban Adytól mindenekelőtt Isten-képének nagy határozottságával és egyértelműségével. Szó sincs itt Ady „éjszakai Isten”-éről, kísérteties, olykor babonás légköréről, imbolygó bizonytalanságáról: nincs is ebben az élményben semmi elsődleges miszticizmus. Ha szabad így szólni, sokkal „foghatóbb” Isten jelenik meg itt előttünk, erősen antropomorfizálva (ő maga egy helyen „te emberarcú”-nak nevezi), egészen földies, olykor szinte földhözragadt vonásokkal megrajzolva, még sincs benne semmi méltatlan, semmi szentségtelen; még azon az egy-két helyen is, ahol lázadó szóval támad ellene, átérzik a hit és imádat konvertált élménye.

Jellemző József Attila Isten-élményére az is, hogy végighúzódik egész pályáján, nincsenek észrevehető komoly szünetei, árnyalataiban fejlődik ugyan, de csak az Istenhez való viszony változik, nem maga az Isten-kép. Állandó és szervesen átfogó ez az Isten-élmény, akárcsak a Balassáé, és hogy nála éppen úgy, mint annál, mégsem lett életalakító erővé, annak magyarázata mindenekelőtt életviszonyaiban rejlik. Nem hozhatta magával a gyermekkorból a „rendes emberek” beidegződött, magátólértetődővé vált hitét. „A görögkeleti vallásban Nyugalmat nem lelt, csak papot” — írja magáról —, és hogy ez a mondat milyen belső örvényeket tár fel, megsejthetjük, ha meggondoljuk, hogy szükségesnek látta belevenni egy néhánysoros önjellemzésbe, amelyben minden sornak mázsás súlya van. Sem a nyugalmat, sem az élet sarkcsillagát nem találhatta meg mások segítségével, magának kellett megharcolnia értük, egy szörnyű élet szenvedései, a külső és belső ellentmondások tragikus vonaglásai közt. Harcol is érte sokfelé, pillanatra sem nyugodva. Egymásután állítja élete centrumába a szépséget, a tudományt, a szociális problémakört, a lélekelemzést, a „mamát”, a szerelmet, — verseinek egy jó ismerője egyszer így kiáltott fel: „Hogy is ért rá ennyit törődni az Istennel a sok nyomorgás, betegség és küzdelem között!” De semmi sem volna tévesebb, mint azt hinni, hogy mindezekben az értékekben valláspóllékot keresett: az Isten-élmény ott van ezek mögött, sőt a legtöbbször ezekben is; annyiszor felüti fejét magukban a versekben is, hogy nem lehet tudomást nem venni róla. „Egyben-másban Istenhez is hasonlított” — írja magáról ugyanabban az önjellemzésben. Ez az istenhasonlóság mélyen rejtőzött lelkében, ha úgy tetszik, ösztönei mélyén és egészen soha el nem törlődött onnan.

Megnyilatkozásának hangja mindenekelőtt valami kedves, ügyetlen, követelő, mégis tiszta és egyszerű *gyermeki hang*. Ime, az egyik vers:

ISTENEM

Dolgaim elől rejtegetlek,
Istenem, én nagyon szeretlek.
Ha rikkancs volna mesterséged,
Segítnék kiabálni néked.

Hogyha meg szántóvető lennél,
segítnék akkor is mindennél.
A lovaiddat is szeretném
és szépen, okosan vezetném.

* Részlet a szerző akadémiai székfoglalójából.]

Vagy inkább ekeszarvat fogva
szántanék én is a nyomodba,
a szíkre figyelnék, hogy ottan
a vasat még mélyebbre nyomjam.

Ha csősz volnál, hogy óvd a sarjat,
én zavarnám a fele varjat.
S bármi efféle volna munkád,
velem azt soha meg nem únnád.

Ha nevetnél, én is örülnék,
vacsora után melléd ülnék,
pipámat egy kicsit elkérnéd,
s én hosszan, mindent elmesélnék.

Alig van olyan verse, amelyben egy-egy ilyen gyermeki kifejezés ne ütné fel a fejét. Egyszer ezt mondja: „Ne haragudj, jó íze van az égnek”, egy Betlehem-versben: „Jézus, kinek szállása sárga írka, Heverő papírbarmok közt örül, S a tűz fényénél a jámborok, mintha Ugrádoznának a jászol körül”. Olykor a gyermekivel édestestvér népies jóízűséggel szól. Gondoljunk a közismert *Betlehemi királyokra*. Ez a gyermeki hang azonban nemcsak a kezdő költőnek, illetőleg a még majdnem gyermek léleknek jellemzője; végighúzódik az egész költészetén. Egyik legutolsó versében olvassuk ezeket a sorokat:

Fogadj fiadnak, Istenem,
hogy ne legyek kegyetlen árva!

...Tudod, szívem mily kisgyerek —
ne viszonozd a tagadásom;
ne vakítsd meg a lelkemet,
néha engedd, hogy mennybe lásson.

(Nem emel föl.)

Vagy ezeket:

Ijessz meg engem, Istenem,
szükségem van a haragodra.

...Ordíts reám, hogy nem szabad!
Csapj a kezemre mennyköveddel.

(Bukj föl az árból.)

Ez a gyermeki hang valami gyermeki magatartást, valami csendes, roppant egyszerűségű és roppant bensőségű *áhitatos meghúzódást* takar fel. Az Isten-közelségnek nálunk egészen szokatlanul bensőséges hangja ez. Egyik korai versében így ír:

Ó, Uram, nem bírom rímbe kovácsolni dicsőségedet
Egyszerű ajakkal mondom zsoltáromat.
De ha nem akarod, ne hallgasd meg szavam.
Tudom, hogy zöldel a fű, de nem értem, minek zöldel, meg kinek zöldel.
Érzem, hogy szeretek, de nem tudom, kinek a száját fogja megégetni a szám.

Hallom, hogy fú a szél, de nem tudom, minek fú, mikor én szomorú vagyok.

De ne figyelmezz szavamra, ha nem tetszik Neked.
Határtalan a birodalmad, és hatalmas vagy meg erős, meg örök.
Ó, Uram, ajándékozz meg csekélyke magammal engem.
De ha nem akarod, ne hallgasd meg szavam.

(Csöndes estéli zsoltár.)

Később:

Láttam, Uram, a hegyeidet
S olyan kicsike vagyok én.
Szeretnék nagy lenni, hozzád hasonló,
Hogy küszöbödre ülhessek, Uram.
Odatenném a szívemet,
De apró szívem, hogy tetszene néked?
Roppant hegyeid dobogásában
Elvész ő gyöngé dadogása
Mért nem tudom hát sokkal szebben?
Mint a hegyek és mint a fűvek:
Szívükben szép zöld tüzek égne,
Hogy az elfáradt bogarak mind hazatalálnak, ha esteledik,
S te nyitott tenyérrel, térdig csobogó nyugalomban
Ott állsz az útjuk végén —
Meg nem zavarlak, én Uram
Elnézel kis virágaink fölött.

(Isten.)

Vagy:

Érzem, hajnali falucska lettem,
Szelidség nyugodt tehenei
Ballagnak belőlem az Úr kegyelmének
Friss és térdigfüves legelője felé.

(Komoly lett már.)

Ha ennek a csendes Istenhez-simulásnak forrását keressük, azt hiszem, József Attila egyik legbensőbb, legátfogóbb ösztönében, legtöbb szenvedése és legnagyobb értékei szerzőjében találjuk meg: a nagy, szomjas *szeretetvágyban*. Galamb Odón, a *Makói-évek* szerzője, a költőnek előbb tanára, utóbb jóbarátja leírja annak első, gyermekkori öngyilkossági kísérletét. „Csak amikor magamhoz öleltem s megcsókoltam, mint szegény, elhagyott gyermeket, akkor zokogott fel s akkor adta beleegyezését, hogy igen: segítsünk rajta. Egy szó tarthatta csak vissza, melyet kora ifjúságától nélkülözött: a szeretetét”. (22. l.) A világért sem szabad azonban azt gondolni, hogy ez a mohó szeretetvágy a tehetetleneknek és örök kiskorúaknak, az inaszakadt, másodrendű embereknek infantilis ösztöne volna, akik mindig mindenkitől csak kapni akarnak és nyafogó passzívításban élnek végig életüket. József Attilában ennek a szeretetváagnak aktív oldala, az adnivágyó erők nemes ösztöne semmivel sem volt kevésbé erős. Ugyancsak Galamb szerint egyik legnagyobb szenvedése, ami idegbaja felé is vitte, az volt, hogy többet szeretett volna adni. Érzése szerint nem volt elég jó az egyes emberekhez. (98. l.) Bizonyossága erre egész nagyszabású szociális költészete, melynek minden szocialista öntudat és harcos élesség mellett az emberekkel való együttérzés, a szegények, elnyomottak, emberségükben megcsonkítottak felé ölelő szeretet a legerősebb hangja. Ez a szeretetvágy búvik oda Isten-verseiben az Istenhez, a mindenség melegének forrásához és ösztönszerűleg belőle várja a maga szeretet-energiájának örökös megújító erejét. A vallásgyalázási pere alkalmából írt vers — amelynek jellemző címe: *Milyen jó volna nem ütni vissza — így végződik:*

Fölemelnek a napsugarak,
Isten megcsókolja minden arcom,
És nagy, rakott szekerek indulnak belőlem
A pusztaság felé.

Az az élmény, amelynek ilyen mélységes, a léleknek nemcsak metafizikai, hanem egyenesen önfenntartási ösztönébe mélyedő gyökerei vannak, nem is lehet más, mint a szó mindkét értelmében teljességgel *reális*. Reális az élmény *szervességekben*, az egész ember minden életmegnyilvánulását átfogó és színező voltában, és reális a

konkrétságban, a mindennapi élet mozzanataiba való beágyazottságában, illetőleg annak földiesen megfogható formái közt való megjelenésében is. Ime, egy kis vers, amely mind a kettőre példa:

Hogyha golyóznak a gyerekek,
az Isten köztük ott ténfereg.
S ha egy a szemét nagyra nyitja,
golyóját ő lyukba gurítja.

Ő sohase gondol magára,
de nagyon ügyel a világra.
A lányokat ő csinosítja,
friss széllel arcuk pirosítja.

Ő vigyáz a tiszta cipőre,
az utcán is kitér előre.
Nem tolakszik és nem verekszik,
ha alszunk, csöndesen lefekszik.

Gondolatban tán nem is hittem.
De mikor egy nagy zsákot vittem
s ledobván, ráültem a zsákra,
a testem akkor is őt látta.

Most már tudom őt mindenképen,
minden dolgában tetten értem.
S tudom is, miért szeret engem:
tetten értem az én szívemben.

(Isten.)

A következőkben módunk lesz rámutatni, mennyire beleszövődik az Isten-motívum forradalmi költészetébe is. Ott van, félreérthetetlenül sűrűn, szerelmi költészetében is: „Istennek tégedet felellek” — írja az *Áldalak búval, vigalommal* c. versben. Másutt, Adyra emlékeztetve:

Szeret az Úr.
Nem jön soha nagy fényességgel,
Nem akarja, hogy elromoljanak
Szemeim, akik
Nagyon kívánnak látni téged.

(Olyan bolond vagyok.)

Lehet ezután már másé is, akit szeret: „Csak az Istent, szerelmesem Az én szép nagy Istenemet Megőrizzed”. (*Szerelmesem, mi már...*) Egyenesen az Istent látja megnyilatkozni a szerelmi élményben is, — az Istent, akihez örök, legigazibb szerelme fűzi:

Hogy tebenned jött most eléim,
Azt is látom —
Ő az én örök szerelmem
S a halálom.

(Bibliai.)

A gyermeki bensőség és az átfogó realizmus mellett harmadik egyéni jellemzője Isten-élményének a nagyon erősen *intellektuális jelleg*. Van ebben valami, ami az egész korra jellemző, de József Attilánál nagyon határozottan és kibélyezett egyéni módon jelenik ez meg. Jellemző ez egész költészetére és világnézetére. A költő, mint egyik leghatalmasabb versében (*A város peremén*) írja, „az adott világ varázsainak

mérnöke", akinek úgy kell „megszerkeszteni” magában a harmóniát. Ez a kedves gondolata végigkíséri egész életén, és megható naivsággal, a nagyraemelt kamasz világ-megváltó önérzetével szólal meg már jóformán gyermekkorában. Egy ifjúkori levelében így ír: „Most művészetbeli megújulás előtt állunk, amit elég keserves lesz keresztülvinni, mert még nincs meg az új ethika, ami pedig még Krisztus etikájától is sokban fog különbözni. Én úgy képzelem el, hogy circa olyan arányban tér el az új testamentumtól, milyen arányban az újtestamentum az ótól. És ez nem bolondság, ezt én erős hittel hiszem és így vélek eljutni az én életem értelméhez, hogy azután megtaláljam az élet (és a létezés) értelmét. Ez összefügg szervesen az Isten-hittel — itt figyelmeztetem Odön bátyámat arra az álomra, amit Makón már elmondtam, hogy én az Istent új és igazi valójában fogom megmutatni”. (Galamb i. m. 35. l.) Amit a gyermek ilyen harsogó nagyszavakba foglal, később ilyen tömör sorokba szorítja össze: „Egem az ésszel felfogott emberiség világossága”. (*Már régesrég.*) Maga a gondolat vissza-visszatér, egyre határozottabban, ha egyre szürkébben is, egészen a végső csalódásig.

Ezek a mondatok szinte kínálkoznak annak a néhány versének magyarázatára, amelyekben az Isten ellen való lázadás hangja üti föl fejét. (*A bűn, A füst.*) Ha alaposabban odafigyelünk ezekre a hangokra, lehetetlen ki nem hallani mögülük az Istenbe kapaszkodó kétségbeesés elfojtott sóhajtásait. Kinek jutna eszébe pl. a híres *Tiszta szívvel* oly sokakat megbotránkoztató sorait („Nincsen apám, se anyám, Se istenem, se hazám”) szószerint venni! Csak a lélektani és esztétikai botfűléség nem érzi ki ezekből a sorokból a szegény megvert, megalázott, éhező gyermek keserű dacát, aki csak azért is odamond mindenkinek, elsősorban „a nagyoknak”. Ki ne gondolna itt a sírástól maszatos arcú kisgyerekekre, aki azt mondja magában: „Ügy, hát akkor azért is rossz lesznek!” Egyik töredékében, amelyben azt vallja, hogy nem találja az Istent, így sír föl az Istennek (és a jóságnak) elfojtott vágya:

Ó, boldog az, kinek van istene
ki rettenetes és maga a jóság,
kinek sebet kap reszkető keze,
ha leszakítja a tilalmas rózsát.

Ó, boldog az, kinek van istene,
mert rajta van a mindenség szeme.

A tulajdonképpeni lázadás, amely érzelmileg őszinte és akart, elsősorban forradalmi költeményeiben harsan meg, de jellemzően akkor is majdnem mindig megvillan a versek mélyén az Isten neve. Ez az egész forradalmi költészet emberi gyökereivel is lelke legmélyéből szívja nedveit. A kollektív gondolat kollektív érzésből — az imént megpróbáltunk rámutatni: — a szeretetvágyból fakad. A várt és a szétosztandó szeretet-energia összeolvad ebben a nagyszerű lírában, és túl minden program-szerűsége, párt- és osztálygondolaton, egészen átfogóan emberivé — nem tudom megállni, hogy ne mondjam: kereszténnyé — teszi. „Hiába fűrösztöd magadban, Csak másban moshatód meg arcodat” — mondja a *Nem én kiáltok* c. kötet hatalmas prologusában. De e mellett a velejében individuális alaphang mellett ott van az eredendően közösségi érzés ölelése is:

Az én hitem a földnek melegsége,
És miként a föld szétosztja melegét
Gyenge füveknek, rengeteg erdőknek egyaránt,
Az én hitemet úgy osztom szét közöttetek.

(*Tanítások.*)

— és ugyanabban a versben fölremeg az alapvető Isten-látomás hangja is, amikor ember-vízióját ebbe a hatalmas sorba foglalja: „Por és Istenpor vagyunk”. Megszólal — természetesen az ő félreismerhetetlen tisztaságú hangján — a forradalom isten-kihívó kiáltása is (*Hosszú az Úristen. Fiatal életek indulója.*) De ez a forradalmiság

sem az egyoldalú vulgár materializmus hangja. A nélkül, hogy a szociális igazságtalanságon érzett felháborodás és a forradalmi öntudat bármit vesztené erejéből, túlnő a forradalmi költészet szokványos keretein, az értelem és a mindenség metafizikai rétegeibe:

Én túllépek e mai kocsmán,
az értelemig és tovább!
Szabad ésszel nem adom ocsmány
módon a szolga ostobát.

Ehess, ihass, ölelhess, alhass!
A mindenséggel mérd magad!

(*Ars poetica.*)

Egy másik versében (*Ki verné föl lelkünkben a lelket*):

... emberek, emberek!
Ki venné újból észre,
Hogy le kell sikálni asztalainkat,
Ki mondaná meg az asszonyoknak,
Hogy kisöpörhetik a szomorúságot,
Ki ültetne kerteket szemükbe,
Ki verné föl lelkünkben a lelket?!

Forradalmi élményének nemcsak az indítékai közt van ott — bizonyos értelemben negatív módon — az Isten-vonatkozás („Az Isten se törődött velünk”), hanem a vég, a cél, a program is beletorkollik az Isten-vízióba:

Vegyetek erőt magatokon
És legelőször is
A legegyszerűbb dologhoz lássatok —
Adódjatok össze,
Hogy roppant módon felnövekedvén,
Az Istent is, aki végtelenség,
Valahogyan megközelítsétek.

(*A számokról.*)

Ugyanez az élmény lüktet a Kövek megrázó látomásában:

Ennek az egész kollektív költészetnek legmélyebb gyökereit, azt hiszem, a *Nem én kiáltok* három egymásután következő verse adja meg. Az egyik az embernek — egyénnek és tömegnek — elolthatatlan Isten-szomja egy megrázó szimbolumban:

A KUTYA

Oly lompos volt és lucskos,
A szőre sárga láng.
Éhségtől karcsú,
Vágytól girhes,
Szomorú derekáról
Messze lobogott
A hűvös éji szél.
Futott, könyörgött.
Tömött, sóhajtó templomok
Laktak a szemében,
S kenyérhéját, miegymást
Keresgélt.

Úgy megsajnálтам, mintha
Belőlem szaladt volna
Elő szegény kutya.
S a világból nyüvötte
Ekkor mindent láttam ott.

Lefekszünk, mert így kell,
Mert lefektet az este,
S elalszunk, mert elaltat
Végül a nyomorúság.
De elalvás előtt még,
Feküdvén, mint a város,
Fáradtság, tisztaság
Hús boltja alatt némán,
Egyszer csak előbúvik
Nappali rejtekéből,
Belőlünk,
Az az oly igen éhes,
Lompos, lucskos kutya
És Istenhulladékok,
Istendarabkákat
Keresgél.

A másik az emberi fájdalomnak Istenhez kiáltó hangja:

Isten,
Kiáltunk hozzád:
Légy a mi érző, meleg bőrünk,
Mert megnyúztak bennünket,
A fájdalomtól már semmit se látunk,
És hiába, hiába tapogatózunk,
Nem érezzük meg a dolgokat,
Csak azt, hogy irtózatosan fájnak.

(Kiáltás Istenhez.)

A harmadik (*Imádság megfáradtaknak*) az érzés pozitív, tettvágyó, harcossal ragadja meg:

Alkotni vagyunk, nem dicsérni.
Gyerekeink sem azért vannak,
Hogy tiszteljenek bennünket,
S mi, Atyánk, a te gyerekeid vagyunk.
Hiszünk az erő jó szándékában.
Tudjuk, hogy kedveltek vagyunk előtted,
Akár az égben laksz, akár a tejben,
A nevetésben, sóban, vagy mibennünk.
Te is tudod, hogyha mi sírunk,
Ha arcunk fényét pár könnycsepp kócolja,
Akkor szívünkben zuhatagok vannak.
De erősebbek vagyunk gyöngé életünkénél,
Mert a fűszálak sose csorbulnak ki,
Csak a kardok, tornyok és ölék.
Most mégis, megfáradván
Dicséreteddel keresünk új erőt
S enmagunk előtt is térdet hajtunk, mondván:
Szabadíts meg a gonosztól.

1936-ban megjelent utolsó ciklusa (*Nagyon íáj*) egy olyan verssel kezdődik, amelynek címe *A bűn*. Második verse (*Én nem tudtam*) ilyeneket mond: „Én nem tudtam, hogy annyi szörnyűség barlangja szívem, Én úgy hallgattam mindig, mint mesét A bűnről szóló tanítást. Utána Nevettem is. Most már tudom”. Ezek a címek egy nagy és végzetes élményt lepleznek le, utolsó éveinek halálos élményét: a *bűn-tudatot* és a beteg léleknek a bűntudaton keresztül való megrendítő bomlási folyamatát. Ennek az élménynek életrajzi gyökerei világosan állanak előttünk: az egyik a gyermekkorától magában hordozott lelki betegség végzetes kifejlődése. Ezt azonban kérlelhetetlenül siettetti a nyomorúság és az elhagyatottság gyötrelme, nem utolsósorban pedig a pszichoanalízisbe való, éppen a József Attila-féle beteg lelkek számára annyi veszélyt rejtő fasciált belesodródás. Ennek a halálos küzdelemnek képe megrendítően rajzolódik elénk az utolsó két év verseiben. (*A bűn, Én nem tudtam, Nagyon íáj, Ki-be ugrál, Kiáltozás, Nem emel föl, Bukj föl az árból, Tudod, hogy nincs bocsánat, Vers.*) Ezekben az években új, még mélyebb csengést kap a szeretet utáni sóvárgás („Bár lennétek ti bűnösök minynyáján, Hogy ne maradnék egész egyedül”), új színt a szerelmi líra (a *Flóra*-versek), még a szociális lázadás is (*A költő hasztalan vonít*).

Ennek az utolsó korszaknak Isten-verseit is új hang jellemzi, amelyet egy szóval lehetne kifejezni: *kapaszkodás az Istenbe*, mint az egyetlen, utolsó mentségbe. Vannak pillanatok, amikor a régi intellektuális Isten-gondolat úrrá tud lenni rajta és valami férfias önmagát-megragadással megpróbál annak fényében talpraállni. A *Vers* így kezdődik:

Négykézláb másztam. Álló Istenem
lenézett rám és nem emelt föl engem.
Ez a szabadság adta értenem,
hogy lesz még erő, lábraállni bennem
Úgy segített, hogy *nem segíthetett.
Úgy van velem, hogy itt hagyott magamra.

Az uralkodó hang azonban a fuldokló lihegése, — az eltűnő utolsó fény-sugár felé:

Nem emel föl már senki sem,
belenehezültem a sárba.
Fogadj fiadnak, Istenem,
hogy ne legyenek kegyetlen árva.

Fogj össze, formáló alak,
s amire kényszerítnek engem,
hogy valljalak, tagadjalak,
segíts meg mindkét szükségemben.

...Intsd meg mind, kiket szeretek,
hogy legyenek jobb szívvel hozzám.
Vizsgáld meg az én ügyemet,
mielőtt magam feláldoznám.

(*Nem emel föl.*)

Ijessz meg engem, Istenem,
szükségem van a haragodra.
Bukj föl az árból hirtelen,
ne ránts on el a semmi sodra.

(*Bukj föl az árból.*)

Úgy érzem, mintha ezzel a sóhajjal ajkán halt volna meg József Attila, aki „országos volt a pusztulásban”, de aki „egyben-másban istenhez is hasonlított”, és aki „tetten érte szívében az Istent”.

KUTATÁS

Mozgó márványlejtőkön áttörő cet,
belek sötétjét tapogató giliszta,
fecskék, melyeket kollektív delej vonz, —
    mult alkataink, ősjelek.
Még irigyled? Mintha ez mind és arra való csak,
    hogyan csodáld és elfeledd.

Mert az óceánt átfúró, gátlás nélküli gátló,
ki szabadságot, mulatást keresett a vízben,
míg sikert ért el, már lemaradt, mert grafikonját
    az ösztön tervezi.
Tán azt hiszed, szabad és boldog szörnyetegek? Csak
    a tenger függvényei.

És a szintelen, vak kukac, önlefozva győztes,
ki a legrosszabb hajlamú emberek jelképe lett már,
az élősd diadalmát oxymoronja, —
    és még csak kárhozát
sem érheti, mert nem tudja, hogy amit élni
    választ, a leggonoszabb.

És még a vidáman céltudatosnak tűnő
madarak raja, csontjukban levegővel, az égnek
felszabadult polgárai, kik sohase sértik
    útjukkal az évadot, —
nem mintha ez se nekünk: vélt céljuk egy terv, mely
    régóta meghaladott, —

a miénk meg nem. Mert egyetlen öntudatunkkal
remélő és kétségbeeső teremtmény,
a világ vég-rendbontása vagyunk, — nem példánk
    se cet, se madár, se kukac.
A mi célunk az, amit saját feltételeinknek
    akarunk kutat.

Vas István fordítása

ANGYALOK – DÉMONOK*

I. Az angyali világ önmagában.

Tisztán teológiai értekezésnek is érdekes téma lenne ez. A szerző még igen fiatalon látta, hogy miként lehet iskolás vitánál a védőt olyan zsákutcába beterelni, amelyből nem talál ki, vagy a továbbvezető utat nem látja. Látta azt is, hogy miként lehet az idetartozó kérdéseket ellaposítani, vagy pedig olyan szellemi tornateremmé átalakítani, amelyben a hanyatló skolasztikusok gyakorolták elméjüket egészen szubtilis és nevetséges magasugrásokban. De azt is tapasztalta, hogy Szent Tamás filozófiájának az erejét és a földi adottságokra (ens in quidditate sensibili) való támaszkodását sehol sem lehet jobban megérteni, mint Summájának erre a témakörre vonatkozó részeiben. Sokat köszönhet ennek a thomizmus egyik összegező elvének a megállapításánál.¹ De itt most nem erről van szó. Rövid eszmefuttatás keretében ismertetni akarjuk mindazt, ami a keresztényt érdekli, de ezt is azzal a célkitűzéssel, hogy a démonizmus mibenlétéről és bomlasztó erejéről tiszta fogalmat alkothassunk.

Vannak-e angyalok? Erre a kérdésre kell felelnünk legelőször. Ha angyaloknak mondunk láthatatlan, a világ, főleg pedig az emberi élet folyásába beavatkozó lényeket, akkor azt mondhatjuk, hogy minden vallás állítja létezésüket. Itt tűnik ki az emberi értelem korlátoltsága és kritikai hiánya. Kant panaszkodik, hogy az emberi értelem hajlandó ugrásokra és ezzel a metafizikát rosszírbe hozza. Tényleg így jár el sokszor. A mindennapi életben látjuk ezt. A jót, a sikert magunknak tulajdonítjuk, de ha bajról, az élet visszasságairól van szó, kihagyjuk a közbülső okokat és mindjárt Istent vonjuk felelősségre: miért engedi meg ezeket! Az értelem eme gyöngeségében gyökerezik az angyalok létének említett általános állítása. A fölületesen gondolkodó elme benépesítette a világot jó és rossz „szellemek”-kel, hogy azt, amit tapasztalati okokkal nem tud megmagyarázni, ezekre hárítsa. Sőt, még olyan nagy elme, mint Arisztotelesz és Szent Ágoston is, az égi testek mozgását ilyen substantia separataknak tulajdonította.

Az emberiség közmeggyőződését általában igazoló érvnek szoktuk elfogadni, de csak akkor, ha ez valamely természetszerű, vagy ezzel összefüggő szükségességen alapul. Így van ez Isten létének állításánál. Akármilyen nagy legyen valamely jelenség magyarázatánál a közbülső okok ismeretének a hiánya, az első, a végső okot szükségszerűen állítanunk kell. Nélküle a konkrét, kézzelfogható adottság meg nem magyarázható. A csak külsőleg összefüggő oksorozat nem kíván föltétlenül első okot vagy mozdítót,² de a tényleges létben és működésben egymásnak alárendelt oksorozat kimutatása szükségszerűen az első okhoz, amit Istennek mondunk, vezet.³ Az ilyen szükségszerű összefüggés

* Ezzel a kérdéssel foglalkozik Szent Tamás Summájának 50—64; 106—115 kérdéseiben; Quæst. Disp. de Malo 16. fejezetében és De spiritualibus creaturis c. művében, amelyet szintén a Quæstiones Disputatae keretében szoktak kiadni.

¹ V. ö. Örökesszmék... 57 sk. old.

² Ilyen a tyúk és tojás esete. Melyik van előbb, volt-e első tyúk vagy tojás, senki sem tudja eldönteni és ezen az úton Isten létének állításához eljutni. Mindkettőnek, mint önmagát nem magyarázó adottságnak (ens contingens) a szemlélete követeli meg a szükségszerű lény állítását.

³ Az első mondjuk subordinatio causarum per accidensnek, a másikat subordinatio per se-nek. Ha a zsinort nem erősítjük meg, nem tartja a ráakasztott tárgyakat. A tartó erő viszont más tényezőktől függ a fizika és mechanika törvényei szerint. Ha ezek föltételei nem találhatók meg, a zsinór leszakad. Így folytatjuk tovább a kutatást, de a jelenséget, pl. a zsinóron függő kulcs szilárd helyzetét valamely első ok nélkül nem magyarázhatjuk meg. A természetbölcsélet megelégszik belterületi első ok állításával, a metafizika tovább megy, amennyiben ennek elemzéséből fölelmeledik a mindent mozgató transzcendens első ok állításáig. Ezért nincsen ilyen metafizikában ugrás, hanem a hiányoknak a részleges valóságtól megkívánt mindent fölelő és okozó végtelen valóság által történő kitöltése. Ha vannak önmagukat nem indokoló tényleges jelenségek, akár a lét, akár a működés síkján, kell lenni olyan tényezőnek, amelyből indokolásunk merítik. Ez az istenbizonyítékok alapelve. I. 2. 3.

a földi jelenségek és a szellemek között ki nem mutatható. Más belterületi erőkkel is magyarázhatók. Ezért tudományosan az angyalok léte nem bizonyítható.

Szent Tamás a I. 50. 1-ben érvel a tiszta szellemek létezése mellett. Elgondolásának azonban csak teológiai értéke van. Föltételei, hogy a kinyilatkoztatás biztosít bennünket az angyalok létéről. Ennek a megfelelő voltát (convenientia) igazolja a világegyetem szépségéhez és harmóniájához szükséges teljességből. Isten a teremtésben valósította meg eszméit, amelyeknek legfelsőbb követelménye, hogy megvalósuljon benne az Istenhez való hasonlóság, ami a teremtés legfőbb java. A tisztán anyagi, vagy az anyaghoz kötött lények ezt a hasonlóságot csak tökéletlenül tükrözik vissza. Tökéletes lemásolás csak ott lehet, ha az okozat az oknak sajátos létét és erejét tükrözi vissza. Isten pedig szellemi lény. Értelmével és akaratával hozza létre a világot. Nagyon kíváncsú tehát, hogy szellemi mivolta is tisztán tükröződjék vissza valamely teremtményben. A kinyilatkoztatás adatát a tiszta szellemi lények létezéséről tehát bizalommal fogadhatjuk el, mivel az a bölcelet érveivel is alátámasztható: a világegyetem nem lenne teljes és tökéletes, ha hiányoznának belőle a tiszta szellemek, nem tükröznék vissza Isten szellemi mibenlétét és teremtő erejét. Mindez megjelenne ugyan nyomokban (per modum vestigi), de a képmás lemintázása hiányoznék.

Az angyalok léte e szerint hittétel formájában biztos. Ezt mint Isten teremtményeiről állítja a kinyilatkoztatás. Az Ó- és Újszövetség egyaránt ismeri őket. Gyakori megjelölésük „Jahve küldötte” (angelus Domini),⁴ Isten fiai,⁵ Szentek,⁶ Jahve serege⁷ vagy mennyei seregek.⁸ A próféták látomásai is hirdetik az angyalok létét. Főnséges vonásokban szól erről Ezekiel 1. és 10. fejezete: „Dániel pedig az Isten (Ősereg, antiquus dierum) trónjánál látja az ezernyi ezer szolgáló sereget és a tízezeri százezer hódolót.⁹ Mindez mutatja az angyalok nagy számát, amit Szent Tamás azzal okol meg,¹⁰ hogy Isten a teremtésben a világegyetem javát és tökéletességét szándékolja és akarja érvényesíteni. Ebben az összhangban az égitelek nagysága, vonzóereje játsza a főszerepet. Ez biztosítja helyzetük fontosságát. A szellemi világban pedig a sokaság szerint érvényesül a kiemelkedés és az anyagi világtól megkülönböztetett szépség. Méltó tehát, hogy sokaság szerint felülmúlják az összes anyagi adottságok tömeg szerint megoszló számát.

Az Újszövetségben az Üdvözítő beszél az angyalokról. A sátán ott van megkísértésénél,¹¹ győzelme után pedig angyalok szolgálnak neki. Szól a kisdedek angyalairól, akik a mennyben az Atyát színről-színre látják.¹² Az angyalok kísérik, mikor eljön a világot megítélni,¹³ hozzájuk lesznek hasonlóak a föltámadt emberek,¹⁴ majd elfogatásánál biztosítja tanítványait, hogy, ha akarná, az Atya tizenkét légiónál több angyalt küldene segítségére.¹⁵ Szent Pál a legkülönbözőbb fordulatban emlékezik meg róluk. Krisztus küldöttjeinek mondja őket. „Mint Isten angyalát fogadtatott engem, mint magát Jézus Krisztust.”¹⁶ A zsidókhoz írt levelében kiemeli a Gondviselés főnséges intézkedését: nem az angyalokon segített, hanem Ábrahám ivadékát mentette meg.¹⁷ Kiemeli, hogy Krisztus dicsó-

⁴ Ennek az értelmé csak lassan fejlődött ki Istentől különböző lények megjelölésére. Eleinte úgy látszik Isten minden megjelenését (theophania) nevezték így. A Szentatyák ebben a második isteni személy követét, helyettesítőjét látják.

⁵ Jób. 1. 6.

⁶ Zak. 14. 5. Bevonul az Úr, az én Isteneim összes szentjeivel.

⁷ Jos. 5. 14. Princeps exercitus Domini.

⁸ III. kir. 22. 19. «Láttam az Urat, amint királyi székében ült és az egész mennyi sereg jobbról s balról mellette állott.» Innen Isten neve: a seregek Ura, Dominus Deus Sabaoth.

⁹ Ján. 7. 10.

¹⁰ I. 50. 3.

¹¹ Máté 14.

¹² Máté 18. 10.

¹³ Máté 16. 27; 25., 31.

¹⁴ Máté 12. 30.

¹⁵ Máté 25. 53. Azért nem kéri ezt, mivel be kell teljesülni a világ megváltásának a szenvedés révén. Igen vigasztaló gondolat ez a keresztényre nézve, akit az elnyomás, a szenvedés gyötör. Az Atya neki is küldhetne angyali felemelő sereget, de üdvösségének, akárcsak Krisztus győzelmének, a szenvedésben kell beteljesülnie.

¹⁶ Gal. 4. 14.

¹⁷ 2. 16.

ségének szolgálói, érette vannak, aki annál inkább föléljük emelkedik, minél nagyobb, mint Isten Fiának a neve.¹⁸ Az Apokalipszisben, mint Isten trónállói, döntésének hirdetői és a mennyei istentisztelet szolgálói jelennek meg.

A Szentírás névleg három angyalt nevez meg. Mihályt (ki olyan, mint az Isten), Gábort (Isten bizalmasa), és Ráfaelt (Isten gyógyít). A zárójelbe tett nevek a héber szavak fordítása. Mihály Isten hatalmát képviseli a sátán elleni küzdelemben,¹⁹ Gábor Isten legnagyobb titkainak közlöje. Dánielt kioktatja a Megváltó eljövételéről, Zakariás papot az Udvözítő előfutárának, Ker. Jánosnak, születéséről, Máriának pedig elhozza az örömhír teljességét. Ezért Isten embere, bizalmasa. Ráfael Tóbiás történetében játszik szerepet. Sárát, Raguel leányát megszabadítja az ördögtől, meggyógyítja a megvakult Tobit, Tóbiás atyját, kíséri Tóbiást utazásában. Egyike a hét angyalnak, akik Isten trónjánál állanak.²¹

A jó angyalokon kívül gonoszokat is ismer a kinyilatkoztatás. Fejedelmük a sátán, diabolus, az ördög. Nevének jelentése „vádoló, ellenség”. A görög szóban a rágalmozás is kidomborodik. Az Ószövetségben igen gyakori ennek alkalmazása ebben az értelemben az emberi vádlókra és ellenségekre is. Így a 108. zsoltárban, a III. Kir. 5, 4; 11, 14; 23; 25. Egyébként a gonosz angyalok fejedelmét hívják így, aki Jób könyvében, mint ennek vádlója szerepel. Mint a hazugság szelleme vezeti félre Achabot,²² és Dávidot a végzetes népszámlálásra veszi rá,²³ Zakariás prófétánál a főpap vádlójaként szerepel,²⁴ majd a Bölcsesség Könyve²⁵, mint az emberiség megrontóját leplezi le, aki irigységből vezette félre ősszüleinket és hozta a halált az emberre. Neve Béliál, Belzebub, Azazel, Leviathan, Asmodaeus. Lucifernek több egyházatya mondja, rávonatkoztatva Iz. 14, 12.: quomodo cecidisti de coelo lucifer qui mane oriebaris? Mind-ebből azt következtetik, hogy Sátán a legtökéletesebb angyal volt, aki vétkezett és magával sodort nagyszámú alsóbbangú szellemet, a démonokat, az ördögöket.

Az Újszövetség Sátánt sárkánynak, kígyónak mondja az Apokalipszisben, Szent János azt állítja róla, hogy kezdettől fogva vétkezik.²⁶ Krisztus többször is az Isten országától különböző világ Urának mondja,²⁷ Szent Pál pedig benne látja azt, aki a hitetlen értelmet elvakítja, hogy ne ragyogjon benne az evangélium fénye.²⁸

Ennyit tudunk a kinyilatkoztatásból a jó és rossz szellemek létéről. Tőle függetlenül az emberi képzelődés és értelmi találékonyság igen kifejlődött démonológiát alakított ki. Ezeknek vallástörténeti vagy költői értéke van csak. Mivel azonban az anyagon uralkodó, az emberi sorsot befolyásoló szellemek feltételezése minden népnél általános, a kinyilatkoztatás bizonyosságát feltételezve, ennek alátámasztására felhozhatjuk, hogy ebben a közmeggyőződésben ősrégi, a paradicsomból kiűzött ősszüleinktől származó hagyomány hangja csendül meg.

Az angyalokról szóló tan nem tartozik a kereszténység legfontosabb dogmáihoz. Az Egyház ünnepélyes tanítása keveset foglalkozik vele. A hitvallási formulákban csak azt hangsúlyozza, hogy Isten a látható és láthatatlan, anyagi és szellemi világot szabadon teremtette. Ezeknek mibenlétéről nem ad további meghatározást: rábizza a teológusok elmeéleire.

¹⁸ 1. 4 sk.

¹⁹ 1. 4; 4. 5; 5. 6; 8. 3 sk.

²⁰ Apok. 12. 7. Jud. 1. 9.

²¹ Apok. 1. 4; 8. 2. Innen a hét angyal ájtatossága, amely sokáig kedvelt volt. Uriel (Isten világossága) nevét a Szentírás nem említi, Zsidó apokrif iratok ismerik. Az Egyház megtiltotta az ilyen angyalok tiszteltét, de azért elvétele néhány művészi alkotásban szerepel Uriel a templomokban is.

²² III. Kir. 20—23.

²³ I. Krón. 21. 1.

²⁴ Zak. 3. 1.

²⁵ 2. 24.

²⁶ I. Ján. 3. 8.

²⁷ Ján. 12. 31; 14. 30; 16. 11. Princeps huius mundi. In principe daemoniorum, in Belzebub, elicit daemonia. Máté 9. 34. Luk. 11. 18.

²⁸ II. Kor. 4. 4.

A katolikus hit szerint az angyalok Isten teremtményei. Ez kizárja az olyan elképzelést, hogy a Sátán természeténél fogva a teremtetlen legfőbb rossz lenne, tehát, hogy lényege szerint lenne Isten ellensége. Ugyanazt kell mondanunk a jó angyalokról is. Mindkét rend szabadakaratú döntésből lett Isten megerősödött barátja, ügyeinek védelmezője, vagypedig bukott ellensége és Isten országának megrögzött üldözője. A Manicheizmus különféle módon mindig visszatérő tévedéseivel szemben az angyalvilág Istennek való alárendeltségét hangsúlyozzuk, a gnoszticizmussal szemben pedig a teremtés tényét állítjuk. Nem az istenségből folyó, vele valamiképpen azonos lények ezek, hanem a semmiből létrehozott valóságok, amelyek teljesen Isten rendelkezéseit szolgálják, jó és gonosz beállítottságuk szerint egyaránt. Önálló, Istentől független hatáskört tehát nem szabad nekik tulajdonítani. A jók pozitíve Isten terveit valószínűsítik meg, a gonoszok pedig hiába törekszenek ezek megghiúsítására. Ideig-óráig sikereik vannak, de aztán az örök mozgató erő visszaterel mindent Isten útjaira.

Isten képére vannak teremtvé, amennyiben a szellemi természet és mivolt mintázódik le bennük. Istenképűségük tökéletesebb, mint az emberben, mivel a szellemiség magasabb fokán állanak. A szellemiség az istenképűség gyökere, megnyilvánulása pedig valamely hatalom gyakorlása. Így az embernél a természetfölötti uralom. Ennek mintájára minden angyal is rendelkezik bizonyos, természetéhez mért hatalommal, amelynek mibenlétéről és kiterjedéséről azonban nincs tudomásunk. Nevük nem fejezi ki lényegüket. Küldetésüket hangsúlyozza, tehát annyit tudunk róla, amennyi a kinyilatkoztatásban és az Egyház szokásaiban megnyilvánul. Így Szent Mihályt, mint a mennyei paradicsom fejedelmét ismerjük, akire az oda törekvő lelkek vezetése van bízva. Szent Pétert, mint az emberiség gyilkosát, a megváltás művének ellenségét és Isten országának a megrontóját említi a Szentírás. A Kerubok a tudás teljességét, a Szeráfok a szeretet izzó tűzét képviselik. Mindenestre nagy rendezettség uralkodik közöttük, amint azt Szent Pál is hangsúlyozza, aki az angyalok rendjét előszeretettel ott sorolja föl, ahol Krisztusnak fölöttük való fölségét emeli ki és mint teremtményeit állítja elénk.²⁹ A Szentírás igen sok változatban szól az angyalok szolgálatáról. Kerub zárja el az elvesztett paradicsom bejáratát, ezek Isten trónjának hordozói, Ezekiel látomásában nagy szerepet játszanak, Izaiást egy Szeráf tisztítja meg, Isten angyalok által küldi kinyilatkoztatásait stb. Főnséges képet lehetne rajzolni mindarról, amit a Szentírás az angyalok működéséről mond.³⁰ Ránk nézve az a fontos, hogy ezeknek az adottságoknak a körét ne hagyjuk el. Különbösen könnyen eltévedünk a pogány és apokaliptikus képzelődések és a babonák ütvésztojéban. Hogy Sátán és démonai visszaélnek hatalmukkal, az embereket hamis, természetmellettes tüneményekkel félrevezetik (pl. az okkultizmus egyes jelenségeiben) a teológiától általánosan hangsúlyozott igazság.

Mivoltukat tekintve az angyalok szellemek. De ezt sokáig nem fogták fel a tiszta szellemiség értelmében. Még Szent Ágoston is valami finom, és kicsi, légnemű testben képzelte ezt el. Ma már a teológia világosabban lát. A Szentírás nem tulajdonít nekik testet és lelket, húst és vért, vagy nemi működést. Láthatatlanok és csak látszat szerint étkeznek, mint Ráfael Tóbiás kíséretében. Mindebből teológiailag biztos, hogy az angyalok tiszta szellemek, akiknek lényegi összetételéhez nem tartozik a mi földi anyagunk. Hogy más, szellemi anyag (materia spiritualis) nem lényegi alkotórészük-e, még a legnagyobb elmék sem tudták eldönteni. Szent Bonaventúra állította, Szent Tamás tagadta. A nehézséget az okozta, hogy ennek a föltételezése nélkül nem lehet korlátolt mivoltukat megmagyarázni. Szent Tamás éles elméje megtalálta a megoldást.

²⁹ Ef. 1. 21; Kol. 4. 16. »Mert benne teremtetett minden az égben és a földön, a láthatók és láthatatlanok, a trónusok, az uralmak, a fejedelemségek és hatalmasságok: minden őáltala és őérette teremtetett.«

³⁰ Az angyalok rendjeit különösen Pseudo-Dionysius (Areopagita) a mennyi hierarchia c. művében fejtegeti, Szent Tamás is erre támaszkodik. Ezek és hasonló kísérletek teológiai eszmékedések, amelyek Szent Pál főnnebb idézett osztályozását akarják alátámasztani, értékük pedig az angyalok mivoltáról alkotott fogalmak szerint ítélendő meg.

Birtokolthatja valamely lény a neki kijáró teljes tökéletességet (*actus purus in ordine essentiae*) akkor is, ha felvevő alanyként áll egy másik *actus secundus*-szal, a léttel, az egzisztenciával szemben. Így a mivolti teljes egyszerűség mellett összetett lehet létbeli valósága szerint, és megmagyarázódik lényegi teljességének a korlátozottsága a csak egy fajnak szóló teljes tökéletesség birtoklásában. A létbeli potentialitás végtelen távolságban tartja attól, akiben ez nincs meg, aki mint esse per se *subsistens* minden tökéletesség birtokosa és akitől a lét minden másra átárad.

Ezért Szent Tamás elgondolása szerint az angyalvilágban nincs olyan egyéni elkülönülés és sokasodás, mint az emberi természetben. Az egyediség végső elve az anyag (mint *materia prima*), amelynek megoszlása szerint sokszorosodnak az egyedek, mivel az anyag az ember mivoltához, mint lényes alkotórész tartozik. Ha tehát ezt az anyagokból kizárjuk, akkor egyazon fajon belül ki kell zárunk minden többszöröződést: minden fajból csak egyetlen angyal lehet. Ebben fejeződik ki az angyal földöntúli, sőt az anyagi világ fölötti tökéletessége. A fajához, lényegéhez tartozó tökéletesség teljes és kizárólagos birtokában van, úgyhogy egyik angyal a másiktól nagyobb tökéletességű ürről van elválasztva, mint az élettelen világ az embertől. Isten szellemiségének, értelmi és akarati életének végtelensége mintázódik le az angyalokban különböző létfokok szerint, szuverén egységük, és elkülönülésük pedig Isten egységének különböző kifejezését tükrözi vissza. Mesébe illő elgondolás lenne ez, ha nem támasztaná alá Szent Tamás filozófiájának alaptétele az *actus* és *potentia* tanáról. Ha ezt elismerjük és komolyan vesszük, logikusan csak erre a következtetésre juthatunk.³¹

Mindebből következik, hogy az angyalok természetüknél fogva társadalomfölötti lények.³² Nincsenek egymásra utalva, úgyhogy csak Istenben való közösségük szerint tartoznak együttvé. Továbbá nemcsak láthatatlanok, hanem helyhez sincsenek kötve: térfölöttiek. A térrel csak működésük folytán jönnek összeköttetésbe: ahol működnek, ott vannak. Létüket és működésüket nem az idő mértékeli, hanem egy, az idő és örökkévalóság közötti tartam, az *aevum*. Az idő a változás függvénye és kísérője. A jelen (a „most”), a jövő és a múlt fejezi ki ingatlanságát. Tartam, amelyet ez a három mozzanat jellemez. Az örökkévalóság a minden tartamot felölelő, egyetlen „most”-ban megvalósuló lét-teljesség, amelynek semmi viszonya nincs a múlttal és jövővel, hacsak az nem, hogy minden más tartam belőle lép ki, tőle kapja erejét. Istennek, a változást nem ismerő lénynek a tartamát mértékeli és fejezi ki. A kettő közötti tartamot mondjuk *aevumnak*. Az örökkévalóság „most”-jának lemintázása ez olyan lényekben, amelyek sem mivoltjukban nem összetettek, sem pedig működésük nincs a változás törvényének alávetve. Ezért olyan tartam ez, amely csak „most”-ot ismer (*duratio tota simul*), tehát az „előbb”-„utóbb” nem férhet hozzá. De összeköthető vele. Az örökkévalóságból ez teljesen ki van zárva. A teremtett változatlan lénnyel azonban összeköthető, amennyiben értelmi és akarati, tehát hatalmi működése bizonyos időleges, vagy időben történő jelenségekre vonatkozik. Ilyen volt pl. Szent Gábor üdvözlete a Szent Szűznél, vagy a többi angyali jelenés is. Ők maguk jelentek meg és ebbeli értelmi és akarati működésük tényleg egyszer, abban az időben játszódott le, amikor megtörtént. Nem ők maguk léptek ki a változatlan *aevumból*, hanem tényleges működésük változott és volt az időhöz kötve. Ezt a magában véve a létet és lényegét változatlanul mértékelő tartamot, amely tényleges megnyilvánulásában ismerhet változást, mondjuk *aevumnak*. Így juthat az angyal összeköttetésbe az idővel.³³

³¹ Minderről v. ö. I. 50. 2. 4.

³² V. ö. Örök eszmék ... 235. old.

³³ I. 10. 5. Gyönyörű szép Boethiusnak Szent Tamástól is elismert leírása az örökkévalóságról. Az életnek, tehát a legfokéletesebb lét teljességének, korlátlan (sem belső, sem külső tényezőtől körül nem írt) egyszerre való birtoklása. Az *aevum* ettől abban különbözik, hogy nem a lét teljességének a tartamát mértékeli, hanem ennek csak egyik fokát, amelynek teljes és egyszerre való birtoklása változatlanul biztosítva van, de az ilyen léttel összeköthető adottságok alapján (*ex adiunctis*) a változás körébe is vonható. Az idő ezekkel szemben olyan lények tartamát mértékeli, amelyek benső összetételükben, úgy lényegileg (az anyag és forma), mint létbelileg (lét és lényeg) összetettek és így a változás törvényének szükségszerűleg bensőleg alá vannak vetve.

Az angyal lényegileg, benső adottságai szerint, nem idő- és térbeli lény. Így nem is jöhet ezekkel összeköttetésbe az anyag, a fizikai és mechanikai erők törvénye szerint.³⁴ Az értelem és akarat döntései valósítják meg. Ott, abban a térben és időben van, ahol ezek szerint működik, nem szükségszerű, természetével adott, hanem a konkrét körülményektől meghatározott tényekben. Az előbbiek tartamát az aevum mértékeli, az utóbbiakét az idő. Az angyalok értelmi életének meghatározására Szent Tamás különös gondot fordít. Hogy ez, és csak ez van meg bennük, szellemi mivoltukból következik.³⁵ Amint Isten létét, sajátosságait és működését nem ismerjük meg önmagában, hanem a teremtetett tökéletek szemléletéből alakítjuk ki azáltal, hogy a korlátokat, a tökéletlenségeket eltávolítjuk (per negationes) és a végtelenségbe állítjuk be (per eminentiam), úgy az angyaloknál is hasonlóan járunk el. Helyzetünk nehezebb, mert Istennél az oksági törvény segíti elménket (per viam cansalitalis), amennyiben tudjuk, hogy ami megvan az okozatban, annak az okban is meg kell lennie. Az angyaloknál ezt nem mondhatjuk, amint fennebb említettük, de a kinyilatkoztatást föltételezve, fel vagyunk jogosítva, hogy a földi dolgok hasonlatára gondolkozzunk róluk is. A lét törvényei változatlanok: az egy örök törvény és isteni eszme irányítása egyformán, ha nem is azonos módon, nyilvánul meg minden létben.

Az angyali értelem működését nem lehet az elvonás törvényének, sem pedig a gondolat kifejezés emberi módjának a mintájára felfogni. Ha nem anyagi összetételű lényegében, nem uralkodhatnak rajta az ebből folyó törvények sem.³⁶ Amit egyébként Szent Tamás erről mond, bölcséletének olyan magaslataihoz tartozik, amelyekre igen nehéz feljutni. Véges mivoltukból azt következteti, hogy értelmi működésük nem azonos lényegükkel, még kevésbé létükkel. Ezekhez hozzáadott járulékos, bár velük szükségeszerűen összefüggő adottság (accidens proprium). Ezzel is hangsúlyozni akarja teremtetett mivoltukat és Istentől végtelenül elütő tökéletlenségüket.³⁷ Messze fölmúlják az emberi értelmet, de ez a távolság mégis mérhető.³⁸

Az angyal lényegének mindazáltal nagy befolyása van értelmi életére. Szellemi mivolt lévén, született tárgya az értelmi megismerésnek, mivel pedig az angyal értelmével természetesen összefügg, így ez az első tárgy, amit minden angyal megismer. Olyan, mint az emberi értelemre nézve az érzéki világból elvont általános létfogalom. De amíg ez az első szemléletnél tisztán potenciális, meghatározható adottság formájában lép föl, addig az angyali értelem első tárgya tartalmilag gazdag, tiszta szemléletet nyújt, amely egyenlő az angyal létadottságával és ennek szükségszerű viszonylataival.³⁹ A világegyetem szellemi és anyagi adottságaiba lényege kapcsolja be az anglyalt. Ezeknek az ismeretét a lényeg csak általános vonásokban közvetítheti. Tökéletesen az anglyallal együtt teremtetett értelmi képek (species connaturales) adnak erről fölvilágosítást. Az angyal természetes hozományához tartoznak ezek. Létrehozásuk pillanatában mindannak értelmi és változatlan birtokában vannak, ami lényükkel összefügg. Nincs tehát sem gyarapodás, sem csökkenés, az aevum változatlan maradandóságában (perpetuitas) egyszerre élvezi az angyal ismeretének teljes tökéletességét.⁴⁰ Ismeri összes anglyaltársait, az anyagi világot, ennek minden törvényeit és az egyedi valóságokat. A jövő azonban, valamint Isten és

³⁴ I. 51—53.

³⁵ I. 54. 5.

³⁶ I. 55. 2; 58. 3—4.

³⁷ I. 54.

³⁸ I. 54. 4. Igen figyelemreméltók Szent Tamás megjegyzései I. C. Gent. 3.

³⁹ Ezekhez tartozott Isten természetes ismerete. Isten képmása lévén, lényegének megismerése természetesen magában foglalja Isten ismeretét. I. 56. 3. Az angyal Istent nem tagadhatja, míg az ember ezt megteheti, ha az oksági vizsgálatokat, amelyek ismeretét értékeli és mértékeli helytelenül kapcsolja össze. Az angyal ismerete intenzitív, az emberé absztraktív, amelybe hibák csúszhatnak be.

⁴⁰ Sevillei Izidor, a középkor nagy etimológusa, Istennek tulajdonítja a sempiternitast, a mindig egyvalóságot, a perpetuitast pedig az angyaloknak. Boétius a teremtetett világot, amely minden változás mellett is Istenre való vonatkozásában egy világegyetem (I. 47. 3) perpetuumnak mondja. Isten mindig egyvalóságával áll tehát szemben a teremtenyt megillető mindig megmaradás kétféle árnyalata, a változatlanságban és a változásban differenciálódó tartam.

a szívek titkai ismeretlenek előtte. Ezt csak Isten tudhatja és ismerheti meg, mint az örökkévalóságban mindig jelenlévő adottságokat. Látva azonban bizonyos oksorozatokat, vagy jelenségeket, hozzávetőlegesen ezek is megismerhetők és annál inkább megközelíthetők, minél nagyobb az értelem ereje. Így az angyalok a jövőt akkor ismerik meg önmagában, mikor bekövetkezik. Ilyenkor és hasonló esetekben lépnek ki az aevum tartamából és kapcsolódnak az idővel. A hozzávetőleges ismeretnél lehetséges az emberek félrevezetése, a démonok csalása és incselkedése révén.⁴¹

Mérhetetlen értelmi kincs halmozódik össze az angyal értelmi életében, és ezzel együtt hatalom is az akarat hozzájárulása révén. Minél tökéletesebb az angyal létében, annál átfogóbb értelme és annál kevesebb, de összegezőbb, általános értelmi képre, fogalomra van szüksége. Ezek szerint differenciálódnak faji egyéniségük szerint. A legkisebb angyal ismeretmódjával érintkezik, bár attól messze van, az emberi lélek kimondhatatlanul felaprózott fogalmi élete. Az angyal ismeretében nem tévedhet. Fogalmai egyenesen az örök eszméket mintázzák le, ezeket szemlélik bennük. Nincs közvetítő valóság, mint az emberi értelemlre nézve. Amit ennél Ontologizmus néven említünk és elvetünk, az az angyalnál valóság. Ez a természetes istenközelség ad az angyaloknak egészen határozott karaktert, tárgyi szentséget, Istentől való közvetlen függést, ami a démonban sem hiányzik. Ez adja meg érzelmi, akaratú életüknek is a sajátos jelleget. Erről értekezik Szent Tamás I. 59—60.

Az akarat az értelemről megjelenített jó után való törekvés, ennek állításában vagy tagadásában nyilvánul meg az akarás, vagy nemakarás, mint az akarat sajátos működése. Érzelmi életnek mondjuk ezt a vonzás és taszítás hasonlatára. Az emberben a testi, érzéki élet hajlamszerű megmozdulásait nevezük így különösképen. Felfogjuk ezek kellemes vagy kellemetlen hatását, érezzük a velük járó melegséget, elhidegülést, vagy felbuzdulást. Ha mindeme testi vonatkozásokat töröljük és csak a megmozdulás irányát vagy következményeit vesszük tekintetbe, akkor kialakítjuk a szellemi világ érzelmi életének megnyilvánulási módját és területét.⁴² Az angyalban azért van akaratú, érzelmi élet, mivel a jó felé hajlik, a rosszat visszautasítja. Ez nemcsak a természetében adott jóra és ennek ellentéte vonatkozik, hanem arra is, hogy a javak között választhat, tehát szabadakaratú van. Mivel ugyanis minden szellemi lény a végtelenre van beállítva, csak ennek az önmagában való megjelenése, színről-színre való látása tölti be egész képességét, úgyhogy szükségszerűen akarja azt. De amíg árnyékában tűnik föl, vagy pedig egyéb részleges javak jelennek meg előtte, választhat, végtelen kapacitásánál fogva úrként áll velük szemben, egyiket a másik elé helyezheti. Ebben áll a szabadakarat lényege.⁴³ Értelmi világosságánál fogva az angyal ezt különösen magas fokban birtokolja.⁴⁴ Teremtett mivoltát ezen felül az is kíséri, hogy vétkezhet. Ennélfogva nemcsak választása szabad, hanem a jóra és rosszra is hajlandó.⁴⁵

Akaratának szükségszerű tárgya önmaga. Erre irányul értelmi ismerete is, mint első, alapvető tárgyra. Az emberben ez a boldogságvágyban, ennek szükségszerű akaratában nyilvánul meg, bár azt önmagán kívül kell keresnie. Az angyal lényegénél fogva természetének megfelelő minden jónak birtokában van. Ezért szükségszerű akaratára erre a határozott tárgyra irányul, ennek a fennmaradását és megtartását kívánja. Még akkor sem mondhat le erről, ha a magasabb, természetfölötti jót elveszítette és így ebben az irányban boldogtalan, mint a démonok. Szükségszerűen akar ebben az állapotban is megmaradni: jobb

⁴¹ Mindenről szól I. 56—57. Ebbe kapcsolódik nem egy igen sokat vitatott kérdés a jövőnek önmagában való megismeréséről. — Hogy a démonok különösen itt vezetik babonára a jövőt és embertársaik belsejét látni akaró embereket, itt akarnak bekapcsolódni az emberi sorsba, már említettük. A sátánizmus egyik legjobb eszköze ez.

⁴² Isten pl. akkor szeret, ha jót akar, akkor gyűlöl, ha ezt megvonja. Egyik sincs a miénkben hasonló emócióval összekötve.

⁴³ Ezekről a viszonylatokról a szerző. A bűnszeny lélektani meghatározása c. értekezését 10. old.

⁴⁴ I. 59. 3.

⁴⁵ Erről bővebben a szerző Heiligkeit und Sünde c. könyve 141 sk. old.

a lét, mégha nyomorúságos is, mint a nemlét.⁴⁶ Ugyanilyen természeti szükségességgel szereti Istent, sőt előbb és jobban, mint önmagát. Szent Tamás ezt I. 60. 5. fejtegeti oly meggyőző és megrendítő módon, hogy az emberi elme kénytelen földreborulni és Isten iránti szeretetét hangosan megvallani. A haza és hazaszeretet c. értekezésem ezen az elven alapul, amelynek mélységét, éppen az ontológiai kötelék alapján nem lehet eléggé átlátni. Ami minden ízében másától függ, előbb és jobban hajlik ennek a létének igenlésére, mint a sajátjáéra. A teremtmény pedig így áll szemben Istennel. Ezért tudattalanul vagy tudat alatt előbb és jobban szereti Istent, mint önmagát. Az angyal azonban ennek tudatában is van, mivel minden fogalmi ismerete egyenesen az örök eszmékre, mint Isten egyetlen eszméjének vetületeire utalja. Ezért természetes, tudatos ismerete Istennek mindenekfölötti és mindent megelőző szeretetére utalja. Sem az angyal, sem más teremtmény nem szabadulhat meg Isten természetes, szükségszerű szeretetétől. De a szabad választás ezt a szörnyeteg alakulatot is megvalósíthatja. Ha ez rendezett, akkor az angyal is, az ember is éltudatosan szereti önmagát, így hajlik Isten felé is, mint létének végső tényezője és megtartója felé. De ha rendezetlen, ha kivonja magát az örök törvény vonzóköréből, nem ontológiailag, hanem érzelmileg megszakíthatja ezeket a kapcsolatokat. Ezért nem akarja így, gyűlöli az elkárhozott szellem pokoli állapotát, az öngyilkos nyomorult földi létét, a bűnös Istent. Mindez a természet törvényén nem változtat semmit sem. Önmagának akar más létet az elkárhozott és az öngyilkos, Istent állítja a bűnös aposztáziájában. Így az antinómiák feloldódnak és megmagyarázható a szörnyű gyötrelmem, amely e két hajlandóság összeütközéséből támad az említett lelkekben.

A természetes boldogság és jóléten kívül a szellemi világ a természetfölöttire is alkalmas. Az ezutáni vágy egyetlen teremtményben, még a lehető legtökéletesebb angyalban sem jelentkezik pozitív hajlandóság formájában.⁴⁷ Érti a természet adataitól ki nem elégített boldogságvágyának nyugtalanságát és nyomását. Többet szeretne, de elérésének lehetőségeit nem látja. Isten kegyelmi leszállása szólhat csak erről és ígérheti meg ezt a hitben. Ezt mondjuk a szellemi természet megdicsőítésére irányuló kinyilatkoztatásnak, amelynek elfogadására a természet körében található semmiféle ismeretesközvény nem elegendő. Isten különös működéséből származó, a szellemet az igazán transzcendens élettérbe átvivő valóság, a kegyelem, képesíthet erre. Föltéve, hogy Isten ilyen kegyelmi döntést hozott, teremtményeivel valamely formában közölte ezt és megadta nekik a lehetőséget, hogy szabad választással belépjenek ebbe az élettérbe, vagy pedig attól eltávolodhassanak. Mivel pedig a kinyilatkoztatás értesít bennünket Isten ilyen döntéséről, azért az angyalok életére és boldogságára vonatkozólag is felelnünk kell az ezzel összefüggő problémákra.

Nincs és nem is lehet olyan teremtmény, amelyre nézve ennek az élettérnek az élvezete természetszerű követelmény, Isten részéről pedig tartozás lenne. Ezért bár az angyal a természetes boldogság és kielégülés állapotát a teremtés pillanatában birtokolta, a teljesre, a természetfölötti élettér élvezetére el kellett jutnia. Ebből a szempontból teremtése nem adta meg neki a mindent kielégítő boldogságot.⁴⁸ Hogy ebbe az élettérbe eljuthasson, külső segítségre volt szüksége, úgyhogy nem fordulhatott Istenhez, nem szerethette, mint ennek a boldogságnak tárgyát Isten különös indítása, a kegyelem befolyása nélkül.⁴⁹ Ez az isteni mag, mint potenciális erő hozzá tartozik szellemi mivoltához, épúgy, mint az anyagi természet eszmei magvai ennek a birtokához. Ezért észszerűen tételezzük föl, hogy Isten az angyalokat a kegyelem állapotában, mint tényleges erő birtokában teremtette, épúgy, mint az anyagi világot a rationes seminales teljességében.⁵⁰ Ennek az erejében kellett az angyal-

⁴⁶ Suppl. 98. 3.

⁴⁷ Ennek a módjáról v. ö. a szerző *Synthesis Theologiae Fundamentalis* c. művét 66. old.

⁴⁸ I. 62. 1.

⁴⁹ I. 62. 2.

⁵⁰ I. 62. 3.

nak az örökkévalóságba bekapcsolódnia és a természetfölötti élettérbe belépnie.⁵¹ A hitben kellett neki az utat oda megtennie, amint az embernek is így kellett cselekedni. De ez az út nem volt olyan hosszú, mint az emberé. Az oszthatatlan instans, az aevum „mostjának” kezdő, első mozzanatában természetes boldogságát élvezte, a középsőben, időbelileg másodikban, döntött, a befejezőben, a harmadikban pedig belépett a természetfölötti élettérbe, vagy pedig örökre elüzetett onnan. Így jutottunk el a legnagyobb titkok egyikéhez, annak magyarázásához, hogy miként jött az Istentől jónak szándékolt és ilyenek ítélt világba a bűn.⁵²

Az angyalok vétkeit a kinyilatkoztatás tény gyanánt adja elő, tehát hitünk tárgya. A rossz, a gonosz eredetét akarja a tanító Isten megértetni. Ebből kiindulva tanítja a teológia, hogy nincs önmagába való legfőbb rossz,⁵³ és így a bukott angyalok sem természetüknél fogva rosszak, hanem szabadakaratú választásuk tette ilyenekké. Isten, mint minden tökéletesség foglalat, szabadakarata szerint sem tehet rosszat. Ennek forrása tehát valamely teremtményben keresendő. Mivel pedig a szabadakarat szellemek sajátja, azért a teremtett szellemek hiányaiban kell a bűn okát keresnünk. Szent Tamás ünnepelesen állapítja meg, hogy a természeti adottságok szerint (mivel a potentialitás elválaszthatatlan tőle) minden, még a legmagasabb teremtmény is hibázhat és ha nem hibázik, vagy éppen hibázhatatlan, Isten kegyelmére vezetendő vissza. Vétkezni annyit jelent, mint eltávolodni a cselekedet igazi, helyes mértékétől. Isten működését saját, lényegével azonos, örök eszméje és törvénye szabályozza. Ezért nem hibázhat. A teremtményre nézve az örök törvény külső szabályzó tényező, amely természetes működését benső hajlandóságok formájában szabályozza ugyan, de a szabadakaratokat külsőleg, úgy, hogy csak az értelem felfogása és az akarat döntése révén válik az benső mozgató erővé.⁵⁴ Ettől a legfőbb szabálytól távolodhatik el a teremtett szellem helytelen választás folytán, és így kerülhet be dinamiájába a hiba, a bűn.

A kinyilatkoztatás az első bűnöst Sátánnak mondja, aki tisztán önelhatározásából vétkezett, követői pedig, akik a rossz példa és csábítás folytán vétkeztek, démonok, ördögök néven emlegeti. Krisztus is így beszél, mikor Máté 2, 5, 41. leírja az utolsó ítélet kérlelhetetlen döntését: távozzatok tőlem, átkozottak, az örök tűzbe, amely Sátánnak és angyalainak készítettett. Hogy az angyalok melyik rendjéhez tartoztak ezek az elesettek, nem lehet biztosan tudni. Ha a potentialitást és így a hibára való alkalmasságot nézzük, alsóbbrendű szellemekhez tartozhattak, ha azonban arra gondolunk, hogy a bűn ellentmondás Istennel szemben, akkor ennek alapját a legmagasabbrendű, értelmileg nagy tökéletességű angyalokban találjuk meg. A Szeráfokat a szeretet tüze fűti, Isten trónállóit a hűség. Bennük nem találhatjuk meg az Istennel szembeszálló, ellentmondó sereget. Ezért Ezekiel 28, 14. megrázó leírása szerint a Sátán az értelmi tökéletességben kiváló Kerubok közül való, a démonok pedig a többi rendekből kerültek ki.

Hogy mi volt bűnük, természetük elemzéséből állapítható meg. A bűn kétféleképpen történik: Vagy a rossz választása révén, vagy pedig azáltal, hogy valaki jót akar és választ ugyan, de ebben nem tartja meg az örök törvénytől előírt módot. Az első megvalósulásának oka a tudatlanságtól, vagy a szenvedélyek hevétől elhomályosított értelem helytelen ítélete. Ilyen nincs az igazságot változtatlanul felismerő és a szenvedélyektől mentes angyalokban. Bűnük tehát csak a második formában lehetséges. Valami jót, igen nagy jót kívántak meg, de ezt nem az örök törvény útmutatása szerint választották.⁵⁵

Igy csak a gőg (superbia) vagy az irigység (invidia) lehetett bűnük. Mindkettő azonban olyan területen, amely természetes javuk és tökéletesség-

⁵¹ I. 62. 4.

⁵² Gen. 1. 31.

⁵³ I. 49. 3.

⁵⁴ I. 11. 93. 5.

⁵⁵ I. 63. 1. ad 4.

gük határain túl van. Természetes boldogságuk velük születik, elveszíthetetlen, nem gyarapítható, de nem is csökkenthető. „Tökéletes voltál utaidon teremted napja óta — mondja Ezekiel⁵⁶ — még gonoszság nem találtatott benned”. De ezen túl van a természetfölötti élettér és boldogság, amelyről az angyal a kinyilatkoztatás révén értesült, és a kegyelem, tehát az angyal természetétől különböző, külső erő segítségével volt csak elérhető. Itt kell keresnünk a botránykövet, amelyen az angyal megbotlott és örökre elbukott.

A természetfölötti élettérnek pedig két élvezője van: az angyal és az ember. A kinyilatkoztatás minden mozzanatról értesített. Megtudta, hogy Isten az emberhez száll le a megtestesülésben, és ezáltal az emberi természetet felmagasztalja jobban, mint az angyalt. Így kerülhetett az irigység hálójába. A saját kiválóságának és érvényesülésének akadályát látta ebben. Megvetette azt a természetfölötti tért, amelyben nálánál alacsonyabbrendű lény az Igével való személyes egyesülés révén fölötté áll. Így nem egy kiváló teológus. Szent Tamás azonban igen helyesen úgy vélekedik, hogy ez nem lehetett az első véték, hanem ennek következménye.⁵⁷ A bűn hiányos cselekedet, amelyből ki van törölve a felsőbb, kötelező, észszerűbb elvre való irányítás. Ennek akaratnak, a tudatosság valamelyik formája szerint szándékoltnak kell lennie. E nélkül nincs bűn. Az ilyen szándékolást, mondjuk gőg, a kevélység (superbia) eredményének. Az első bűn tehát csak ez lehet, belőle származnak a többiek.⁵⁸ Mind az angyal, mind az első emberpár bűne a kevélység, valamely magas, minden dinamiát szabályozó norma, az örök törvény nem-akarása, megvetése volt.

Ha most kutatjuk, hogy miként nyilvánult ez meg, akkor az általános formulát állítjuk fel: hasonló akart lenni Istenhez. Ezt fejezi ki, nem mint bizonyíték, hanem mint szemléltető eszköz, Izaiás 14, 14., amelyre a Szentatyák és teológusok is hivatkozni szoktak, „Felszálllok a magas felhők fölé, hasonló leszek a Fölségeshez.” Minden istenellenes tapasztalati törekvésnek ez a jellemzője. Valami teremtetett tényezővel, lehetőleg önmagával helyettesíteni Istent, vagy mindenre kiterjedő hatalmát bitorolni, valamely formában magának tulajdonítani. Ezt ígérte Sátán a paradicsom félrevezetett lakóinak, ezzel vétkezett ő maga is. Nem egyenlőség formájában kívánta ezt, ami lehetetlen, és a saját létének elvesztését jelentené. Olyan világos értelmű lény, mint az angyal, lehetlenséget vagy ostobaságot nem akarhatott.⁵⁹ Hasonló akart lenni Istenhez, aki tervei meghatározásánál vagy kivitelnél nem szorult külső segítségre vagy befolyásra. Ez olyan hatalmas szellemre nézve, mint az angyal, botránykó lehetett. A természetfölötti élettérbe csak külső erő, Isten kegyelmének mozdító hatása, ennek szabadakaratú elfogadása és használata, segíthette be. A természetfölötti boldogság elképzelése vagy föltételezése teljesen fölülmúlta egyébként mind a természetes rendben tökéletes ismeretét, mind itt egészen kielégült boldogságvágyát. Fellázadt, hogy egy mástól kitűzött célra kelljen törekednie, méghozzá oda nem is juthat el a maga erejében. A jó angyal mindkettőben megnyugodott. Jutalmul kapta az örök boldogságot, Istent színről-színre láthatja, belépve így az örökkévalóság mindig változatlan „most”-jába. A gonoszság útjára tévedő angyal megnyugodott volna a természetfölötti élettér birtoklásában, de oda a maga erejében akart bejutni. Ezzel tért el az örök törvény irányításától, az Istenre való irányulás hiánya kísérte döntését. Vétkezett, mivel jót akart ugyan, az Istenben való teljes boldogságot, de nem úgy, amint az elérhető, t. i. Isten erejében, hanem a maga tehetsége szerint. Ide vitte később az emberiség egy részét, a Pelagianizmus eretneksége formájában.⁶⁰

Teremtésében és természetében jó volt Sátán is. Ha még hozzáfűzzük, hogy a kegyelem állapotában teremtettek, és hitben ismerték meg a természetfölötti

⁵⁶ 28. 15.

⁵⁷ I. 63. 2.

⁵⁸ Erről a szomorú tényezőről értekezik Szent Tamás II—II. 162—163.

⁵⁹ Ezért hangsúlyozza a Szentírás is az első emberpár tökéletes értelmi és a szenvedélyektől mentes adományait. Az első nagy döntésnek világos látással és teljes lelki nyugalommal kellett megtörténnie.

⁶⁰ I. 63. 3.

rendet, bizton állíthatjuk, hogy a teremtés pillanatában minden angyal gyönyörködött ebben és ezzel érdemet szerzett annak elérésére. De az örök törvény szerinti elérésének választása, vagy ennek elvetése örökre szétválasztotta őket, és mint Isten barátai, ügyeinek védelmezői, vagy mint Isten ellentmondói és ügyeinek ellenségei, harcoló seregekként állunk szemben. Mindez a mi időnkkel nem mérhető egymásutánban játszódott le. Az angyal létét a mindig megmaradó „most”, az aevum mértékeli. Értelmi és akarati működésük egymásutánban játszódik le. Ennek az egyes mozzanatait nevezi a teológia instansz-nak. Az ilyen egymásutánt mondjuk angyali időlegességnek, időnek, amely a miénktől lényegesen különbözik. Ezekkel az egymásután lefolyó működésekkel lép be az angyal az örökkévalóság „most”-jába, vagy az időbe, vagy végül mindig megmaradó büntetésének változatlanosságába. Az örökkévalóságba csak egyszer léphetett be, a mulandó, időleges változásokat számtalanszor irányíthatja, de elvettetésének, büntetésének bilincseitől nem szabadulhat.

Az angyal bűnének következményeit Szent Tamás I. 64. írja le. Az első értelmének elvakulása. Természetes értelmi ismerete a bűn után is olyan fényes maradt, mint teremtése pillanatában volt. Büntetése tehát nem ennek a megvonása vagy elhomályosodása. Természeti adottság ez, amelyet kizárólag lényegének megsemmisítése szüntethetne meg. A természetfölötti hitet a reménnyel, szeretettel és a többi erényekkel együtt elvesztette. Megmaradt azonban benne a kinyilatkoztatás tartalma és ennek tisztán spekulatív ismerete. A jó angyalok most is közölnék velük Isten titkaiból annyit, amennyi Isten céljainak elérésére szükséges, vagy pedig az emberi élet szemléletéből meríthető. A kinyilatkoztatásra vonatkozó ismeret e szerint csökkent bennük. Nem tudnak erről annyit, ami egyébként megillette volna őket, ha kitarának. Teljesen hiányzik belőlük az érzelmi ismeret, amely az akarát hajlandóságából, a szeretetből fakad.⁶¹ Istent, mint a természetfölötti rend alkotóját és ennek minden megnyilvánulását gyűlölik és ellenséggként üldözik. Ebben az irányban tehát értelmük teljesen elhomályosodott, elvakult.

Sátán és angyalai, továbbá akaratak szerint megrögzöttek, azaz meg nem téríthetők, természetfölötti jóra nem hajlíthatók, tehát örökre elkárhozottak. Szent Tamás ezt az angyali természetből vezeti le. A szellem belső bomlás révén el nem pusztulhat, mivel nincs romlandó elemekből összetéve. Halhatatlan. Változás csak akkor és annyiban történhet benne, hogy az anyaggal függ össze, mint ennek alakító tényezője. Ilyen emberi lélek, amelynek értelmi és akarati működése tárgyilag az érzékek adataitól függ. Éppen ezért csak a halál szabadíthatja ki ezekből a bilincsekből. Ha a lélek elválik a testtől, önálló életet él a halhatatlanság, a mindig megmaradás törvénye szerint. Amilyennek találhatik, olyan marad természete szerint, változatlanul. Sorsán újabb szabad-akarati döntéssel nem változtathat.⁶² Ami az embernek a halál, az az angyalnak a bukás, amint damaszkuszi Szent Jánosból idézi a I. 64, 2. Előtte választ-hat szabadon, utána változatlanul marad döntésében. Belső tényezők alapján megváltozhatatlan marad ez. Az akarát az értelemhez idomul. Ha ez változatlanul fog fel és ítél meg valamit, akkor az akarát is így hajlik feléje. Ilyen az angyal ismeretmódja, amelyben nincs okoskodásalany és állítmány összehasonlítása, hanem tiszta intuitív, átfogó ismeret, amelyen változtatni nem lehet. Egyszeri, konkrét döntése is ennek a törvénynek van alávetve. Ennek megtörténte előtt szabadon, változó módon akarható, utána már belső erők szerint változhatatlan akarati állítás ez. Ezért bánatra, javulásra a Sátán és angyalai természetüknél fogva nem alkalmasak. A gonoszságnak mindig megmaradó akarásában megrögzöttek. Ezért nem tehet az ördög jót. Még ha igazat mond, akkor is hazudik, mivel félre akar vezetni, vagy valami hízelgéssel a saját előnyét akarja elérni. Ezért nem fogadta el Krisztus az ördög vallomását, mikor Isten Szentjének mondotta. Némáságot parancsolt rá és kiűzte a megszállottból.⁶³ Ha

⁶¹ V. ö. Örök eszmék 99, 146, 153, 198. old.

⁶² Ezt fejezi ki Préd. 11. 3. és ha délnek dől a fa, vagy északnak, azon a helyen marad, hová dől

⁶³ Márk 1. 23 sk.

tehát színleg jót tesz is, nem úgy cselekszi, amint kellene. Hitet színlel, de nem Isten tekintélye vezeti ebben, hanem letagadhatatlan külső nyilvánvalóság. A természetének megfelelő jót akarja ugyan, szükségszerűen, de ezzel is visszaél az emberek félrevezetésére.

A fájdalom is állandó kísérőjük. Nem az, amit testi fájdalom gyanánt érzünk. A fájdalom lényegéhez tartozik az akaratnak, az érzelmi világnak ellenkezése, gyötrődése olyan dolgokkal szemben, amelyek hajlandóságának nem felelnek meg. Ez a lelki fájdalom a legnagyobb, a leggyötrelmesebb. Ebben pedig bőségesen kijut Sátánnak és angyalainak. Mindig „bosszankodnak”, mert, ha a világ urai szeretnének is lenni, a mindenható Kéz irányítását nem tudják meg-
hiúsítani. Ideig-óráig eredményt érnek el, de sorsuk a bukás. Mindenkit szeretnének a pokolban látni. Isten kegyelme azonban kimenti kezükből a kiszemelt áldozatokat. Ha a történelmet tanulmányozzuk, látjuk a nagy fordulatokat, amelyek az ördögi sereg minden tervét és törekvését meg-
hiúsítják és visszavezetik a világot Istenhez. Ez a sikertelenség okozza fájdalmunkat, és mivel a fájdalom büntetés, azért az alvilág egyik állandó büntetése az az átkozódásban kitörő fájdalom, amelyet a mindent mozgató Szeretetnek az ördögi gonoszságot meg-
hiúsító működése vált ki benne.

EGY PILLANAT

Kis udvar. Kívül magas tűzfalak,
körül csönd. Ködbe bújva vártalak.
Lassan lefolyt rólam a köd, s a fény
fölcsillogott a nap arany-ívén.

Egy pillanat, s fehéren, mint a hó,
borul rám a zene, és áttató
dalok lebbenek fönn a légen át
s beborítják szobádnak négy falát.

Egy pillanat, s szomjas szívem fölött
kigyullad a fény. Bennem eltörött
dallamok hangját viszi tétova
nesszel a nappal józan zápora.

Egy pillanat, és érzem, nem vagyok.
Kábultan néznek rám a csillagok,
kérdik, ki voltam... S nincsen felelet.
Vagyok a visszasíró üzenet,

vagyok a könny, és semmi, semmi más,
haldoklók homlokán halott írás,
vagyok az illanó fény, semmi több,
egykor álom, — s most néma, földi rög.

Vagyok a pont és minden felelet,
kerestem, és most mindent meglelek,
vártam és fáztam, — most már fény vagyok...
S az örök fényben csöndben hallgatok.

Agoston Julián

LOURDES

VI.

Egy órával később a Hôtel du Vignemale-ban, ahol ebédelt, Sergius a szomszéd asztalnál meglátott két fiatalasszonyt, akik közül egyik jó ismerőse volt. A másikat csak névről ismerte: eléggé ismert festőnő. Este mennek át Biarritzba és felajánlottak egy helyet autójukban. Kicsit elpirult, amikor bevallotta, hogy egy barátja visszavárja Lourdesba. Hangosan felkiáltottak: hogyan lehet egy olyan helyen tovább maradni néhány óránál? De elegendő lesz, ha megállanak ott arra az időre, míg számláit kifizeti, összeszedi holmiját és elbúcsúzik barátjától. Sergius tisztában volt azzal, hogy engedni fog ennek a hívásnak. Mit szól Ágoston? Annyi baj legyen! El akar menekülni, el akarja felejteni a mankóknak és az ájtatoskodóknak ezt a nyomorúságos tohuva-bohuját. A két fiatalasszonynak már a megpillantása is visszaadta ízét annak, amit egyszerű és normális életnek nevezett. Pedig, tündődött, míg a kávéját itta, semmi sincs rajtuk, ami nem volna mesterséges; parányi kalapjuk merő képtelenség, a hajuk nevéstégesen felcsavarva, eltüntettek mindent, ami a női testben arra emlékeztet, hogy azért lett teremtvé, hogy embereket hordjon és tápláljon..., festett arc, festett ajak, kék pupillák hosszú, ragasztott, merev pillákkal: porcellánfejek. Nevettek, anélkül, hogy kedvük lett volna nevetni, affektált dolgokat mondtak, melyeket hallottak és bizalommal ismételték meg. Sergius nem érezte egészen őszintéknek őket, midőn arról panaszkodtak, hogy cserélni kell a gumit, és hogy nincs sofőr velük. Megértette sürgetésüket, hogy miért örülnek, ha magukkal viszik őt...

— Biarritzot éppen csak érintjük, mert Itáliába megyünk, és Velencébe... A Lidóra éppen a szezonra érkezünk meg.

Őket is egy isten hívja, vagy inkább egy arkangyal, de az alsóbb régiók angyala... Az kötelezi őket, hogy fálják az utakat. Hivei között a nap ábrázatát veszi fel. Még Lourdesban a Rózsafüzér-bazilika előtt sem szoronganak olyan sűrűn az emberek, mint ahogy a homokon terülnek el egymás mellett, hogy átadják testüket a tűznek... Lourdesban a szegény megromcsolt testek: itt a lelkek, akik már halottak. A lourdesi sebek körül a hit, a remény és a szeretet virágzik, azok körül a fiatal lények körül, akik a homokban hevernek a tenger és a hotelek közt, mindenfajta sóvárgás...

Ágoston sokáig várakozott, s egyedül vacsorázott. Az autócar barátja nélkül érkezett meg. Tíz óraker végre megjelent. Szinte túlrad a zavaros magyarázatokban. Sokat emlegeti, hogy ez a két oktalan sofőr nélkül indult útnak. Ágoston távolról sem akarja tartóztatni, sőt mentetetődzik, amiért bevonszolta a lourdesi tömegbe; bevallja, hogy attól tart, ez nem tett jót neki... Pár pillanat múlva Sergius a volán mellett a Pau-ba vezető úton visszaemlékezik barátja szavaira: „Hogy aggódott! milyen értékes vagyok az ő szemében! Milyen fontosságot tulajdonít egy élőlénynek! Tulajdonképpen az, ami engem leginkább csodálatba ejt, az olyan fajta embereknél, mint ő, az, hogy az egyéniséget milyen nagyra értékelik. Az én szavaim és tetteim én magam előtt sem bírnak semmi jelentőséggel.”

Ágoston éjfélkor még a Grotta előtt ül néhány kitartó zarándokkal. A Grotta nagy szív, mely nem szűnik meg dobogni soha. Lourdes elalszik, hoteljei megtelnek sőhajokkal és imákkal, de szíve virraszt.

Elindulni gyalogosan Szent Jakab útján Sant Jago vagy Róma felé, mint Mabilie de Poncheville, üdvözölni az útszéli fészületeket, meghálni a kolostorokban, menni a középkori zarándokok nyomdokain... Eszébe jut, hogy Szent Benedek Regulája a zarándokot magával Krisztussal azonosítja: „Minden ven-

dégnek adassék meg az őt megillető tisztelet, különösen a hitben testvéreknek és a zarándokoknak... A fej meghajlásával és az előtte való leborulással Krisztust tiszteljük bennük, akit bennük fogadunk..."

Ha volna a jámbor gyalogosoknak egy csoportja, akik a vasúttal és autóval nem törődve visszaadnák a földnek régi arányait! Annyi a régi elfeledett vagy vegetáló zarándokhely. Fel kellene támasztani bennük az életet, nem feledkezve meg a legutóbb keletkezettekről sem... Isten felé igazítani ezt a nyugtalanságot, ezt a tevékenységet, a vándorlásnak és bolyongásnak vagygát... A mostani idők kríziseinek minden nyomorúsága visszaadta a gyalogutazás becsületét. Itália útjai tele vannak fiatal németek csapataival, akik, hála szegénységüknek, megláthatják mindazokat a szépségeket, melyeket a vonatok és autók utasai nem ismerhetnek... Isten, a Szent Szűz és a szentek miatt ne húznának hasznát a vándorlás szokásának visszatéréséből?

De Ágoston sóhajt, — tudja, hogy túl késő van, hogy egyikévé legyünk ezeknek a régi utasoknak, akik megindultak Szent Péter vagy Szent Jakab sirja felé, kagylót tűztek kalapjukra és a templomok előcsarnokaiban ütötték fel éjszakai tanyájukat... Megelégedett azzal, hogy gyakran vett részt abban a kis zarándoklatban, mely egy kilométerre volt szülőházától. Mert ha a földkerekség kereszténysége csak néhány központot ismer mindössze, milyen sok szentélyt tisztel egy-egy megye, vagy ország rész! A Szent Szűz elérhető az otthonülő falusiak részére is. Ágoston látja lelki szemeivel a Notre Dame de Verdelaist szűk kis terét Girondeban. A környék plébániái ide gyűlnek szép időben. Vasárnaponként családi omnibuszok álltak meg a bejáratnál a nagymise idején. Jöttek a távolabbi birtokosok is gyermekeikkel és egész háznépükkel. Este az utak tele voltak járművekkel, melyek Verdelaistól tértek vissza; a fiatal leányok szenténekeket énekeltek, a kisfiúk levegőben lóbázták színes papírforgóikat, melyeket mindig árultak ott, éppen úgy, mint a „teker-cseknek” nevezett süteményeket s a „fogtörők”-nek nevezetteket.

A kegyelemnek áradatában, mely átfolyik Franciaországon, ezek a helyi zarándoklatok könnyű örvénylések csupán, melyek a szegény falusiak csoportját viszik magukkal. De a Szent Szűz mégis megmutatja hatalmát: a többi plébániák között Verdelaist valóban a jámborságnak és a hűségnek szigete. Fekete Máriájuk átvészelte a vallásháborúkat és elkerülte a jakobinusokat. Mint Spanyolországban, felöltöztetik mindig a liturgia színeinek megfelelő ruhákba. A bolthajtásokról faragott hajócskák függnek, melyeket régi hajósok annyi szeretettel faragtak. A régi templom egészen ki van rakva bekeretezett vitéségi érmekkel, esküvői koszorúkkal, együgyű festményekkel, melyek azt ábrázolják, milyennek látta a beteg a Szent Szűzet ágyának fehér függönyei között. Egy márványplakett arra utal, hogy 1824-ben, a spanyol háború előestéjén az angoulêmei hercegnő, az aviau-i püspök és nagy kíséret társaságában „eljött, hogy a Verdelaist Miasszonyunk oltalma alá helyezze fenséges férjének fegyvereit”. Így Chateaubriand ögrófnak, az akkori külügyminiszternek nagy gondolata a szegény kis Verdelaist felé irányította Franciaország egyik hercegnőjét.

Ezek a régi országok különböző tájain rejtőzködő Madonnák, ezek a senkihez sem tartozók, akikhez az elmúlt idők hite menekült, s akik itt maradtak nálunk, talán — szinte kísértésben vagyunk ezt hinni — nem is élnek már, elszakadtak a gyökerek, melyek ehhez a néphez fűzik őket: olyan tanult ma mindenki, a tudásnak a legkisebb faluban is megvan a hivatalos képviselője, — a hit annyira halott, hogy Ágoston már egészen jól öltözött emberektől is hallotta, miközben egy Kálváriát szemléltek, amint egymást kérdezték: „Mit akar ez ábrázolni?” S egy öregasszony sokáig kutatva emlékeiben, végre kimondta: „Ez egy ember, akit halálra ítélték, mert minden embert szeretett...” Ez Marseille környékén történt... És ugyanebben a városban, ugyanebben az évben, miközben a Notre Dame de la Garde-ot kihozták szentélyéből és a tengerre vitték, a marseilleiek emléke szerint sohasem láttak nagyobb tömeget. Semmiféle ember, semmiféle eszme nem tudta volna megmozgatni még a

negyedrészt sem annak a tömegnek, melyet a Szent Szűz mozgósított diadalútján. Ezek azok a tények, melyeket nehezen lehet megmagyarázni. Ugyanígy — tündött Ágoston — ebben a pogány században az Oltáriszentségnek is olyan diadalútjai vannak, melyek sohasem voltak a keresztény századokban. A Montmartre ormán, a város homlokán ez a Szentség ragyog. Montmartre, a kicsapongás és dőzsölés helye Táborheggyé vált és világít az egész földkerekségre. A börze negyedében, ahol a pénz bünt halmoz bűnre, a Notre Dame des Victoires emeli magasra Gyermekeit az ima tűzfolyama fölé, mely van olyan lángoló, mint az, amely Lourdesban ég közel 80 éve.

Azok, akik nem szeretnek utazni, a párisiak, akik csak Párisban tudnak lélekezni, ott is élhetnek zarándokéletet: a Montmartre-ról a Notre Dame des Victoires-ba jöhetnek-mehetnek mint engedelmes labda Krisztustól az ő anyjához. (Chartres és Lisieux is szinte az ajtóban vannak.)

Éjjél. Ágoston eltávozik a Grottából és belép a Rózsafüzér-bazilikába. Tele van imádkozó tömeggel, amely itt virraszt reggelig. Egy része a sötét nyájnak most otthagyja a széksorokat és felsorakozik oldalt és a középen. Már elkezdődnek az első misék. Igen, óriási akol ez, tömve fekete báránnyal, akik fölött az Oltáriszentség uralkodik. És Ágoston miért ne menne áldozni? Beáll a sorba. De a falusiak lökdösődnek. Akik már visszajönnek az oltártól, ellenáramlatot alkotnak. Mindenfajta emberi szag gomolyog ebben a tömegben. Ágoston ideges lesz, ingerült, szeretne visszamenni a helyére. Már késő. Különben is, nincs hely, hova fog menni szentáldozás után? Nem valóságos szentségtörés-e így közeledni, telve bosszúsággal, haraggal, megvetve azokat, akik körülveszik? A tolokodás nem engedi, hogy imádkozzék. Lehetetlen, hogy arra a tényre összpontosítsa gondolatait, mely most mindjárt bekövetkezik. Nyugtalanság fogja el és rossz érzés, melytől nem tud szabadulni. Az áramlat viszi magával az oltárhoz. Lehetetlen visszafordulni. Mellét veri és mondja a szavakat anélkül, hogy értelmüket felfogná. Két pap áldoztat gyors tempóban, Ágoston felkel, nem tudja, hova menjen, jobbra fordul, majd átsúszik a bal mellékhajóba, letérdel egy oltár vasrácsa mellé (éppen csak a két térdének való hely van ott) és hirtelen csend lett, — csend, melyet nem tör meg annak a papnak a hangja sem, aki monoton hangon fennszóval recitálja a rózsafüzért. Ágoston semmit sem tud többé a körülötte hullámzó emberekről.

VII.

Az, amit mindenáron kerülni kell ezekkel a tömegekkel való érintkezésben, tündött Ágoston másnap, amint a kereskedő-Lourdes-ban járkált, a meghatódás mindenáron való keresése. Megmárthatjuk magunkat benne, de nem szabad elidőzni nála. Csak a mindennapi élet adja hitünknek próbáját. — Mindezek a lények, kik most ezt az emberáradatot alkotják, hazamennek majd folytatják mesterségüket. Nem az a kérdés, hogy a dagály hullámaina vegyen bennünket, hanem napról-napra fel kell használni a vett kegyelmeket, távol minden lelkesültségtől és minden felmagasztosultságtól. Ezeket a lelkifürdőket nem szabad meghosszabbítani mértéken túl Lourdes-ban, Lisieux-ben, Paray-ban. Minden természettől fogva keresztény lélek felemelkedik. De amint befejezi zarándoklatát, arról van szó, hogy a mindennapokon próbálják ki az ott nyert erőket. Túrni, kitartani, haladni: ez a keresztény élet; ezért kellene, hogy minden megtérési krízist hónapok, vagy évek csendje kövessen, mint ahogy Lourdes-ban is egy esztendeig várnak, míg elismernek egy csodát. Különösen a nagyon érzékeny zarándokok legyenek bizalmatlanok idegeikkel szemben. Az ilyen nagy idegtékozlás után, mikor olyan könnyen jött az áhitat, könnyen lehet, hogy különös visszahatást érzlelnek majd, azt, hogy undort éreznek minden lelki dologgal szemben.

Ha nem is abszolút szabály, tündök Ágoston, de mégis úgylátszik, hogy egy már előrehaladott lélek kevésbé van kitéve a zarándoklatok vonzásának.

Mi szüksége van egy szemlélődő léleknek idejönnie, mit találhatna itt olyasmit, amivel ő nem bír? Vagy ha áhítata mégis azt óhajtja, hogy leboruljon a Grotta elé, vagy Paray le Monialban, bizonyára csendes és nyugodt időszakot választana. Ágoston visszaemlékszik azokra a napokra, melyeket egyszer a húsvéti vakáció alatt töltött el Lourdes-ban. Ebben az időszakban olyan volt ez a szent város, mint a tenger tükre, melyről visszahúzódtak a hullámok: csak néhány magános zarándok tűnt fel, távolról, mint a tavacszkák. Semmi szeretartás, semmi nyilvános ünnepség. És Lourdes kegyelme mégis ugyanaz maradt: Emlékszik, hogy egyik este egyedül volt a Grottánál. Mikor odaérkezett, egy szerelmespár ült az utolsó padsorban, de ők is elmentek, mert hűvös volt. És ebben a pillanatban ezen a híres helyen, ahol az emberek ezrei szoktak térdelni, egyesegyedül Ágoston képviselte az egész emberi nemet a Szent Szűz lábainál, mintha megkülönböztetett kegyességből magánkihallgatásban részesült volna.

Nem, nem a sokaság teremti meg a zarándoklatok kegyelmét. Lourdes egyetlen ember nélkül is Lourdes marad.

Ágoston meg van győződve, hogy ha lenne egyszer bátorsága télen elmenni Lisieux-be, jobban megtalálná a jeges templomban a kicsi szent mártírt, aki annyit szenvedett a hidegtől. Kétségkívül, igen jól imádkozott hozzá azon a júniusi napon is a színpadias síremlék előtt, melyről marcipán rózsák bukfenceznek alá, — a tolongó tömeg közepette; de ha egyedül látogathatta volna meg a Buissonnets-et, ha egyedül kószálhatott volna a kert útjain, egészen biztosan találkozott volna a nyolcvanas évek kisleányaival, nagymánis muszlinruhában, kibontott hullámos aranyhajával... Az egyetlen hely, ahol valóban közel érezte magához, a magános székesegyházban volt a szentélytől jobbra, ahol a kis Martin Teréz minden vasárnap résztvett a nagymisén apjával és nővéreivel. Itt úgy érezte Ágoston, hogy szinte érinteni tudná össze-kulcsolt kezének ujjjaival. Különben minden katolikus családban nevelődött francia fiú igen sok közös emléket őriz Lisieux kis szentjével. Teréz naplóját olvasva, a fiatalember saját gyermekége titkainak légkörét érezte. Ez a növény ugyanabból a talajból fakadt, a középosztálybeli polgárcsaládok talajából; ez a virág olyan kertekben pattant ki, mint amilyenekben Ágoston játszott. Ő is emelt oltárokat s ebben gyönyörködött Mária hónapjában. Olyan felnőttek örködték felette, akiknek csaknem minden gondolatuk Istenhez emelkedett. A liturgia adta meg életének ritmusát... De ebből a tiszta hajnalból semmi más nem maradt benne, mint az érezhető varázs, — s ugyanabban a korban a kis kiválasztott már a szenvedést választotta.

Az a kegyelem, melyet Ágoston az elhagyatott Lourdes-ban talált, semmit sem különbözött attól, melyet tapasztalt napról-napra a tömegben. Végül is, gondolta, a zarándokélet megengedi a közepes kereszténynek, hogy elmélkedjen és imádkozzék azok nélkül a kísértések nélkül, melyek a kezdőket elárasztják a nagy magányban; itt még a szórakozottság is a kegyelem rendjébe tartozik...

A nap még nem kelt fel s így erőt vett azon az idegenkedésen, melyet a Keresztút szörnyű bádorgfigurái iránt érzett, és arrafelé vette útját. Jóllehet állandóan védekezett Huysmans eszteticizmusa ellen, attól félve, hogy a Katedrálisból és a Liturgiából két bálvány válik, mely kedvezőbb szemében, mint az élő Isten, — a lourdesi keresztút szomorú stációi azonban semmiképpen sem segítették hozzá, hogy a szenvedő Krisztusról elmélkedjen, vagy gondolatait Hozzá kösse. Ellenkezőleg, felébresztették benne az ingerült és gonosz kritika ösztönét, s minden jóakarat nélkül szemlélte azt a kővér hölgyet, aki mezfítláb járta a Kálváriát, kezében tartva selyemharisnyáit és kis félretaposott cipőit. Mások térdén csúsztak fel a lépcsőzeten, hogy megszerezzék azt a búcsút, mely az utolsó lépcsőfokhoz volt fűzve. Örült, hogy Sergius mindezt nem látta. Csoportok álltak meg minden stáció előtt és hangosan imádkoztak. Ágoston leereszkedett és csatlakozott az egyik csoporthoz: körülbelül húsz Mária-leány fehér sapkában, akiket egy fiatal káplán vezetett. Amit mondott,

egyszerű volt, minden ékesszólás nélküli. De Ágostonban jókor felébredt az alázat: mi joga bírálja a többieket? Mintha ez a pap minden állomásnál egyedül Ágostonhoz intézte volna szavait... Kétségkívül az összes többi hallgatók is ugyanazt a benyomást kapták: az egész Krisztust mindannyian együtt és külön-külön. Amikor felértek a Kálvária csúcsára, a fiatalember visszanyert egy kis szelidséget és alázatosságot, hála az ismeretlen vezetőnek. Milyen világosságot tud árasztani egy pap! Arsba kellene menni, tűnődött, ahol ugyanilyen tömegek sodródnak ma is, mint akkor, amikor megostromolták M. Vianney gyóntatószékét.

Sergius nem tért vissza az utazásról. Néha írt Ágostonnak, és érintette lourdesi vitáikat. Például: „... Az összes érveid, drága zarándokom, megbuknak ezen a bizonyoságon, melyet megtaláltam, mikor beléptem az egyszerű és normális életbe. Azért jöttem a világra, hogy erőim játsszanak a napsugárban, hogy tetszést keltsek, hogy hódítsak. Amikor játszom, akkor nyugodt a lelkiismeretem. S ha a játék rosszra fordul, akkor kiállok a játékból. Mindenütt van vészkijárat. Nekünk is vannak olyan kiérőink — hol egyszerűek, hol bonyolultak —, melyek felérnek azzal a népünnepéllyel, amit zarándoklatnak neveztek. Úgy ítéled, hogy elég könnyű vagyok, ha bevallom, hogy a mozik bizonyos órákban valóságos menedékhelyek: Párisban egy egész csomó van nyitva reggeltől fogva (akárcsak a templomok). Amint felébredtünk, már elmerülhünk az időnkivülben. Ezer kép szakít el talajodtól, és szétszórja figyelmedet az egész világra... Ne vess meg nagyon: tudod, hogy kitérőnek van számomra sok különb dolog. A két asszony, akivel itt vagyok, minden felkészültségüket magukkal hozták: van varázs-szőnyegünk... Hát igen, egy kicsit füstölünk. Ne ijedj meg, tudok mértéket tartani.”

Ágoston így felel: „Nem tudjuk megállni, hogy ne legyünk zarándokok a földön: Homo viator. Ti is zarándokok vagytok, akár akarjátok, akár nem. Mentek valami felé, haladtok, minden lépés közelebb visz a célhoz: gyermekkorod óta úton vagy, szegény gyermekem:

Zarándokok vagyunk, de milyen zarándokhely felé? „Ópiumot szívni — mondja Cocteau — annyi, mint elhagyni a robogó vonatot, annyi, mint másvalal foglalkozni, mint az élettel és halállal...” Az egyetlen Istenakarta kitérő csak olyan lehet, mely nem térít el bennünket sem az élettől, sem a haláltól. Abban a mértékben, amelyben Isten felé fordulunk, gyökerezünk meg mind mélyebben az életben. Nézd ezeket a túlzásokat: egy irtalmas nővér a kórházban vagy az utcán, a szegények kis nővéreinek egyike öregjei között, egy domonkos apáca bűnbánói körében: ezek azok, akikről korunknak egy szép lelke azt mondotta: „a végtelen lesbenállói”, jöllehet a kopár földön nyílik meg számukra a keskeny kapu, a sár fölött, a legemberibb és legvéresebb realitások fölött. Az örökkévalóság lesbenállói tudják, hogy az ő Istenük azt akarta, hogy abban szolgálják, ami a legvégeesebb: a betegben, a fogolyban, az árvában, a tévedt nőben. Különös lesbenállók azok, akik az első helyet választották, hogy magukat adják, hogy szenvedhessenek! A zarándokok kórusa menetel és énekel az emberi valóságok kellős közepében. És azt sem tudhatod, hogy egy karmelita vagy egy klarissza vállain nincsen-e az összes realitások minden terhe, s minden bűneink minden sara, melyet ők magukra vállaltak. Nem a világtól való menekülés ez, hanem engesztelés érte (mutattam egyszer néked azt a Kármelt a Montmartre kellős közepén...) Ti vagytok azok, akik menekültök az élettől, akik elálcázzátok azt. Sem az életet, sem a halált nem tudjátok szemtől-szembe nézni. Amit úgy hívtok, hogy egyszerű és normális élet, nem más, mint tudós megrendezése, megszervezése annak, hogy ne lássátok azt, ami van. A ti módszereitek nem akar tudni a betegekről, a szenvedésről, a halálról. S ezért van az, hogy közületek annyian menekülnek szinte végzet-szerűen az alkoholhoz és a kábítószerekhez.

Fordította: Sprenger M. Mercedes

(Folytatjuk.)

ISTEN -HANGJA

Vágyod-e hallani Istent?
Reggeli tűz-zuhatagban,
s énekes angyali kedvben
dobj be a kútba követ:
víznek a fátyola szisszent,
mint gyufa sercen a habban,
— mag gyűrűz árva szívedben
s láng-sugarakba nevet.

Harcos Ottó

ISTEN

Benned fölriad Ő a halálod pillanatában
és mire észreveszed, benne-beléaluszol.

Harcos Ottó

VIGASZTALÓ

Torlódik a felhő,
sűrül a sok redő,
penészes lesz homlokod.
Minden kis faágról
csorgott rád a zápor,
így lett poshadt jó borod.

Kicsöpög a tűzbe,
víz üt a mennykőbe,
hogya lukas a fazék.
Miről hitted: acél, —
pihe: viszi a szél,
mikor nyitott a marék.

Mint vásott ruhákat,
kezed, fejed, lábad
egy este majd leveted.
Dallamokkal játszol,
sosem ázol-fázol,
mert csókol a Szeretet.

Széthull minden lakat,
hogya feljön a Nap,
s nem lesznek rozsdás okok.
Átlátszó lesz tested,
mint a fénnel festett
nagy templomi ablakok.

Harcos Ottó

ELÉGIA ÉS HIMNUSZ

(Részlet egy lírai útinaplóból.)

1.

Évtized multával már nem is annyira kalandért utazol, mint inkább, hogy valamely mesterséges módon megsokszorozd létedet. Az utazáson kívül legfeljebb talán a szerelem kínál a változás és a változat valóban merész, szélsőséges — habár nem túllontúl tartós alkalmával. Egy-egy park, szigeti gyepek, hegyi szoba, várbeli utca őszi estén: talán olyannak őriznek, aminő ismét sohasem lehetsz már, s aminőnek sohasem tudtad elképzelni magad — mégis: mennyivel tartósabb és zártabb formában hagyta ott magad egy visszahozhatatlan zürichi estében, a Limmat gátja mellett, mikor neonfényekkel kivilágított erdőknek láthattad az eső után felfrissült várost; vagy annak a bolgár kolostornak udvarán, mely fölé, a rendkívül éles levegőben, jobboldalt haragoszöld erdők, szemközt pedig fehértetejű, szürke, csupasz gránitcsúcsok emeltek falat, miközben az épület kegyetlenül fehér oldalán piros festékek vont cirádák idéztek cirill ünnepeket, a harangtorony alatt pokolbeli büntetések tüze sárgállott a freskókon, s a délelőtti éles fényét trombitáló örömeivel töltötte be a pisztrángokat sodró hegyipatak!

Római és itthoni önmagad hiába próbálnád összeadni: idegen számjegyek és algebrai jelzések végösszegét ismerni hasztalan vágyol! Luzern és Párizs multjába börtönzötten mindörökre élni fog valaki, aki csak ott, s csak abban az időben lehattél: ne kísérelj meg újra felkeresni, inkább szaporítsd léted változatait, hasztalanul és szíváfájdítón, jelened mélyén is a mult sodrására fűelve, mely a csalóka földet elrabolja majd talpad alól! Félsz, hogy tökélete-sebb és szenvedélyesebb változatokat teremtesz odakünn, mint aminőkre ide-haza képes lenni? Háborgásodat békévé sokszorozhatod, szenvedésedet boldogsággá: jöhetnek napok, amikor kétkedő, hitetlen alázattal tekintesz vissza arra, aki időközben voltál!

Változásokban mindig is a brutálisak, a félreérthetetlenek nyugtattak meg: irtózom az átmenetek terhes kétértelműségétől, kiméletes és óvatos kínjától. A valóság képei is oly feltétlen és elszigetelt magánosságban kövessék egymást, mint az áloméi! A megszokottból hűnyt szemmel zuhanjak a szokatlanba, a mindennapiból a ritkába, Budapestből Párizsba! Nemcsak létemet akarom megsokszorozni, hanem valóságomat, álmomat is! Legyen minden utazásom: merész alibi — szenvedélytelenségemben is szenvedélyemet, tehetetlenségemben is tevékenységemet, kínomban is örömet bizonyító! Nem érhetem be csupán egyetlen valósággal: ma már tudom, hogy számtalan, meghökkentő és merész változataival, a valóság átnyúlik a valótlanba is. A valóságban is ellentétet láthatom, s amaz ellentétben is: a valóságot. Talán az utazás tanított meg erre, létem és valóságom telhetetlen megsokszorozása. S ha egy vidék, egy állomás ismerős valahonnét a multból, ha utam során valamely jelenség régóta birtokolt képletére bukkanok: csak szédüljek el méginkább a félig-ismerős, félig-ismeretlen képek billenő mérlegén, csak higgyem, hogy talán a Verpeléti-út üres telkeire települtek a szarajevói kávézó-kertecskék, melyeknek lugasába mohamedán gazda hozza réztálcán a párolgó tégléket; csak higgyem, hogy a Boulevard de Montmartre feliratait cserélték fel az Erzsébet-körút cégtábláival!

Csak tanuljam meg, ébrenlétemben is az álommal nézni farkasszemtel! S éppen ezért válasszam mindig az álom vad átmenet-nélküliségét!

2.

A szárazföldi és víziutak terhes és hamis átmeneteket iktatnak elhagyott és elnyerni áhított életeink közé. Az utazás igazi feszültségével csak a levegő ismerteti meg, melynek titokzatos folyosói és útvesztő felhőláncolatai közül úgy siklasz alá Párizsban, mintha csak a budaörsi mező korongja fordult volna, hogy hátáról egyenest az Étoile mögötti fasorok valamelyikébe ejtsen. Még mindig kezdedben szorongatod a nyirkos fűcsomót, melyet reggel a légszavár felborzolta pázsitról téptél: itt, végre szétszórhatod, délután egy cukrászda aranybarna kirakata előtt. S reggeltől délutánig, micsoda elvont egyhelyben-viharzás, a felhők folyékonyra és puhává szelidült, magnéziumfényű, hangtalanul villámló térségei felett, égbolti kék tavakkal és mocsarakkal a láthatáron, lépcsők és sivatagok néma vidékén, miközben a szárny alumíniumlemezein elpárolgó benzínbuborékokat, vagy a motorokból ki-kicsapó fehér párákat figyeled. Rojtosszélű kútszajak néha a német erdőségeket mutatják alatt, széles, sugaras fasorokkal, sárga falvak pirostetős, gót templomait, vagy kanyargó, zöld folyókat, végtelen rendezőpályaudvarokkal partjukon, majd az egykori csatatér holdbéli mezőit, szürkészöld kopárságban, futóárkok szürrealista villámcsikakjaival, bombakráterek sárga ragyaival, hosszú, hosszú percekén át, s a megtiport, póre agyag felett lebegő porfátyolt. De még ez a látvány is valamiképp olymódon „területenkívüli”, mint a csatlakozó légikikötők várótermei, ahol valóban csak a párizsi járat bevárásához van jogod: börtönszerűen kopár és higiénikus magányban, az ideiglenesen befogadó állam területét szintoly kevéssé érintve, mintha még mindig csak a légtérben utaznál; elvont és átmeneti jelenlétre olyannyira szemethúnynak a hivatalok, hogy még nevedet sem jegyzi fel nyilvántartásaikba, s vízumra sincs szükséged. Jogilag nem vagy jelen, s testileg is csak annyira, hogy ugyanazokat a szürke, alacsony felhőket bámulhasd szüntelen a mezőség felett, a betonkifutók légbe emelkedő országutait, a várakozó, sötétvörös norvég gépeket, a tengerentúli légitársaságok jelvényeit, s a váróterem előtt sétáló rendőr piros-szalagos sapkáját. Magnéziumfényű sivatagok és mértanban hazátlan várótermek nem-léte után új létedbe csak akkor érkezel meg, amikor kigyullad fülkétek falán a felírás: *Regardez vos glaces* — s már részsűt, a délutáni fény máglyáin kering Párizs, mezők és rádióállomások, vasúti elágazások, a Montmartre dombja, névtelen aluljárók, baromfiudvarok, gáztartályok, s a dombokon a város feketén, itt-ott sötétzölden, mint a rothadó hal húsa, felismerhetetlen szögekben, arany és fekete szeletekben, melegbarnán, mint a sűrű füst, hatalmas fémlapok tetőzete alatt rejtőző negyedekkel, szurkos sávokban: kéretlenül elnyert feladat és adomány!

Léted új változata áll előtted, s már köréd is csapódott, elborított, jelenének vizével, hogy ideiglenesen fulladásos halált szenvedjen benne multad, otthonod, s az a valóság, melyért, s mely ellen, magadban annyiszor lázadtál!

3.

Túlontúl sokan gondolnak közülünk Párizsra, mint az ifjúság színterére! És sorstársaink száma fenyegetően emelkedik: a fiatalok nem akarják magukéivá tenni csalódásainkat, a megöregedettek kényszerű csalódásait — tehetetlenül kell néznünk, amint helyünket, illúzióinkat birtokukba veszik. Igazuk van: nem bizonyos, hogy valóban is értékét veszítette, aminek mi már nem látjuk igazi értékét!

Tíz esztendőn át volt rögeszmém Párizs: minél elérhetetlenebbnek, elzártabbnak tetszett, a háború kapui mögött — annál feltétlenebb rögeszmém! Álmaimban úgy jelent meg, mint valami túlkorán elvesztett szerelem: megérkeztem, izgatottan csomagoltam ki a szállodai szobában, s máris szaladtam a Concorde-térre, de itt mindig ugyanaz a csalódás várt — kivetett magából az álombéli város, lerombolta önmagát, sötétbe hullatta tereit, oszlopait. „Mostaná-

ban legfeljebb csak álomban utazom" — írtam naplómbe, a háború egyik esztendejében. — „Megérkezem a régi látott városba; késő este van, de izgatottan csomagolom ki holmimat a szállodai szobában: alig várom, hogy kinn lehessenek az utcán s végigsétálhassak az ifjúság boldog terein, melyek ebben az órában már elhagyottak; a szökőkutak körül magánosan égnek a díszes gázlámpák, csillog a fekete kövezet s az utcákon nem jár senki: sötétek a boltok, a széles sugárúton hűvös szél fúj, barátaim, akikkel találkozni akartam, nincsenek sehol. Miért oly kihaltak és magánosak ezek az álombéli városok? Nagy, sötét mezőkre tévedek, melyeknek peremén égnek csak fények, a háttérben a kupolás épület talán egy halottat rejt, s a fasorban, mely az erdőhöz vezet, a házak erkélyén égvefelejtett narancsszínű lámpa, örökre eltávozott férfiak és nők könyvére vagy kézímunkájára veti világát. Szomorúan és kielégítetlenül ébredek ezekből az álmokból az éjszaka közepén: letről, a Dunáról hajókürt hangja száll fel a bástyákra, a régi városház tornyában oly meghittent út az óra, mintha csak a szemközti lakásban állna, a kandallón...”

E régi mondatokat csak azért írom le most, hogy önmagam előtt is bizonyítsam: így csak álomban lehet megérkezni! S akikkel álmodban eggyé váltál: azoktól fordulj el ébrenlétedben.

Az álomban elképzelt séta útvonalán vezet első utam ezen a tavaszi délutánon is. Aranyos faliszőnyeg a városi táj: a gesztenye fasorok alatt honoló fény ugyanoly régről ismerős, mint a sugárutak mértana, kacér lejtése, megtesztelő körforgása. Párizs térségei zöld fényekben fürdenek, hatalmas rétek és bozótok, — micsoda költészet lehetőségéi jelennek is abban, hogy a felkelő s a lenyugvó nap felé nyílik ki egy város! De mindez a látvány csak olyan, mint valami jel, mely valamikor jelentéssel is bírt számomra. Lépcsők, kerti székek, az utak fehér kavicsa, szobrok, fák alatt a pázsit: közömbös, felesleges teher, amit karomra vetettek, hogy boldoguljak vele. Közömbösen ragyog szemembe a délutáni város: ismerősebb lenne, ha már nem ismerném, s otthonosabb, ha nem lett volna otthonom, oly soká!

Az egész világ közömbös irántunk: adok igazat a divatos bölcselet tanításának. De ez a bölcselet megfeledezett arról, hogy a világ közönye sokkal tűrhetetlenebb, hogysem rajongásunkkal, vagy gyűlöletünkkel, örömünkkel, vagy kétségbeesésünkkel meg ne akarnók olvasztani. Eszméletünk kemencéjében hevül a világ látványa — zártsága, keménysége, tüzeinknek nem soká állhat ellen. Gyanakvón, ellenségesen figyelem az álomban áhitott teret, s mögötte a széles út lila szalagját: még nem akar megismerni, még makacsul zárkózik közönyébe, — én azonban, gőgös szerelmesként, nem fogok élni hatalmammal...

Egy hajnalon végre mégis megismer — de épp azzal a tekintetével, melyet annaelőtte még sohasem ismertem. A Cluny-kert fái, vasrácsok közé szorítottan, mint vízszínen lebegő moszatok; okkersárga fények közt hervadnak el a kert túlsó oldalán a lámpák, melyeket talán hirtelen halállal elpusztult emberek, vagy könyvük felett elbóbiskolt diákok felejtettek égve szobájukban; lejtősen és kihaltan csillog a Boulevard Saint-Michel, mely valamiképpen keskenyebbnek tetszik az emlékezetemben megőrzötnél; az Eifel-torony tetején piros fényjelzés pislog, s ez a csend, a meglepett város csendje, a hajnal héjai közt édesedő: üzenetet tartogat számomra, hitegető, biztató értesítést e hűvös térségek, e lomha fények és lassan feltápáskodó órák jóindulatáról. Hatalmas, csukott teherautó fordul be a sarkon: fekete, mint valami koporsó.

4.

...Multamnak mintegy csak a peremén merek élni az elkövetkező napokban — amíg egy éjszaka végre rászánom magam, hogy felkapaszkodom Szent Genovéva hegyére, a Sorbonne mögötti utcák közül megpróbálván kihámozni régi hazatéréseim útvonalát. Ime, a kanyargó, keskeny rue La Harpe, mely-

nek fekete falai úgy oltalmazták a kocsmai lármát s a néger lányok szobáinak csendjét, mint utasainak életét a legmélyebb vizeken úszó hajó teste.

Sűrű és tömött éjszaka: alacsony fák, sötéttel és csenddel zsúfolt terek — s a hallgatag filmszínházak, a vegyészek és botanikusok temetői magányra kárhoztatott szobrai! Ezt az éjszakát kerested, ezt a kizártságot, kirekesztettséget, egykori városnegyed kapui előtt? A hegyre vezető sikátorban bőséges, szelid forrásként önti fényét a villamos kocsmacégér, s a garázs betonpadlóján fekete kinjaiban vergődik a gumitömlő. Erre jártam valaha? Nem, nem: ez az utam, akár a többi, célbavezet, és mégis — eltévedés!

És eltévedek a Pantheon-téren is, holott úgy ismerem, mint a tenyeremet. Órák ütésére fülelek a középkori tornyok alatt, gránitszürkén csillog fölöttem az ég. Térdemig ér az Idő vize: régesrég felitta egykori lábnymaimat. És mindazt, amit legkisebb részletében is oly reménykedően áhítottam vissza, türelmetlenül sópróm most félre magamtól, hogy e közömbös felszín alá, a lényeg boldog mélyvizeibe, jelentésekkel gazdag áramlataiba jussak. De köröskörül falak, zárt ajtók, fagyos rácsok, és zsinórokra aggatott gyászruhák kettős soraiként: az utcák! Delibábokat szeretnék látni, s csak valóságos házak és tornyok, valóságos kutak mindenütt. Gyászos tömlő ez az éjszakai város: multam és ifjúságom bora helyett a szikkadt bőr ízével kínál.

Ez a tér most is megvan, de valójában csak: volt! A lámpát kioltották, ernyőjének rajzai elfakultak, felismerhetlenné váltak. És most, minden emléked szívében állsz, a rue d'Ulm-on: tekints csak lejtős mélye felé, ahol lámpák megvilágította lombok hajolnak ki az előkert magas, aranyozott hegyű dárdái közül. A halottak is így próbálhatják hasztalan kísérteéseiket, amíg végül feladják a reménytelen vállalkozást. Nem hiszek többé a hazajáró lelkekben: amit egyszer elhagytál, nem hazád immár, nem otthonod!

Végigmész az utcán, s habár tudod, hogy egy téglája sem változott, nem ismeresz rá. Ez itt a pék, aki faszenet is árult, ez a villanyszerelő pincéje, az élettani intézet vöröstéglás saroképülete, ez itt a pedagógiai múzeum: csak most veszted el igazán emlékeidet, amikor agnoszkálad őket, mint megannyi halottat. A portásfülke előtt, melynek küszöbét annyiszor lépted át, hogy iskolád és otthonod meghitten avult falai közé juthass — a képzeletedben annyiszor átlépett küszöb előtt szórakozottan haladhatsz tovább, mellékutcákba fordulhatsz — még ebben a keserű örömben is van valami vigasz és elégtétel, a kifosztottak éber és bátor örömeiben, mellyel életük sivatagján végigtekintenek. Nagy nyálábokban szórom a szélbe multamat, s az emlékeket lesöpöröm jelenem asztaláról: már büszke is vagyok kiürültségemre!

Mégis, másnap, egy csalókan fényes és pompázó tavaszi délutánon, újabb, makacs kísérletet teszek. Most már mintha nem is a multam, hanem egyik művem környezetébe lépnék: a mágikus birtokos jogán. Scalpomb járt itt, akit megöltem, — de Thomas és Baillou is, akik még élnek. Az előbbinek szomszédja voltam minap, egy vacsorán: a nemzetközi tisztviselők és diplomaták ironikus beavatottsága mily idegen volt is még tőle, amikor az Ecole ebédlőjében valamennyiünkre kényszeredett csendet erőszakolt megjelenésével! Baillou megörögedett: kedves és szomorú — a Quai d'Orsay-n láttam viszont; „oh! vous n'êtes plus le Prince Persan!” — kiáltotta, mikor szobájába beléptem. De Petitbon, az elegáns és komisz, a félelmes és elbűvölő Petitbon nem tenniszezik többé, nem napozik a tetőterrazon — negyvenben tűnt el, egy páncélos ütközetben. Cavaillès-t, az ingerült és lobogó filozófust pedig agyonlőtték a németek.

És Scalpomb él-e még? — kérdezem magamban, mikor a csillogó rézbe foglalt üvegajtót kitárom, s belépek a kicsiny, oszlopos előcsarnokba. Ez a ház az Ecole, a fiatalkori gőg vára, a kevélyen vállalt kolostor! A folyosókon, a délután aranybarna fényeiben, a díszudvar növényzetének zöld árnyéka simul át — tulajdonkép ez döbrent meg most, hogy e valamikor olyannyira megszokott helyeket, a konyha sötét szögleteit, az épület sarkában a falépcsők zugát, a tejüvegablakokat, s az emeleti ablakközök mellszobrait, valami nyug-

talánítón közbeiktatott optika segítségével látom. Mintha nem magamnak lát-nám — amiként a látszó prizma sem maguknak, hanem a mögéjük tapadó emberi szempárnak látnak. Miféle szempár leselkedik mögöttem, s szívja ki magának a bennem tükröződő látványt?... Eszköz vagyok, engedelmes és érzé-kehy műszer, másvalaki hasznára, — nem birtokos, vagy érintett, hanem csak: közvetítő!

Igen, „közbeiktatódtam”: e látvány — s a tulajdon multam közé!

Elmúlt esztendeim mélyéből, egy mohó szempár elégül ki e régóta áhított látványban; multam felé közvetítem ezt a díszudvar és folyosót, multam szá-mára mondom le róla, miközben látom. Nem az enyém ez a környezet, melybe visszajuthatni, csak kis időre is, oly sok esztendőn át volt makacs, rögeszmés célom — és megértem már az egymástól soká elszakított szerelmesek csaló-dott találkozásait, mikor üresség kong szavaik és mozdulataik körül: viszont-látásuk első óráiban nem a jelenük, hanem a multjuk számára kívánják még egymást!

A díszudvar körül futó folyosók renyhe távlata, s a padlásig nyitott, öreg lépcsőházakban tárolódó árnyék; a falak mögött rejtőző termek, melyeknek ablakai a tavaszi hátsókertekre nyílnak, a Filozófusok Alléjára, a mellékutca kőfalára s arra a házorra, melynek lámpáit álmatlan éjszakáimon bámultam; a Val de Grâce kupolája, melynek szobrai és csavaros pillérdíszzeit reggelen-ként megszámlolnom csak akkor sikerült, ha szürke volt mögöttük az égbolt, a napfény vakításában ugyanis a pompázóan tagolt építmény tintafekete kő-kolonccá olvadt össze; koratavaszi, szürke reggelek, az ószeres asszony jajgató énekével az utcák szakadékaik közt; s egy holdfényes est, a gesztenyefák sötét-lila gyertyáival; esős napok utáni hold csillogása a nedves bádogtetőkön...

Emlékezésem és képzeletem oly soká emésztette e képeket, hogy ma már csak üres foltokat lelek helyükön; a vágy sava belemartak a valóság fémébe, a nosztalgia letarolta az emlék gazdag tartományait. Mivel már történetté for-máltam valamikor mindazt, ami fontos volt számomra ezen a helyen: úgy ér-zem, valósággal kifosztottam egykori otthonomat.

Pusztító, kegyetlen gepida járt előttem Párizsban: tulajdon, idehúzó hon-vágyam és emlékezésem. Táborhelyeinek kesernyős hamujában turkálók, — fel-élte életemet, felitta meglepetésemet, elszeretkezte szenvedélyemet.

Indáival és páfrányaival, zsiros bozótjával és légzőgyökereivel benőtte ifjúságom színhelyét az idő — mint őserdő az indiai templomot. Hiába próbá-lok áttörni hozzá! Az ebédli helyén, hol az esetlenül udvariaskodó Scalpomb feldöntötte a ruhafogast: ma szökőkút vize szökken. Az Ecole régi tömbje mellé modern, laboratóriumi épületeket ragasztottak — a tennispálya, mely-nek hálója mentén Scalpomb a Bovarynének öltözött táncost üldözte: eltűnt. Keresem az utat egykori szobámba, s habár körülötte nem változott semmi: lépcsők, folyosók, hálótérmi átjárók közt sokára bukkanok csak rá. Emlékezé-sem túlontúl merészen és türelmetlenül vette mindaddig célba ezt az ajtót — a portásfülkétől szinte egyetlen lépésnyire helyezte; s most, az emlék helyébe lépő valóság az apró részletek útvesztő csalitjával ölel körül, oktatón és pél-dát mutatón, mintha arra akarna figyelmeztetni, hogy emlék és képzelet elvont térképei helyett inkább a hétköznapi tapasztalás házardabb, de gyakorlatibb útjelzőire kellene mindig is bíznom magam.

Régi naplóim tanúsága szerint ebben a szobában — melynek falait a régi, virágos tapéta helyett most derűs, okkersárga festés borítja — életem jelentős változásait értem meg. „Szűknek” éreztem világomat, ki akartam törni belőle; mámoros pillanatokról számolnak be feljegyzéseim: ablakot kellett nyitnom 1936 február 13-án, hogy lehűtsenek a hideg csillagok. „De még a rue Claude Bernard sarkán fékező autobuszok csikorgása, s a város távoli zaja is növelte mámoromat...” Arra a mámorra már nem emlékszem, de az autobuszfékek csi-korgása szinte most is a fülemben hangzik: a dülöngélő, zöldrefestett kocsik útját követtem gondolatban, ebből az ablakból, végig a lejtős, fekete utcán, az Avenue des Gobelins felé. Szent Medárd templomának álmában szerettem

volna osztozni, s a Patriárkák fürdőjének öregségében — mert talán sohasem voltam olyan fiatal, mint mikor ezt a szobát laktam. Késő éjszaka is sétára szöktem a rue Lhomond sötétsége, a süketnémák intézetének kimondhatatlanul szomorú kőfala, a rue Mouffetard járdáinak rothadó zöldegszaga, a fűvészkert csarnokaiban sötétlő őslénycsontvázak és az Avenue des Gobelins megkapóan kietlen lámpasora kedvéért. Mint csalánból szőtt vászon: izgatott és ingerelt ez a környék, nyugtot nem hagyott — mivel az Ecole kapuját éjfélkor bezárták, s a portás, lámpa kezében, hajnalig tartó körújtára indult a könyvtárak és laboratóriumok folyosóin: a rue Rataud egyik gázlámpája mellett, a kertet elkerítő kőfalon kellett bemásznom.

Akkori mámoraim tartalmára nem emlékszem, s a naplóim hírüladta „változásoknak” is nyomukveszett abban a multban, mely változásról és állandóságról egyaránt tanuskodik. Az életnek valójában nincs „szerkezete”, s változásait épp oly hasztalan próbálnók tettenérni, mint a nap vagy az év szakainak átmeneteit. Utólag tudjuk meg, ha valamit elnyertünk, vagy elvesztettünk — s talán még halálunk is utólag válik számunkra tudatossá. Több mint tíz esztendőnek kellett eltelnie, hogy érezzem azt a változást, melynek bekövetkeztét ebben a szobában véltem megérni, — s ha tegnap éjszakai kudarcomat nem is akarom a Szent Medárd-templom környékének utcáin, újabbakkal tetézní, ma éjszaka: legalább azzal vigasztalhatom magam, hogy nemrégiben, ugyancsak késő este, a Gare de Lyonról jövet, amikor a taxi kihalt sugárutakon és néptelen, félköralakú tereken vitt, lehúzott redőnyű üzletek és pirosfényű, zárti készülő kocsnák között, — az éjszakának átengedett városnegyed alacsony-lombú fái és tintaszínbén csillogó utai, fülledt homlokzatai és gázszaborult cégtáblái ugyanazzal a magánnyal ajándékoztak meg pillanatokra, melyet valamikor, a rue Lhomond és a rue Mouffetard között, mint valami fényes, fekete követ, féltékeny ujjaim közt tartottam.

5.

Kudarccal várt a trianoni park is! Képzelet szülte barátom, Adorján, e fasorok és tavak közt tűnt el mindörökre, miután kitüntető megbízást kapott Marie Antoinette-től, hogy rendezze magánkönyvtárát. Azon a gőzfürdői párákkal telt, acélos fényekben megmerülő tavaszi délelőttön, mikor az Apródok Fürdője mellett a trianoni kastély rácsai felé tartottam, titokban azt reméltem, talán engem is bezár majd a kert, évszázados fái, iszapos vizekben hentergő harcsái közé.

Fű nőtt a széles fasorokban, mesterségesen idilli volt a táj, kékinges, kaszáló parasztjaival; a forró csendben a kastély kőfala úgy lebegett a fasor végén, mint valami délibáb. Ez az út talán azért tárgult ily szélesre, mivel a szelet s a magányt másként nem tudta volna befogadni. Alacsony felhők tolongtak a versaillesi síkság peremén, az ég sötétkékre vált, s a fény mintha nagy, csiszolt, fekete tükrökről verődött volna lábunk elé.

A kőfal mögött a királynő meghitt világába léptünk. Vajjon találkozunk-e azokkal a kísértetekkel, akik bizonyos napokon a kilátótornyok és a szikla-barlangok küszöbén merengenek, s meglátjuk-e magát Marie Antoinette-et, akár a terras sarkán, amint a szemközi fák koronáját rajzolja, akár a Laiterie valamelyik homályos ablaka mögött, vajköpülés közben, ahogy halála óta többen is látták?

A kápolna lépcsőivel szemközt, s ezzel az alacsony, fehér toronnyal, talán már az épület sajátos, zezzugosan sarokbaszorított fekvése miatt is, félreértetlenül támad rám a kísérteties érzés: ezek a kopottfehér falak, ez a déli csend és mozdulatlanság, hőségben és párában elbágyadó madárcsicsergés, fénynek és árnyéknak ez a semleges ötvözete, a kápolnafalon, s szemközt az ajtó, mely mintha bármely pillanatban megnyílhatna, holott XVI. Lajos óta nem fordult meg zárjában kulcs: mindez valami várakozó, s mozdulatlanságában bár-

mikor megbillenni kész környezetnek tetszett, melybe talán tüstént belép valaki...

De a kövér pázsiton még a fény sem mozdult: a fák, tudósan és ingyen egymás mellé válogatott árnyalataikkal, dermedten álltak, nem csikordult meg a francia kert kavicsa, s a parányi fasor végében, a kis nyárilak ürességet őrzött felcsillanó üvegajtajai mögött. A kísértetek talán a kastély lefüggönyözött ablakai mögé húzódtak, megvető közönnyel — legalább Adorjántól vártam volna valami jelt, de ő, kezében egy liliompréslésű kötetel, bizonyára valamelyik polc előtt állt, türelmetlenül várva, hogy árnyékunk elmozduljon a terrasról.

És mi tovább is haladtunk, a Tanyak felé, árkos, nedves földszagú területeken át, darazsakat és méheket hessegetve magunktól, sárga virágokat taposva az utak zöld sarába, amíg felvillant előttünk a mézszínű tó, a patak partját derékmagasságban övező fűvel, s köröskörül az öregségükben megbarnult tanyaépületekkel, melyek között a királynő házának magas erkélye kémlelte a Nagy Trianon felé vezető erdei ösvényeket. S itt, ebben a csendben és illatban, a természet e kizárólagos békéjében, ebben az elvont, erdei magányban, a várt csoda helyett egy hétköznapi és időtlenebb fogadott bennünket: a fűvéké, s a levegőé, a park monumentális, épületszerű facsoportjai közül áradó derűé, a tavaszi napszak szelidségéé, — vágvainktól és rögeszméinktől olyanmire független csoda, melynek selymes fürdőjében végül mégis feloldódtak lelkünk konok görcsei, hogy a valóság szerény, de hűséges ajándékát reménykedően és megbékélten fogadhassuk.

Kiengesztelt halottak ezüstös békéje borult el e látványon, makulátlan zománcként!

6.

S talán ugyanez a béke avatott bennünket méltókká, hogy Párizs legvégső, mintegy útravalóként nekünk szánt ajándékát elfogadhassuk.

A Luxembourg-kert kútjánál, egy korai ébredésünk után, a medence zöldszínű állott vize fölé hajolva, Acis és Galathea megszükkült barlangjának nedves lehelletében, a leány kebeléről felrebbenő galamboktól körülrepedetten, a víz álmos, reggeli csörgedezésétől kissé elbódulva: a kezdődő élet minden édességét megismerhettük, a boldogság legegyszerűbb, s titkoktól merőben ment arcát, az élet megnyugtatón pompázó, igénytelenül szertartásos ünneplýességét, mely a kútfal mögött fel-alákeringő forgalomban éppúgy megtele békéjének biztosítékait, mint a közeli színház homlokzatára telepedő madarak szárnyasuhozásában, a Pantheon kupolájának aranyos ködbe burkolódzó, mozdatlan táncjátékában, vagy a közeli piacok zöldségszagában, felbontott szárnyasainak, megcsörrenő osztrigahalmainak, rózsaszín rákjainak, kesernyés olajbogyóinak, édesen erjedő gyümölcseinek hangtalan zsvájában.

Béke és öröm: a kút csendes csörgedezése mindmáig úgy szövi át reggeli, könnyű álmunkat, mint valami ősi, feledhetetlen ütemű példabeszéd és tanítás. De ha nem küzdhetünk meg álmunkkal, próbáljuk legalább formálni magát a valóságot! Feszülünk szembe a közönyös és ellenséges világgal, — utazzunk! S ha egy kapu nem nyílnék meg előttünk, habár türelmesen és kitartóan zörgöttünk rajta, máris fordítsunk hátat neki, vágjunk új ösvények felé, közönyre kárörömmel, hallgatásra némasággal, idegenségre hetykeséggel felelvén. Annyi az út és annyi a kapu!

7.

Még hozzá az országutak némelyike dél felé is visz! Néptelen gyakorlóterre emlékeztet a hajnali Párizs: kupolái és oszlopsorai távoli láthatárok szintjéről félig emelkednek csak elő. Kék tunikás férfiak a kávéházak előtt seprik a járdát — egy szép, magyar versben is így születik s válik mozdulatlaná a körüti hajnal.

Ile de France mezői, az országutat szegélyező jegenyéken túl, — mindent felbontó, megsemmisítő, s mindent újból ígérő utazás... A fontainebleau-i kastély magas tetői és kéményei, a Cour des Adieux aranyos féhomálya, a rácson túl, s a végtelen, tépett platánerdő, gömbölyű, szürke sziklaival. Sens parányi főterén a katedrális árnyéka birkózik a reggeli fénnel: falhoz szorul, sarkokba gyömöszölődik a gótikus árnyék! Mezők fölött, a magasfeszültségű vezetékek huzalain színes, csillogó, nagy gömbök — s a nyaralók kertjeiben fehérre festett gipszkutyák, sőt, szárnyasok is: kakas, tyúk, csibékkel, — a veranda sarkán pedig mindörökre ugrani gömbölyödő macska.

Délnek fut az autobus, vidorul csillogó nikkeleivel, s ablakai mögött immár Burgundia faliszőnyege! E mezők sűrű gyeperől mindörökre elröppennek a vidám sólymok, de a kis patakok úgy csillognak a kőfejtések sárga falai alatt, a bozótban s a berkek árnyán, mint szórakozottan szertehányt, fénylő szíjacsákák.

Hogy szerettem, s mennyire megbecsültem a vidéki kocsmák csillogó bádogpultjait, melyeken csészémbé lassan szivárgott alá a forró feketekávé; könnyű és illatos pálinkák színében látom a napsütötte kőpadlót a fűreszpor maradékát! De szerettem a falusi éttermeket is, mártásaik titkos, csipősen bonyolult ízével, a süthalak húsanak ezüstös-vajas rongyaival, a gombával és vagdalékkal töltött pogácsákat, a húсок barna rostjai közül serkenő vért, az olajban sült burgonyaszaletkék zizegő, sárga halmait, melyeken apró gyöngyökké olvad a só. Piros-fehérkockás abroszok mellett a könnyű ebédek mulékony fegyverszünete! — odakünn, a főtéren, porosan csillog a kövezt, a poshatag csatorna fölött rozoga terraszok rácsát marja a rozsdá, román templomtoronyban kondul a harang. Szomszédban, a kovács fészere alatt, lovat patkolnak: égett száru szaga érzik, hatalmas olló nyisszant szürke félkaréjokat az égnek emelt patából. Fehér bor mellett ülünk, s az eresz alá surranó fecskéket figyeljük.

Errefelé sorozatos félkörökben kanyarodnak az utak, s emeletes házaikkal utcasornyi városoknak tetszenek a falvak: egymás mellé szorult, sikátoros, pinceszagú zsúfoltságukból, magos kőfalaik lábától, átmenet nélkül engedik át a helyet az ilatos mezőknek. Néhol, a mosolygó dombvidék szívében, lepárlások elárvult otthonát övezi kerítés, majd szinte a szántóföldek közepén, kivont kardú, sötétszürke angyalokként állnak a székesegyházak.

Címeres hordó éppen nem ritkaság e vidék pincéiben; a folyópartok kátrányszagúak, a tébolydák homlokzata pedig narancssárga.

Lyon valamennyi csúf és szomorú háza a várhegyre szorult: onnét néznek alá a városra, mint valami megdicsőült gyárinegyed. Este, a tereken körhinták forognak, vakító villanykörtek koszorújában; a céllövöldék bejárata, mint megannyi lángvörös pokolbarlanggá!

Avignon egyik házak közé zárt, parányi tere, melyet az étterem ablakából láthattunk, annyira lebilincsel, hogy utolsónak hagytuk el a helyiséget. A közeli örömtanyák lányai ebédeltek a szomszédos asztaloknál, családtagjaik és állandó udvarlójuk kíséretében; szőkitett hajú, testes nők, mulatós, csaknem megható külsővel, élénkpiros és fűzőld kabátokban. Lovagjaik óvatosan helyezték el az asztalon fényképezőgépjüket. Csendes és meghitt, vasárnapi béke honolt ezeknél az asztaloknál — Avignonban megismerhettem végre a lét sérthetetlen békéjét.

Béke honolt nem csupán az asztaloknál, hanem a dohos kis téren is, a hatalmas platánok alatt, a kút kőperemén, s a Központi Fűszerüzlet bezárt ajtai előtt. Ez a béke azonban nem tespedés volt, hanem vidor mozgások, tülekedések z sivaja; a széles, lejtős főutcán lepkerajként ereszkedtek alá a kerékpárosok, a középkori bástyák előtt pedig nagy, kék autobusok táborra kerekedtek fel hirtelen, mintegy adott jelre, s vágott neki az országutaknak. Köröskörül pedig Provence mezői, fasoroktól átszeldelten: a fasorok közt káposztát és karfiolt termesztenek.

Szállodánk ablakából a szemközti háztető esőcsatornájába látunk: rongyok, törött porcelládarabok halmozódnak benne, ázottan. Maga Avignon

is mintha egy ilyen esőcsatornában élne. Sikátorai mélyén nedves sötétben rothadnak feketén a gyönyörű, reneszansze-paloták. Csak a pápák palotája fehér e városban: az angvaltorony alatt, görcsös törzsével hajlik a lépcsők fölé egy glicinia-fa: tömlőszerű, kékeslila virágai hervadó szőnyeget hintettek a kapuba. A sziklák egybeolvadnak a bástyafallal — a kövek közül olajfák törnek elő.

Mintha Velencében járnánk: a régi negyed alacsony felhők alatt hemzseg, — a Konyhák s a Latrinák tornya vigyáz erre a kézműves népre. A szabányi udvarok közepén kövér macska őrködik, az ócskavaskereskedésben rádió szól — itt még a péküzletek, a déligyümölcskereskedések is különös jelentőséggel bírnak. E város vidám, szorgos nyugalma szeretném eltanulni, ezeket a lelkes igénytelenséggel üzőt iparokat, — s ezt a középkori jeltelenséget, mely bizonyára már csak az ilyen iparosnegyedekben őrizte meg báját és emberiségét.

Este a gótikus kápolnák szomszédságában kigyúlnak a tánchelyek lámpái, s a mozik előcsarnokából hűvös, kesernyés szag árad. Csak a villanszerelő műhelyében pattognak hosszú, lila szikrák, s a postaépület rácsos ablakai világosak. De az egész főutca hullámszik, mint virágos rét, — e falak közt egy nagyváros türelmetlen, sístergő jókedve kergetődzik. Ebben a felszabadult és önfeledt vidéki hétfévégben találom hát meg, amit Párizsban fellelnem egyszerűen nem sikerült: a várost!

8.

Nizza felett meleg és kék az égbolt este, mikor megérkezünk. Sohasem akarom már elfelejteni ezt a békét, ezt az önmagával betelt tájat, a terek árka-dos, sárga és terrakotta-színű házait, a néptelen utcákat, a parkban a szökőkutak és források hangját a pálma- és olajfák között, szállodai szobánk ablaka alatt egész éjszaka a kavicsutak halk csikorgását, mintha nyugtalan szerel-mések vándorolnának szüntelen, — s az álmomban is érzett könnyű, erősen illatos levegőt. A szél alá-alájacsap ágyunknak, takaróinkat emeli, sodorja. Hajnalban mintha magosan a város fölé dagadna a tenger, szürkén és üvegesen, ezüsttő dermedt hullámaival; esős estén feketék a régi kőfalak, verejtekeznek az oszlopok, a boltozatos kapuk alatt trombitálva fut alá a víz, s a tornyokban szívszorogatóan szólnak a harangok.

Reggel a tengerparti házak szobáiban vakít a mennyezet: kardpengék villannak rajta, élesen — a vízverte fények berontanak minden zugba, tájtékok és kristályok táncolnak az íróasztal réztárgyain. Szúrós, csillagokat frecskelő áramlatok vonulnak az utcák felett, szél és fény veri a várost, s a kopár hegyek lehellelte, a Var völgyének távoli, nedves kipárolgása lengi be. Víz és kő szagát érezheted mindenütt.

Ó, nizzai napjaink könnyű, igénytelen boldogsága. Reggel a fürdőzőket irigyeltük, az acélkék sziklákon, a mellvéd alatt, amint barna testük alámerült a víz hideg, üveges lapjai közé; a világítótornyok tájkéján zöld mezőként terült el a tenger. Ennek a reggelnek céltalan tökéletességét őrizi az a kis bár is, hová egy mellékutcából betértünk; régi órái, csecsebecsái, lámpaernyői és aranybarna, fényszűrő függőyei nem változhatnak többé — himzett terítőin, s általában, egész zsúfolt tarkaságán, legszebb óráink egyikének lenyomatát lelhetnéd meg: mintha ugyanoly puha és mégis megőrző lenne ez a környezet, mint a fogorvosok használta rózsaszín, meleg viaszok.

Ma, amikor ezeket a sorokat írom, ezen a szép, szeptemberi vasárnap-délelőttön, erkélyem alatt nyárpörkölte vadgesztenye-lombokkal, a Duna túlsó partján az új gáztartályok kátrányosan fénylő gömbölyületeivel, az innenső mezőkön pedig a hidroncsok öncélún haránt döntött, óriás V-betűivel, melyek mögött időnként fehér kémények s fellobogózott hajófedélzetek úsznak el, a magos part rejtette Dunán — míg balkéz felől a Sashegy sárga mészkövébe vajt barlangok és mélyedések sárgálnak, alant gyümölcsösökkel és kifakult

kukoricásokkal, száraz, hervatag bózótjukba zárván a helyreállított romvillák vakolatlan, téglavörös falait — s csak odafönn, a zárda magosában érintetlenek még a mezők, elvontan és nyáriasan, hígabb levegőjükkel és esténként bizonynyal még felajzottan cipelő tücskéikkel: — ma, ezen a nyarat visszaénekelő, szeptemberi délelőttön újra fel szeretném építeni magam körül, nizzai reggeletem.

Látom a bár asztalait és polcát, melyeken mintha egy angol vénkisasszony hordta volna össze életének kacatjait — látom az utca napfényes járdáját s a tengeri szélben meglebbenő függönyöket. Képzeletem már szorgosan neki is készülődik feladatának — már gyűjti is a nyersanyagot, s a metaforák, a mondatzenék kötőanyagát: de visszariadok, mert megértem, hogy ezt az emlékemet nem felújítanom kell, hanem: meghagynom! De minek is a kifejezés, a szólas — ha az igazán lényeges dolgokról hallgatnunk kell? Alkotnunk mindig csak mást lehet! Más nizzai reggeleket, s más estéket, melyeknek színteréül felidézhetem ugyan a Promenade des Anglais széles karéját, a szállodák barbárul festői tornyaival és kupoláival, a tágas terraszok sátorponyváival és pálmafaival, a kék estbe kihallatszó bárzongorák hangjával, a Monaco felől vörösen és fehéren lobbanó világítótorony-fényekkel — de az én estéimhez, a mi sétáinkhoz, a vacsora utáni, kései órákban, az elárvult, hófehér padok és heverőszékek közt, a nedves, esőt hozó szélben: ezekhez az estékhez és sétákhoz hiába próbálnék nyúlni. Mindaz, ami ezekből az emlékekből megmaradt, csak arra jó, hogy másoknak ajándékozzam, s másképp, mint ahogyan én megismertem arcát. Hitelesen talán szólhatok még erről a tájról és városról, — de az igazat, az egyetlen igazat, nem mondhatom el róla, soha.

Örömet azonban nem tudnám magamba fojtani! Azt az örömet, amit Nizza és Monte-Carlo között, az úton éreztem, a tengerparti úton, a hegyoldalba, a vörös sziklák fölött, melyekre vad, olajoszöld növényzet kúszott. Az egyik fordulóban megpillantottuk Èze-t, hegyoldalba épült házainak sárgászöld, emelkedő félkaréjával, tengerparti homokra kikönyöklő, bástyaszerű mellvédeivel, s odalenn, a parton, a szárazra vonszolt halászbárkákkal, a tetejükre borított, kátrányosan csillogó csónakokkal. Néptelenül és szikkadtan lángett a halászfaluca, a kopár hegy tetején négyszögletes citadella szürkéllett. Nietzsche vágott neki valamikor ezeknek a magaslatoknak, a sziklás-kavicsos hegyiösvénynek, bottal, szögescipőben, — szíve már megtelt a Zarathustra utolsó énekével: „S a kék, öröklétet akar — mély, mély öröklétet akar...”

Nietzsche gyönyöre, s az örök, mediterrán gyönyör most ölt először testet előttem, ezekben a hőmpolygó fényekben, ebben a mozdulatlan szikrázásban, fehéren, sárgán, pirosan — Èze alatt, a tengerben, s a hegyoldal szikláinak fekete verejtékében. A leprásokra gondolok, akik még a környéken élnek: testüket e táj mérgei roncsolták szét. Fehér fémekből öntötték ezt a tájat, hogy a gyönyör keményen és soká visszhangozzák öbleiben.

Mennyire hazug és ostoba az a sok fecsegés, amit eddig a táj „puhaságáról”, „ernyesztő” voltáról hallhattam! Kemény, csillogó fémszálakból font kalitkaként övez a vidék; ezt a börtönt azért alkották, hogy az ember szigorúan, fegyelmezetten élhessen, minden kedvét és figyelmét egyedüli céljára: embervoltának megteremtésére fordítva.

Sugárzó és boldogság egyetlen, méltó fészke: forró, Èze-i táj, sziklaporod micsoda fövenyt szórt a várvavárt vőlegény talpa alá, — fényed micsoda oszlopokban szövik az égig! Déli, tengeri csenedet még a versbéli galambok sem zavarják — kopár tetőid fölött a tavasz után spirális mozgásai közül egy sem lebben ilyenkor.

Sugárzó, gyönyörteli szigorod láttán mennyi szégyenkezéssel gondolok tegnapi délelőttökre, amikor még a pálmafák érdes törzsére felkúszó rózsáknak örültem, s az árkadok alatt, sápadt villanyfényben sárgálló kirakatoknak; ti, városi délelőttök, kedves, zsibongó zsúfoltságokkal, lejtős utcáitokon a járdák mellett várakozó autókkal, a fordulóban jajgató, keskeny villamoskocsikkal — ciprusok övezte, hófehér garázsudvarok, s lejtős közterek forró kövezete, meleg árnyék a könyvesboltok sátrai alatt: mily kifosztottaknak tet-

szik is tétlen derütök, Nizza narancssárga falainak tövében, e tengerparti hegyek lángoló kopárságához és e függőkertek kusza, kövekkel birkózó növényzetéhez képest!

Zegzugos, betonos medrében kiapadt a patak; tajtékja, hordaléka fehérre száradtan tapad a kavicsokhoz. Mozdulatlanok a narancsfák, az alacsony határfalakat vastagon fedi a mész, a kúszónövények levelei közt bogycsok piroslanak. Összegyűrt, színes papirosokként hevernek a hegyoldalon a kertek, idegesen megrezzennek a szélben.

Jöhettek már esők, rezzenhetsz már nádtető a terraszon, hová annyi kanyargós utca pálmákat és olajfákat rejtő falai közt kapaszkodtunk fel; sűrű, szürke felhőket terelő szelek, téphetitek már terraszunk faedényekben őrzött szobahársait, fikuszait és túszerőzsáit! Delem gyönyöre jelen lesz már mindörökké, jövőbe szórt magként, egész életemben; s Monte-Carlóban is, a járdaszél esős csikja mellett, az autóbuszra várva, eltörölhetetlenül jelen vannak az Éze-i hegy, a glicinia-bokrok, a fehér mólók, miközben az eső úgy hullámszik át tengeren s tájon, mint azok a zörgő fagyöngy-függönyök, melyek a kávéházak és illatszeres boltok bejáratát takarják.

VIZIVÁROSI ÉJ

Még suhan velem majd a taxi
a kihalt Fő-utcán át téli éjeken,
de egyetemi éveim drága kísértetei,
mind fényesebb mezőkre suhognak.
Éjféle hóban, a Belga követség
kis barokk palotája előtt, a zászló
selymében nem zizeg többé.
Waldemar úr leánykájának lelke
és korcsolyavasa se pendül,
még szelidebb alkonyokon az utcán.
Hercili könnyű karja nem köt a földre
többé. Távoli övezetben húz ujjára gyűrűt,
egy idegen. Ha kondul az óra a téren,
olasz városka utasának álma riaszt fel.
Ablak alatt száguld az örült motoros,
Budáról Pestre, Pestről át Budára,
a Dunaparton, éji kifőzésekben
el-elakad robajára a szó.
S én felkelek és kitárt ablakomból
vén tánclemezekkel riasztom
tavaszi éjek kóbor párjait,
míg a szörnyű jazzrecsegésre
előperdülnek régi zsúrok kislányainak
keszeg csontváza az éjből...

Ide zúgnak a mélyvízi kocsmák,
mennyi csatorna, lépcső, korlát,
s mennyi ház van már az utca alatt,
hol az ablak az alvilágra tárul!
S századvégi nyári-vendéglők muzsikája
s a Danse Macabre ütemei kirontanak
régijózan szeretők porladó füléből...

Rubin Szilárd.

SZEMLE

BERNANOS KÜLDETÉSE

„Nem a test és vér ellen kell tusakodnunk, hanem a fejedelemségek és hatalmasságok ellen... a gonoszszágnak égi magasságokban lévő szellemei ellen.”

(Ef. VI, 12.)

Georges Bernanos-szal nemcsak egy nagy regényíró és pamflettista, hanem korunk egyik látnoki szelleme szállt sírba,¹ akinek megadatott, hogy a történelem titkos nyelvét megfejtse. Különleges missziója volt közöttünk: egy olyan korban, amely kizárólag a relativban él, ő, akár mestere, Léon Bloy, „az abszolút zarándoka” volt; egy olyan világban, amely nem ismer mást, csak a földet, ő a természetfölötti hírnöke; számára Isten és a Sátán nem elvont fogalom, hanem élő „jelenlét”. Egy olyan világban, ahol milliók helyett egy ember gondolkodik és a tömegek „inkább ölnek, csakhogy ne kelljen gondolkodniok”, ő a megtestesült antikonformizmus; egy olyan világban, ahol mindenki csal, az ő számára a becsület vallásos fogalom, keresztény erény. Az utolsó büszke és szabad emberek közé tartozott, kolerikus, nagylelkű és harcos fajta: ereiben könnyen lobbott vet a spanyol és lotaringiai vér. Mindenféle színezetű „bien-pensant”-ok réme, aki huszárosan szeret szétütni maga körül; nem bír el semmiféle politikai kereket, ezért minden megnyilvánulását botrányok kísérik, jobb- és baloldalon egyaránt. Publicisztikai pályafutása látszólag csupa ellentmondás, pedig önmagához és az igazsághoz mindig hű marad. Húszéves korában rövid ideig rojalista és szocialista és Maurrasék táborához tartozik, de lapjukba olyan cikkeket ír, hogy az olvasók százával mondják fel az előfizetést; később megírja Maurras fasizmusa ellen az „Igazság botránya” című pamfletjét. 1934-ben Spanyolországba megy, mert egy hatgyermekes biztosítási tisztviselő ott könnyebben tud megélni — egyik fia falangista lesz, sőt ő maga is bizonyos rokonszenvet érez Franco iránt, de 1936-ban megjelenik korunk egyik legjelentősebb pamfletje: „Temetők a holdfényben” („Les grands cimetières sous la lune”), amelyben Bernanos szenvedélyesen tiltakozik Franco terrorja ellen és a történekeért a spanyol katolikusok és klérus egyrészét teszi felelőssé; a megtámadottak minden követ megmozgatnak, hogy a művet indexre tétessék, de XI. Pius pápa ebbe nem egyezik belé, mire a „bien-pensant” katolikusok hermetikusan bezárnak minden ajtót az izgága próféta előtt. 1937-ben rövid franciaországi tartózkodása után undorral hagyja el hazáját, és Paraguayba, majd Braziliába költözik, ahol egy, Isten háta mögötti kis helyen, egy elhagyott fazendában lakik családjával együtt; onnan írja pamfletjeit a Franciaországot is elárasztó fasizmus ellen: „Mi, franciák” („Nous autres Français”) és „Az igazság botránya” („Le scandale de la vérité”) címmel. 1940-ben a brazil sajtóban, titkos nycmdán előállított francia lapokban és a londoni rádióban tartott előadásaiiban tiltakozik hazája megbecstelenítése ellen.

A fegyverszünet után újra hazajön, szétűt a „marxista keresztények” között, de a reakcióknak nem sokáig telik kedve benne, mert rövidesen megírja ragyogó pamfletjét: „Levél az angolokhoz” („Lettre aux Anglais”) címmel, amelyben tiltakozik az ellen, hogy az angolszász kapitalizmus kisajátítsa magának a kereszténységet és meg akarja „menteni” Európát. A „France contre les Robots” („Franciaország a robotemberek ellen”) c. írása egyik oldalon sem tetszett, mert megjövendöli, hogy minden mai rendszer egyenesen a falanszterhez vezet. Egyik legutolsó tanulmánya a szentekről szól, akik egyedül biztosítják a világ egyensúlyát.² Mottóul Eluard szavait választja: „La mort si difficile et si facile” (A halál, mely oly könnyű és oly nehéz), amelyeket a

¹ 1948 július 5. halt meg 60 éves korában.

² „L'heure des Saints” (Cheval de Troie 1948. márc.)

szentségre is alkalmaz: „La sainteté si difficile et si facile...” Márciusban, mikor a cikk íródott, Bernanos már halálosan beteg; májbaja ez év tavaszán, tuniszi tartózkodása alatt hatalmasodott el rajta; egyébként ez a fejedelmi megjelenésű férfi már 1934 óta rokkant volt: egy baleset következtében csak két botra támaszkodva tudott járni, de szenvedéseit nagy keresztényi türelemmel és derűvel viselte. Halálos ágyán visszautasította a morfiumpot, teljes öntudattal vállalva a halálküzdelmet. Utolsó szavai ezek voltak: „Et maintenant à nous deux... Most jön a leszámolás kettőnk közt”: végső viadalra hívta ki nagy ellenfelét, a bukott angyalok leghatalmasabbikát. A szemtanúk szerint halotti maszkja csodálatosan hasonlított Pascaléhoz, talán nem is egészen véletlenül...

Ő is, akár Pascal vagy Dosztojevszkij, azok közé tartozik, akik teljes öntudattal átérték „az üdvösség mérhetetlen kockázatát”, akik számára az egyetlen nagy emberi kaland, amelyért élni érdemes, nem a földön, hanem természetfölötti síkon játszódik le. Bernanos, akár Dosztojevszkij, nem moralista, hanem misztikus. A francia regényirodalomban, amely előtte szinte kizárólag moralista volt — beleértve Mauriacot is — Bernanos teremti meg a tiszta metafizikai regényt. A „Sátán árnyékában” („Sous le soleil du Satan”) c.¹ regényének megjelenése 1926-ban szenzáció volt; írója harmincnégy éves múlt, neve jóformán teljesen ismeretlen, előzőleg csak néhány kevésbé ismert lapba írt és egy hosszabb novellája jelent meg „Mme Dargent” címmel. Saját magát sohasem is tartja hivatásos írónak, csak dilettánsnak, aki szabadidejében a kávéházban írogat — az íráshoz okvetlenül szüksége van emberj közelségre, ezért Braziliában órákhozát lovagol, hogy kávéházhoz juthasson. Egyszer egyik barátja, Valéry-Radot kéri, mutassa meg, mit ír, erre Bernanos átadja neki a „Sátán árnyékában” megkezdett regényének kéziratát. Barátja elragadtatással kiált fel: „Képes lennél végig így megírni?” — és Bernanos megírja a lumbresi szent és a szerencsétlen Mouchette történetét. A „Sátán” egészen új hang a francia regényirodalomban. Ki látott ilyen regényt? Főhőse egy szent, vagy majdnem szent, egy pap — eddig a papok még Mauriacnál is legfeljebb mellékszereplők voltak — sokan az arsi plébánosra gondolnak, bár Bernanos egy interjúban tiltakozik az ellen a feltevés ellen, hogy az Egyház által oltárra emelt szentről regényt merne írni. A külső cselekmény alig valami, az író mintegy „belülről” ábrázolja a lelkeket és a regényírás eszközeivel próbálja megéreztetni a legintimebb kapcsolatot az ember és a természetfölötti között, amelyről a misztikusok is inkább csak hallgatnak. Az író megdöbben a kritikusokat, nem tudja hova tenni. Szerencsére kéznél volt a Dosztojevszkij-analógia: a nagy orosz sem „szabályos” regényíró, legalább is realista értelemben nem: Bernanos is ilyen: ő is „szintetikus” lát, szempontja minden lélektani realitáson kívül esik. Neki is szemére hányják, hogy csupa abnormis embert ábrázol, az életben nem szaladgálnak olyan falusi kislányok mint Mouchette, akikben a lázadás szelleme ilyen démoni formákat öltene, sem Donissan abbé, akiket a Sátán személyesen ölelget a keblére. Bernanos, akár Dosztojevszkij, olyan területekre világít be, amely előtt lángpallóssal áll őrt az angyal és csak az örülettel határos élmény képes némileg kitapasztalni.

A „Sátán árnyékában” c. regényben már megtaláljuk Bernanos oeuvre-jének állandóan visszatérő főmotívumát, azt, hogy a rossz természetfölötti hatalom; nem probléma, hanem szörnyű nagy titok, amely előtt az Apostol is szent borzongással áll meg. Amíg a naturalista regényben a bűn az ösztönök kielégítése csupán, önző keresése annak, ami az emberre nézve hasznos és kellemes, Bernanos csak egyféle bűnt ismer, és ez a bukott angyalok bűne: Isten ellen való lázadás. Nem a hús kísértése veszélyes — ez alig játszik szerepet regényeiben —, Mouchette is csak lázadásból dobja magát a márkí és a képviselő karjaiba.

A bűn víziója szinte elviselhetetlen intenzitású első regényében: Donissan abbé valósággal látja, hogy a rossz minden formája, a látszólag legkisebb vétek, legkisebb igazságtalanság milyen titokzatos szolidaritásban van egymással és a bűnösök egyeségét erősíti, amely éppen olyan természetfölötti közösség, mint a Szenteké, sőt, az eredeti bűn következtében e két közösség bizonyos pontokon érintkezik egymással:

¹ Magyarul is megjelent Just Béla fordításában.

² Az «Avant-garde»-ba 1913—14-ben és az «Univers»-be.

„Mind benne vagyunk (a bűnben) — mondja Chantal, a „Joie” hősnője —, egyesek azért, hogy élvezzék, mások, hogy szenvedjenek miatta; végeredményben mindnyájan ugyanazt a kenyeret esszük”...

A szentek más embernél sokkal inkább átélük ezt és a szenvedés vállalásával ki akarják venni részüket a megváltásból. A francia keresztény spiritualitásra ez a vágy különösen jellemző, de Bernanosnál más is van: az ő hőseinek nagy kísértése — amiért Donissan abbé, a későbbi „lumbresi szent” majdnem elkárhozik —, hogy feleljenek a Sátán kihívásának, hogy igazságot akarjanak szolgáltatni; a lumbresi plébános szinte kényszeríti Istent, mutassa meg, ki az erősebb: Ő vagy a Sátán, szinte követeli a csodát — de az nem sikerül, mert Isten csak a szeretetnek adja meg magát. Ez a gondolat szintén a bernanosi vezérmotívumok közé tartozik, amely egész szociális tanításának is alapja.

Donissan abbé alakját sokan kifogásolták: nem igazi szent, mondták. De Bernanos nem is állítja, hogy szent, amikor regényében a „lumbresi szentnek” hívja, nem a saját, hanem a pap híveinek véleményét fejezi ki. Azt is mondták, hogy hőseiben nincs igazi szeretet, de hiszen az író éppen azt mutatja meg, hogy az abbé minden „szentsége” mellett majdnem elkárhozik. Kihívásában kétségkívül sok a góg, mint Bernanos legtöbb hőseiben, még az annyira rokonszenves „Falusi plébános” sem ment egészen tőle. (Az író lelkében is felülkerekedik olykor és elnyomja a franciskánus szellemet, amelyet mégis mindennél magasabbrendűnek tart, de amikor spanyol vére — és a kalózosé — fellobog, nem vonzza más, mint a bravúr.)

A „lumbresi szentet” sokan teljesen irreálisnak tartották: elképzelhető-e olyan ember, aki képes saját lelki nyugalmát, ha kell, üdvösségét is felajánlani, hogy mások üdvözüljenek? A misztikus szentek életében erre is van példa, de nem is kell olyan messzire menni: Péguay, aki pedig kortársunk, és nem volt „abnormis”, ehhez hasonló fogadalmat tett.

A manicheizmus vádját is szokták Bernanos-szal kapcsolatban — főleg első regényének megjelenése után — hangoztatni.¹ A könyv és az utána következők világ-szemléletében kétségkívül van néha valami manicheista vonás, Bernanos olykor nagyon is mereven állítja szembe egymással a „világot” és a kegyelmet és a Bűn hatalmát különösen dramatizálja, de világnézete későbbi könyveiben, például a „Monsieur Ouine”-ban — már sokkal derűsebb —, regényeinek végső kihangzása pedig az, hogy végeredményben a rossz is a jót szolgálja. Kétségkívül pascalian tragikus az a kép, amelyet a keresztény lélek drámájáról rajzol, „a szent tanúbizonyságát tüzes vassal kényszerítik ki”, ahogy a „Sátán”-ban mondja, de a kereszténység drámai ábrázolásával is missziót teljesített Bernanos egy olyan korban, amelyben a kereszténység elsekélyesedett és nyárspolgári lett.

A bernanosi hősök valóban nem megnyugtató és idillikus emberek: száz-percetesen felelnek sorsuk hívásának, végső konzekvenciáig élük az életüket, teljesen elkötelezik magukat. Mint az abszolút emberei, szinte akaratlanul is jelt adnak Istennek vagy Sátánnak és ezzel mintegy felhívják figyelmüket az emberi nemre, aminek az a következménye, hogy körülöttük minden forrong, minden erjedésbe jön: ezt látjuk Chantalnál és Ouine tanár úrnál is. A „lumbresi szent” és a szegény kis falusi plébános szintén felkavarnak mindent maguk körül, és az angyalian alázatos Chevance abbé valóságos idegkrízist vált ki az „Imposture” hitevesztett hőseiből. Az ilyenfajta regény nem „kellemes és megnyugtató” olvasmány és nemcsak az átlagolvasóból, de sok kritikusból is ellenszenvet vált ki.

„Bernanos nem tud regényt írni!” — mondják, és valóban, ha a naturalista regény technikájának szempontjaiból nézzük és főleg a mai angolszász regényekkel hasonlítjuk össze Bernanos műveit, ezek nem felelnek meg a naturalista katekizmus által felállított szabályoknak. (De ebből a szempontból az egész mai francia regényirodalom, a legjelentősebb alkotások sem „igazi” regények. Akkor nem tud írni sem Mauriac, sem Gide, sem Camus, sem Malraux, sem Giraudoux, de még maga Sartre sem mindig egészen „szabályos”!) Bernanos nem kevesebbre vállalkozik, mint hogy

¹ André Thérive: tanulmány a «Galerie de ce Temps»-ben.

² «Ouine tanár úr» címmel magyarul is megjelent e cikk írójának fordításában.

a lelkeket mintegy „belülről” ábrázolja, ahogy Isten szeme látja azokat, mire Sartre azt vághatná a fejéhez, hogy a regényíró nem Isten, hanem hőseinek tanuja vagy bűntársa. Bernanos egyik sem; még csak nem is moralista, hanem misztikus, amiből a regényírás szempontjából nem egy veszély származik: a lélek szemével nézve, az ember története a lényeges vonásokra egyszerűsödik le — az Isten félelmetesen egyszerű! —, ezért mondják, hogy Bernanos „szimplifikál”, csak az abszolút jót és abszolút rosszat ismeri, márpedig a regény nem az abszolút, hanem a relatív műfaja: egy történetet különböző szemszögből ábrázol, az olvasóra bízva, hogy végeredményben milyennek lássa azt.

Bernanos a „Sátán árnyékában” nem a realista regény technikáját követi, művének egész felépítése sokkal inkább lírai, zenei jellegű. Ebből a szempontból kell nézni a szerkezetét is, melyet sokan kifogásoltak. Mi köze van Mouchette történetének a lumbresi szent történetéhez? Pedig logikai szempontból is összefügg a regény két része, hiszen Mouchette az első lélek, akiben Donissan abbé meglátja Sátánt és ráeszmél hivatására, amelyet abban lát, hogy a Sátánt üldözze a lelkekben. De egy mélyebb, lírai szempontból is indokolt Mouchette szerepeltetése: gondoljunk csak arra a jelenetre, amikor a bűnös fiatal leány lelkét először „látja” Donissan abbé és megmutatja neki, milyen valójában ő. A gögös, fölényes fiatal leány, aki addig konokul haligatott, most beszélni kezd és megkezdődik a csodálatos duó, amelyet tulajdonképpen csak a zene tudna igazán kifejezni és Bernanosnak sem sikerül egészen, amikor a két hang: a szenté és a bűnösé „egyetlen panasszá olvad össze”, a két lélek titkos rokonságban van egymással, hiszen „mindnyájan ugyanazt a kenyeret esszük”... Hasonló duót találunk az „Ouine tanár úr”-ban, a rossz megtestesítője, Ouine tanár úr és tanítványa, Philippe között: „lassanként az ő hangja is akaratlanul mestere hangjához hasonult, úgyhogy végül már a két hang szinte egybeolvadt. Így beszélgettek egymással a sötétben, mint két csavargó az útkanyarban, tökéletes magánosságban”.

A dialógusok sem mindig igazi dialógusok, bár Bernanos tud ilyeneket is írni, ha akar, példa reá Donissan abbénak a grandseigneurös, bölcs Menou-Segrais abbéval való beszélgetései — a legtöbbször a dialógus is inkább monológ, a hős nem válaszol annak, akivel beszélget, sőt még olyankor is, amikor látszólag felháborodik partnere szavain, önmaga ellen kel ki: erre számtalan példa van a bernanosi beszélgetésekben: az Anatole Francera emlékeztető író Saint-Marin és az ostobán fecsegő Soubiroux abbé, vagy Cénabre abbé, a hitevesztett pap és a „katolikus” zugíró, Pernichon közti dialógus, ahol ugyanannak a személynek két különböző hangja felelget egymásnak. A többi dialógus sem valószínű — mondják a kritikusok —, mert az emberek nem így beszélgetnek egymással. Tény az, hogy a naturalista regényekben az emberek tapogatózva, dadogva mondják el a mondanivalójukat, lassanként derül csak fény a jellemükre: ezzel szemben Bernanos személyei túlságosan elvontan beszélnek és az író rögtön elárulja legbelsőbb lényegüket. Ennek a magyarázata, hogy Bernanosnál a lelkek csupaszon állnak egymással szemben, minden társadalmi és sőt olykor lélektani vértzet nélkül is, ezért amit mondanak, az túlságosan is kondenzált, és a lényegre szorítókozó. Akár Mauriac, ő sem hagyja alakjait beszélni, maga szól közbe, magyaráz, ami megbocsáthatatlan vétek a naturalista esztétika szerint, amely azt kívánná, hogy az író minden kommentár nélkül ábrázolja hősei magatartását. De ne felejtjük, hogy ez a technika végül a filmszerűen primitív ábrázolási módhoz vezet és még Flaubert és Stendhal is nemegyszer közbeszól, csak egyes amerikai írók követik százperentesen az említett technikát. Bernanos túlságosan türelmetlen ahhoz, hogy ezzel a technikával éljen, idegesen siettetni hőseit, elbeszélése sokszor az érthetlenségig elliptikus, nem egy arcképe a XVII. századi elvont és aforisztikus portrékra emlékeztet, nincs meg regényeiben a széles epikai hőmpölygés.

Szintetikus látásából és abból, hogy inkább az okok, mint az okozatok érdeklik, az következik, hogy regényeiben nincs reális idő, hiszen mindent az örökkévalóság szempontjából néz — jellemző, hogy Mouchetteben Donissan abbé egyetlen szempillantás alatt látja a multat — bűnös ősei összes vétkével — és a jövőt, azt, hogy Istenhez tér meg: „Mikor a lázadás szelleme élt önben, láttam Isten nevét írva a szívében”.

Ez valóban nem régénytechnika, ha a régény műfaját úgy határozzuk meg, hogy az idő múlását ábrázolja.

A „Sátán”-ban, sőt a következő regényeiben is vannak technikai kezdetlegességek, de kárpótlásért mindezekért olyan kvalitásokat árul el, melyek korunk legnagyobb írói közé emelik. A metafizikai régény nem könnyű műfaj és a legnagyobbaknak sem mindig sikerül veszélyeit elkerülni. Tény az, hogy Dosztojevszkij óta senki sem tudott olyan természetfeletti feszültséget vinni a regénybe, mint Bernanos és úgy rávilágítani az emberi lélek minden szociális és morális rétegeken túli, legmélyebb igazságára, az emberi sors legnagyobb titkára: hogy van bűn, de van megváltó szenvedés is. (Hiszen Donissan abbé megpróbáltatása is véget ér, és aki majdnem a „szerelmes blaszfémia” áldozata lett, halála előtt egészen átadja magát Istennek és alázattal vállalja a szenvedést: a sírjánál bekövetkezett csodálatos gyógyulás azt mutatja, hogy Isten elfogadta az áldozatát.) A Sátán nem diadalmaskodik örökké: a Rossz szörnyű szolidaritásánál erősebb a Szentek Egyessége.

Ha a „Sátán árnyéká”-ból hiányoznak is a szoros értelemben vett epikai kvalitások, helyette Baudelaire-re emlékeztető lírát kapunk, egy-egy részlete valóságos prózában írt poéma, akárcsak a másik nagy „démoni” költő, Bernanos is érti a dolgok titkos nyelvét, a csend, a felvillanó fények és imbolygó árnyak beszédét. Jellemző, milyen nagy szerepe van regényeiben az árnyékoknak: alakjainak árnyékát nem egyszer összetévesztik az élő emberrel, annak szimbolumaként, hogy a földi világ is csak árnyékvilág, amelynek nincs is igazi realitása. Tájai résztvesznek az emberi tragédiában: a calaisi ködös, tragikus táj — Bernanos családi birtokukon, a Pas de Calaisban töltötte el élete nagy részét — vetítődik elének regényeiben, a sötétzöld tenger, világítóan fehér krétafalaival, feketén bologató pineák fenyegető árnyai, máskor a fojtóan forró normandiai nyár tündöklő meztelensége (ez a „Joie” légköre).

Bernanosnak nem is állt szándékában, hogy holmi raffinált technikai „trouvaille”-okkal kápráztassa el olvasóit; mintha előre látta volna a kritikát, a „Sátán” utolsó oldalain megrajzolja egy Anatole France-szerű író arcképét, akit csak a kíváncsiság vezet a lumbresi szenthez. A karikatúraszerű portréból kiérződik, mennyire megveti az effajta írókat, „akinek mesterként nyelve a legmegbízhatóbb szavakat is meghamisítja, akinél maga az igazság is szolgálva válik... A kíváncsiság arra ösztökéli a vén zsonglőrt, hogy folyton megfiatalítsa magát és tükör előtt próbálja ki pózait... mint az utcalány, kit a bűn tanított és csiszolt, tisztában van azzal, hogy a mód, ahogy ad az ember, fontosabb, mint az, amit ad...”

Semmi sem gyűlöltebb Bernanos előtt, mint a szentségtörő kíváncsiság, a dilettantizmus, amellyel némely író és pszichológus közeledik a lelkekhez. A dilettantizmus tragédiája a következő regényének, az „Imposture”-nek („Csalás”-nak) a tárgya. (Quine tanár úrban is visszatér ez a téma.) Az „Imposture” (1927) talán kevésbé sikerült művei közé tartozik, de témája tipikusan bernanosí téma, hiszen jóformán egész oeuvrejének ez lehetne címe: „Imposture”, mert Bernanos a nagy emberi csalás és hazugság leleplezője. A regény hőse a hitétvesztett, tudós Cénabre abbé, a misztikus szentek szakértője, szinte nem is emberi; az intellektuális gőgnek, az Isten teljes visszautasításának olyan esetével állunk szemben, amely már nem is valószínű. Cénabre abbé, bár nincs hite, a spirituális élet legmagasabbrendű gyakorlataira kényszeríti magát. Számára a hit csak keret, amely nélkül élete szétesik, Isten számára csak megszokás. „A lelke természetlen sivatag, amelyben még a kétségbeesés is mozdulatlan...” A kárhozatnak indult lelkek szörnyű békéje jellemzi — Bernanosnál a túlságosan nagy lelki béke mindig gyanús és sokszor a kárhozat előhírnöke —, ez az eset a Falusi plébános naplójának grófnőjénél és Quine tanár úrnál is. Még a blaszfémia és lázadás is előbb vezet Istenhez, mint a modern ember intellektuális kíváncsisága, amelyből hiányzik a szeretet. Az „Imposture” kissé az egész modern világ szimboluma is, amely a hitet túlélő misztikába pusztul belé, ahogy azt Bernanos több pamfletjében kifejti.

De az ember, legyen az egyes ember, mint Cénabre abbé, vagy az egész emberiség, nem bírja ki az intellektuális gőg jeges légkörét, ez a túlságosan elvont érzés rövidesen gyűlöletté változik át. „Amikor a szeretetnek ez az undorító elfajulása (a gőg) meghozza gyümölcsét, neve megváltozik: gyűlöletnek hívják”. Mint a legtöbb

bernanosi regény, az „Imposture” is a megváltás drámáját ábrázolja: abbé Cénabre kárhozatnak indult lelke mellé odaállítja az evangéliumi lelkületű, gyermekien naív, világi dolgokban kissé ügyetlen abbé Chevance-ot, akit nagyvilági paptársai „a szakács-nék gyónatatójának” csúfolnak. Most jelenik meg Bernanosnál először az igazi franciskánus szellemtől áthatott papi alak, akivel később még többször találkozunk regényeiben — ilyen a „Falusi plébános” és az „Ouine tanár úr” papi alakja —, akiben a természetfölötti erények megvannak, de teljesen hiányzik a prudencia erénye. (Bernanos nem szereti azokat, akikben ez túlteng! Nem minden ironia nélkül rajzolja meg Espelette püspököt vagy a Falusi plébános és Donissan abbé nagyonis óvatos feljebbvalóit.) Akik azt mondják, hogy Bernanos alakjaiban nincs igazi alázat és szeretet, nem ismerik jól Chevance abbét, aki annyira alázatos, hogy még önmagát sem veti meg, legfeljebb szánja. Ahhoz, hogy tökéletes franciskánus lélek legyen, csak egy valami hiányzik: az öröm. Ezek a bernanosi hősök, még a legszentebbek is — Chantal kivéve —, mind a getszemani kertben találkoztak Jézussal, és azóta szomorúak. A szomorúság veszélyes is lehet, de csak akkor, ha a lélek tetszeleg és önmagát szemléli benne, mint valami zavaros tükrörben; az erős lelkek azonban, mint Donissan abbé vagy Chevance atya, szomorúságuk legmélyén is vigaszt nyújtanak a többi léleknek és így maguk is megvigasztalódnak.

Az „Imposture”-ben is, mint az összes bernanosi regényben, a Szentek egyeségének törvénye érvényesül: abbé Chevance nem hiába emlegeti halálos ágyán Cénabre abbé nevét, érezzük, hogy érette vállalja ezt a kevéssé felemelő haldoklást a csúfondáros párisi házmesterné és megdöbrent lelki gyermeke, Chantal között, akik szinte megbotránkoznak a szentéletű öreg pap nyomorúságos halálán. De Isten alázatos szolgálója „első pillanatra beletörődött abba, hogy kicsinyesen, gyáván, alacsonyan fog szenvedni, sőt meg is botránkoztatja felebarátjait”. Chantal kétségbeesve nézi ezt a kevéssé méltóságteljes haldoklást és lelkiatyjáért felajánlja a legnagyobb kincsét: az örömét. Jellemző, hogy Bernanos hőseinek halála mindig ilyen kevéssé „épületes”, ebben is az Üdvözítőéhez hasonló, mert csak így teljes az áldozat. Chantal, a Falusi plébános, Donissan abbé és Chevance abbé egyaránt így hal meg, csak az ördögi Ouine tanár úrnál beszélhetünk „euthanaziáról”.

Az „Imposture” megírási módja talán a legegzenletlenebb, a hangnem legkevésbé egyenes: a gyengéd visszafojtott lírát felváltja a magyarázó hang, majd a karikatúra, főleg ott, ahol a Cénabre abbé körül nyüzsgő szármalmas figurákról van szó, amilyen a „katolikus” újságíró, az akadémikus, a nagyvilági püspök, azok a „bien-pensant” keresztények, akik úgy felbőszítik Bernanost, akár mesterét, Léon Bloyt, hogy türelmét veszti és rögtön karikatúrába csap át. Ha tőle függne, legszívesebben kizárná őket az Egyházból, mert a „kereszténynek nincs joga közepesnek lenni”. „A közepes keresztényekkel csak a szentek boldogulnak”, — mondja a fiatal falusi plébános. Bernanosnak ez az arisztokratikus felfogása nem minden gőg nélkül való és nem is egyezik az evangéliumi szellemmel, hiszen Krisztus Urunk a nyárszolgárokkal és farizeusokkal is szóbaállt, mert ők sincsenek kizárva az üdvözülésből.

A „Joie” („Öröm”) című regényében, amely az „Imposture” folytatása, némileg helyreüti ezt az igazságtalanságot és — Kis Szent Teréz példájára gondolva — azt rajzolja meg, hogy szentség lehetséges a polgári életformák és háztartás apró-cseprő kis gondjai között is. Amíg Donissan abbéban az erő adománya túltengett és a szentség drámai, sőt tragikus útját járja, amelyből hiányzott az öröm, Chantalban a spirituálizmus „kis útját” próbálja megrajzolni Bernanos, azt, amelyet Lisieuxi Szent Teréz képviselt. Míg legtöbb hőse szomorú, Chantalban az istengyeremességgel együttjáró örömet akarja megéreztetni, bár ez nem mindig sikerül neki és Chantal alakját nem mindig tartjuk egészen hitelesnek. Ebben a regényében Bernanos nem kevesebbre vállalkozik, minthogy az extázis lelki és testi tüneteit rajzolja meg és egy léleknek a misztika útján befutott káprázatos pályáját, annak összes tragikumával.

Ez a tragikum főleg abban áll, hogy még a szent sem tudja környezetét egészen megváltani: Chantal keserűen tapasztalja — mert benne van is keserűség! —, hogy mindent telkavar maga körül, anélkül, hogy a lelkeket sikerülne Istenhez vezetnie. Megint élesen szembe van állítva a világ és a kegyelem! Ezek a bernanosi szentek túlsókat foglalkoznak magukkal, folyton mérlegelik, hogy van-e eredménye áldozataiknak!

Nem elég alázatosak! Chantálnak végül mégis sikerül teljesen átadni magát Isten akaratának; extázisban átéli Krisztus agóniáját; mikor a Júdás-jelenethez ér, belép szobájába a hitehagyott pap, akit Chevance abbé lelki gyermekére bízott. Amit Chantálnak életében talán nem sikerült, szörnyű halálával eléri: Cénabre abbé képtelen volt a Miatyankát imádkozni, a fiatal leány holtteste mellett megtalálja az ima szavait. A regény végső kicsengése az, hogy csak a vértanúság síkján lehet valamit az emberékért tenni, akik, amíg él, védekeznek a szenttel szemben, mint egy leprást, el akarják különíteni. „Miért nem vonul kolostorba?” — mondják egyhangúlag Chantal környezetének tagjai. A legtöbb ember élete csupa hazugság, és a szent jelenlétében lelkük legmélyebb akcentus szólal meg, ezt pedig nem bírják elviselni. A legtöbb ember nem szabad, hanem rabszolga, csak a szentnek van bátorsága őszintén és szabadon önmaga lenni. A világ és szent közötti ellentét sokféle változata ez a regény, amelyben Bernanos Chantalt szembesíti nagyanyjával, akit a földi dolgokhoz való túlságos ragaszkodás örületbe kerget, a farizeusi apával, aki az Egyházat csak arra használja fel, hogy a világban érvényesüljön; a hitehagyott pappal, a sofförrel, aki a démoni bűnöző típusa, a tudós pszíhiaterrel, akik többé-kevésbé mind védekeznek hatalma ellen, mert nyugalmukat féltik tőle. Csak a bűnös vonzódik hozzá, a morfinista sofför személyében, aki gyilkosa is lesz; a Szent körül mindig ott ólálkodik a Rossz valamilyen képviselője, mert természetfölötti hatalom lévén, különösen érzékeny a szentség varázsa iránt.

Ezzel magyarázható a papi hivatás titokzatos vonzóereje. Donissan abbé lenyűgözi Mouchettet, a Falusi plébános körül ott leselkedik a kis Séraphita Dumouchel; a gögös grófnő, sem leánya, nem tud varázsától szabadulni. A papi hivatás varázsával való démoni visszaélés az „Un crime” (Bűntény) című regénynek egyik motívuma. Bernanos ezúttal detektívregényt akart írni és az sikerült is neki, de itt sem elégszik meg azzal, hogy az olvasó felcsigázott érdeklődését teljes mértékben kielégítse; ennek a műnek is mélyebb metafizikai értelme van: az önmagáért való hazugság démoni öröme. A hősnő egy méltatlan, volt apáca törvénytelen leánya, akinek élete csupa hazugság. Ez a perverz fiatal nő huszonnégy órára papnak öltözik, nemcsak azért, hogy az általa elkövetett gyilkosság következményei elől megmeneküljön, hanem a szentségtörés démoni gyönyöréért is. Sikerül is mindenkit levenni a lábáról, a vizsgálóbíró is beleértve, aki nem sablónos detektívfigura, hanem bernanosi alak: mindjárt megsejti a titkos rokonságot a dráma szereplői között, a bűnösök egységének félelmetes összefüggéseit.

Amíg az 1934-ben megjelent „Un Crime” egy nagy író játékos kedvteléséből született, az 1936-ban napvilágot látott „Falusi plébános naplója” („Journal d'un curé de campagne”) Bernanos legjelentősebb műve,¹ amely osztatlan sikert aratott. A Francia Akadémia a regény nagydíját ítéli oda az írónak, aki a szerény Femina-díjat kivéve, amellyel a „Joie”-t koszorúzták meg — életében semmiféle hivatalos elismerést nem kapott. A kritika egyhangúlag elismeri, hogy Bernanos ezúttal szerencsésen választotta meg műfaját: a fiatal pap lelki krízisének történetét napló formájában írja meg, amely kedvez a szubjektivizmusnak és lehetővé teszi az egy szemszögből való ábrázolást. A „Falusi plébános naplójában” kristálytisztán csendül meg minden bernanosi téma, a fiatal pap alakjában teljesen egységbe foglalva. Az egyéni lelki krízis rajzában felismerhetjük az egész mai kereszténység krízisét, amelynek lényege az, hogy olyan világban kell testet öltenie, amely világ teljesen elfordult Istentől. A könyv tárgya, Bernanos egyik kedvenc témája, amely regényeiben — főleg az Ouine tanár úrban — többször visszatér, a pap tragikus szerepe olyan világban, amely száműzte a természetfölöttit, olyan egyházközségben, melyben alig kering a kegyelmi áramlat, mert „belepte a finom por, az unalom”, a kereszténységnek ez a bomlási terméke.

A fiatal ambricourti plébános lelki krízise abban áll, hogy átmenetileg elhagyja az ima szelleme, elfogja a szomorúság kísértése és majdnem a reménytelenség bűnébe esik; ehhez járulnak még fizikai adottságai: súlyos betegség, rossz idegzet, az alkoholista proletárszülők átkos öröksége; a pszichikaiak: alsóbbrendűségérzés, a prudencia erényének teljes hiánya. Ezek a tehertertelek még növelik helyzetének drámaiságát,

¹ Magyarul is megjelent Just Béla fordításában.

amit még fokoz „az isteni félelmetes jelenléte”, a papi élet minden percében. (Ráadásul, mint minden bernanosi hős, ő is kissé manicheus, vagy inkább janszenista.) A „Falusi plébános naplójában” is élesen szembe van állítva egymással „a világ” és a kereszténység: a fiatal pap számára az „inkarnáció” problémája szinte megoldhatatlannak látszik: a kereszténység, mint spirituális doktrína forradalmi, az Egyház viszont, mint földi intézmény, kénytelen bizonyos fokig az adott viszonyokhoz alkalmazkodni. A papnak a prudencia erényét kell a világgal szemben gyakorolnia, márpedig a keresztény igazságban van valami szent örültség, melyet nagyon nehéz a prudenciával összeegyeztetni. Bernanos állandóan azt hányja a mai kereszténység szemére, hogy nagyonis igyekezett a középszerű nyárlapigárai világhoz idomulni, márpedig a keresztény igazság nem középszerű. A mai kereszténység elvesztette a gyermekiség és szegénység szellemét, és akikben még él, mint a fiatal ambricourt-i plébánosban is, botrányozók nemcsak a világi hívek, hanem egyházi fellebbvalóik szemében is. „Isten mentsen minket a szentektől!” — mondják.

A kritikusok közül néhányan kifogásolták, hogy a könyvben túlsok helyet foglal a fiatal pap és az öreg, bölcs torcyi plébánosnak a mai kereszténység problémáiról folytatott beszélgetései, pedig ez a beszélgetés adja meg a könyv feszültségét: mintha Bernanos lelkének két fele vitatkozna egymással: az exaltált fiatal pap, az abszolút embere, a született antikonformista, forradalmár és lázadó és a prudencia erényeivel is ékeskedő, reális, jóidegzetű flamand pap, aki a Rossz láttán nem egyhamar veszti el a fejét: „Igen, mondja, az egyházközség piszkos, de a piszokkal is számolni kell és főleg ne képzeljék azt, hogy teljesen kiirtható”. Bernanos egyik fele fellázad minden igazságtalanság ellen, kihívja ezt a szörnyeteget, de másik fele, a bölcs torcyi plébános leinti őt. „Ne hidd, hogy meghátrál, ha a szeme közé nézel, legfeljebb megszédít gonosz varázsa, azért ne nézz rá, csak amennyit éppen muszáj, és főleg ne nézz rá másképpen, csak imádkozva”. (Az egész modern emberiség tragédiája, hogy nem imádkozva nézett rá!) A fiatal pap a kereszténységet csak a társadalom kitagadottjai között találja meg: Gorkij világában, aki kedvenc írója (mindennap imádkozik érte!). Szívéhez csupa deklasszált ember áll közel; az aetista Delbente doktor, az apostata pap élettársa: az elesett kis proletárlány, a feláldozottak szelíd fajtájából való, a lázadó fiatal grófkisasszony, az Olivier gróf, aki saját társadalmi osztályától megundorodva, belép az idegenlégióba: csupa „out-cast”, csupa antikonformista.

A fiatal pap azzal vádolja a kereszténységet, hogy nem a szegények, hanem a pénz oldalán áll: a torcyi plébános erre azt válaszolja, hogy mi sem könnyebb, mint a szegények pártján lenni, a nehéz csak az, hogy Krisztussal legyünk ott és nem ellene. A Kísértő kézenfogja a Szegényt és megmutatja neki a világ minden hatalmát: „Mindez a tiéd, ha leborulva imádsz engem!” Krisztus nem akarta, hogy a szegénységet megszüntessük és a szegény hatalomra jusson: „Szegények mindig lesznek veletek” — mondotta —, mert a szegénység nem szociális probléma, hanem titok: a kereszténység titokzatos alkatrésze, a szentség alacsonyabb formája. Ezért nem szereti a modern társadalom és mindenáron kispolgárt vagy még inkább kistisztviselőt akar faragni belőle, mert a Szegény Istenre emlékezteti őt, mert még magán viseli a menyegzős ruhát. A nagy probléma, mondja a torcyi plébános, visszaállítani a szegénység méltóságát, anélkül, hogy a szegényt a hatalomhoz juttatnánk. Ezt a méltóságot őrizni az Egyház hivatása.

A könyv végefelé a torcyi plébános eltűnik szemünk elől: a fiatal pap minden emberi segítség nélkül áll szemben nagy problémáival; végül megadja magát a szenvedésnek, akárcsak Chevance abbé, vállalja a minden sztoikus nagyságot nélkülöző, keserves haldoklást, nem utálja önmagát, mert a legnagyobb kegyelem: „elfelejteni önmagukat” (különösen nehéz olyan individualistáknál, mint Bernanos alakjai). Evilági síkon nem tudott semmit tenni az emberekért, csak önként vállalt szenvedésével, mert az emberekért csak a szentség síkján lehet eredményesen küzdeni. A szentség pedig nem más, mint a szegénység és gyermekiség szelleme. A „Falusi plébános naplója” a legszebb himnusz, amelyet Assisi Szent Ferenc óta a Povertà úrnőhöz írtak. Bernanos, akiben egy Savonarola él, itt a franciskánus szellem bővületébe kerül. Fiatal hőse a középkori katedrálisok figuráinak félszeg báját viseli magán, rajta csillog a getszemani kert harmata — mert mint mondja, ott találkozott Krisztussal —, de a szomorúság

áttetsző fátyla alól az Öröm isteni mosolya villan felénk. A férfias forró lira Bernanos lelkének legmélyéről buggyan elő, de regénytechnikai szempontból is olyan részei vannak, amelyek a modern világirodalom legszebb lapjai közé tartoznak. Például a konzultáció jelenete az orvosnál, a motorkerékpárjelenet, amikor a halálosan beteg fiatal papnak Isten megadja a kegyelmet, hogy életében néhány percre fiatal legyen: átélje a kockázat szépségét, miáltal áldozata még teljesebbé válik.

Utolsó regénye, amelyet a „Falusi plébános” megjelenésével egyidőben kezdett, de csak 1946-ban jelent meg, úgy hangjában, mint technikájában merőben különbözik legtöbb eddigi műveitől. A „Monsieur Ouine”-t a kritika meglehetősen vegyes érzelmekkel fogadta, pedig, ha nem is olyan remekmű, mint a „Falusi plébános”, mind világnézeti, mind technikai szempontból igen jelentős regény. Bernanos eddigi műveiben kétségtelenül volt egy kis manicheizmus: hősei szinte megszállottjai voltak annak a gondolatnak, hogy a Rossz uralkodik a világon; az „Ouine tanár úr”-ban Bernanos már kevésbé pesszimista. Regényének alapgondolata az, hogy a rossznak nincs is igazi realitása; a rossz hiány, a jó hiánya és annyiban létezik, amennyiben a jót szolgálja. Az író mintha leszámolt volna azzal a szorongással, amit a rossz mindenféle formájának titokzatos szolidaritása keltett benne: a regény egyik alapgondolata, melyet a pap fejez ki az áldozat sirjánál, éppen az, hogy a Sátánnak nem sikerült megalapítani egyházát. Ma, amikor folyton közösségi szellemről beszélünk, elfelejtjük, hogy csak egy reális közösség van és ez a Szentek Közössége, de éppen ez az, amiből kiszakadt ez a halott egyházközség, mely az egész mai emberiség szimboluma.

Az „Ouine tanár úr” másik gondolata az, hogy egy minden metafizikumtól fosztott világban, mint a mai, még a Rossz is elveszti erejét — ahogy a regény hőse mondja: a mai embert még a bűn is untatja. A Rossz nem a félelmetes szépségű bukott angyal képeben jelenik meg, mint a romantikusoknál, akik ha lázadtak is, megmaradtak a kereszténység kötelékében, hanem egy podagrás, kövér, öreg nyelvtanár alakjában, aki a lelkek perverz amatőre — kissé Cénabre abbéhoz hasonló — és képtelen igent vagy nemet mondani (innen a neve is, amely az „Oui” és „ne” szócska összetétele). Még a rosszat sem képes saját maga véghezvinni: a virágot is a kertésszel szakíttatja le, „mindig a legkinyíltabbakat, aztán szétmorzsolja tenyerében és beletemeti széles képét, közben a szeme kifordul az élvezettől”... Valószínűleg a kis tehénpásztort sem sajátkezűleg ölte meg, hanem valamiképpen megmérgezi maga körül a levegőt és a romlott, fojtó légkörből szinte magától megszületik a bűn.

Utolsó regényével azt is kifejezi Bernanos, hogy nemcsak a szent, hanem a Sátán szolgálja körül is minden erjed, minden forrongásba jön, felkavarja az álló mocsarat, a lelkek lusta nyugalomát, ami mindennél veszélyesebb: a kastély ura, a sárbatapadt vidéki nemes, Ouine hatására felcsap „intellektüel”-nek és ebbe pusztul belé, de legalább megsejtett valamit egy magasabbrendű világból; a kastély úrnője, Mme de Néréis, az amoralista tanár hatása alatt napról-napra extravagánsabb lesz és ördögös kancájával szerelmi kalandokra vadászik, míg végül kihíva maga ellen a község haragját, áldozatként hal meg és talán éppen ez váltja meg a lelkét; Ouine tanár úr a kis pástor halálának okozója, de a gyilkosság felkavarja a falu lelkiismeretét. Philippet, fiatal tanítványát, gyilkos filozófiával igyekszik megrontani, de a fiú nem bírja ki ezt a jeges paradicsomot, amely maga a pokol — Bernanosnál a szentség csupa tűz és szenvedély, a pokol viszont hidegség és nyugalom —, kiábrándul mesteréből, aki a fiú álmában, egy posthumus vallomásában leleplezi lényét, amely nem volt más, mint „egy széllal bélelt tömlő, és felszipantotta önmagát”. Érezzük, hogy Philippe Ouine halála után más, szubsztanciálisabb lelki táplálékot keres majd.

Az „Ouine tanár úr” megírási módja nagy haladást jelent Bernanos regénytechnikájában: egy szóval sem magyaráz, alakjai előttünk élnek, a szereplők szavain keresztül ugyanazt az alakot különböző szemszögből mutatja be. Amíg a legtöbb katolikus regényíró — Mauriacot is — azzal vádolja a kritika, hogy alakjai nem igazán szabadok, mert alkotójuk előre meghatározott normák szerint irányítja őket — Bernanost ebben a regényben igazán nem érheti ez a vád: alakjai annyira önállóak, hogy szinte az író fejére nőnek. A kritika ezúttal azt hányta a szemére, hogy a regény nincs megkomponálva, csupa mozaik, amelyet nem tudunk megfelelően összeállítani. Pedig ez az ábrázolási mód talán nem is véletlen, azt fejezi ki, hogy az a

társadalom, amelyből hiányzik az Isten, valamiképpen atomizálódik, zavaros lesz, mert nincs ami egységbe foglalja és megadja az értelmét. A kis normandiai község tükreben Bernanos megmutat nekünk minden társadalmi osztályt. Azok egymást teszik felelőssé a társadalmi bajokért, mint ahogy a fenouilleiek egymást gyanúsítják a kis tehénpásztor halála miatt. Pedig mindenki felelős azért a rossz légkörért, amelyben ez a bűn megszülethetett. A regény végső kihangzása az, hogy a mai világ, a keresztények éppen úgy, mint a nem keresztények, szinte mesterségesen kiirtották életükből a természetfölöttit, de azt nem lehet elnyomni, mert megbosszulja magát. Bernanos ezeket a prófétai szavakat adja a fiatal pap szájába: „Eljön az óra, talán már el is jött, amikor a vágy, amelyet elfalaztak az emberi öntudat mélyén, melynek már a nevét sem ismerik, szétfeszíti börtönét. Ha minden más utat elzárnak előle, a vérben, a húsban tör elő... megmérgezi az értelmet, megrontja az ember ösztönét...”

Bernanos egész oeuvrejének egyik tanulsága az, hogy a mai emberiség a kereszténység bomlási termékeitől beteg. Mindaz, amit magunk körül látunk, a hitet túlélő misztikák elfajzásai. Ez a gondolat pamfletjeinek is vezérmotívuma, mert Bernanos, a pamfletíró, más stílusban és más kifejezési eszközökkel, de nagyvonásokban ugyanazokat a gondolatokat fejezi ki, mint Bernanos, a regényíró, ezért csak röviden fogunk gúnyirataira kitérni. Kolerikus temperamentuma, szónoki heve, szédületes verbális gazdagsága, sziporkázó szellemessége korunk legnagyobb pamfletírójává teszi, egyszerűsége a legrettegettebbé. Rá is illik, amit Barbey d'Aureville Léon Bloyról mond: „Mint a középkori katedrálisok vízköpő szörnyei, az ég vizét, úgy szórja átkait hívókra és hitetlenekre”; nincs olyan szellemi irányzat és politikai frakció, legyen az keresztény vagy ateista, amely nem érezte volna találva magát nyilaitól; mentől inkább eltalálja őket, annál fájóbb a seb, annál jobban tiltakozik az áldozat. Nem bánik kesztyűs kézzel olvasóival, akiket nemegyszer „imbécile”-nek titulál. Olykor túlzásokra vagy igazságtalanságokra ragadtatja magát, sohasem gyűlölködő: látszólagos sértései egy kétségbeesett, szenvedélyes szív kiáltásai csupán. Amikor a legszörnyűbb katasztrófák közeledtére a milliók némán, szinte megbűvölve állnak, kell hogy valaki kiáltson helyettük. Bernanos küldetése az, hogy helyettük is kiáltson. Mondanivalójában lehetnek igazságtalanságok, tévedések, elfogultságok, de a lényeg igaz. Ezt a lényeget kell kihámozni, és abból is főleg azt, ami a keresztényeket lelkiismeretvizsgálatra készíteti.

Első pamfletje, „A hivatalosok rettegetése”, „La grande peur des bien-pensants” 1931-ben jelenik meg, a két háború közt, „abban az undorító korszakban, amikor a győztesek győzelmüket likvidálták”.¹ A gúnyiratban Drumont emlékének hódolva, Bernanos megndítja a gerinctelen, minden hatalomnak behódoló keresztények nagy perét. Drumont ugyan a politikai — nem faji alapon álló — antiszemitizmus harcosa volt, de Bernanos nem az antiszemitizmust akarja művével szolgálni, hanem a Pénz imádatát ítéli el.

Pamfletjei közül a legkimagaslóbb a Franco ellen írt „Temetők a holdfényben” (1938), amely egész szociális és politikai tanítását magában foglalja; ez a tanítás főleg két alapgondolat körül kristályosodik ki: az egyik az, hogy az emberiség legnagyobb tragédiája, hogy elvesztette a természetfölötti realitás iránti érzékét, ezért nem tudja megoldani a szociális problémákat sem, mert az ember boldogtalanságának gyökere természetfölötti. A vallásos érzést túlélő misztika politikai célra való felhasználása pedig a legszörnyűbb tragédiához vezet, ahogy azt Franco Spanyolországában látjuk. A második gondolat az, hogy maga a kereszténység is elvesztette természetfölötti iránti érzékét, előregedett, elnyárspolgáriasodott, nem vállalja a kockázatot, amely minden keresztény élet alapja: a szabadság kockázatát. Az a világ, amely megtagadja a lelket, lemondott szabadságáról is, mert a lélek a szabadság székhelye, azért ki van szolgáltatva mindenféle rabszolgaságnak. Az egész emberiség érdeke, hogy a kereszténység az evangéliumi forrásokhoz visszatérve megújuljon és szentjei által megmutassa a világnak a katasztrófákból kivezető utat.

München után Braziliában írja a „Nous autres Français” (1938), majd „Le scandale de la vérité” (1939) című gúnyiratait a fasizmus ellen. Az elsőben kikel a francia egyház ellen, amely egyezkedni próbál a világi hatalmakkal, pedig a keresztény-

¹ A „bien-pensant” szórol-szóra helyesen gondolkodót, konvencionálisan gondolkodót, konformistát jelent; Eckhard Sándor a „hivatalos keresztény”-nek fordítja.

ség nem adhatja el magát senkinek! A Maurras-féle fasiszta színezetű nacionalizmus ellen írt pamfletjében tiltakozik az ellen, hogy a kereszténység óvatosságból elhallgassa az igazság egy részét, attól való félelmében, hogy ellenfelei felhasználják azt.

Az 1940-ben íródott, de francia kiadásban csak 1946-ban megjelent „Lettre aux Anglais”-ban az angolszász demokrácia szemére hányja, hogy lealacsonyították a szabadság fogalmát, mert számukra a szabadság csak komfort és nem a legfőbb, a legabszolútabb kockázat. A népek, akár az egyes ember, nem akarják vállalni a kockázatot, inkább minden reményüket a bürokrácia kolosszális gépezetébe helyezik. Az emberek és a népek nagyrésze lemond arról, hogy hőiesen részt vállaljon az életből, visszautasítja a fogadást, amelyet Pascal ajánlott fel nekik. Elvesztették érzéküket az igazság iránt, nem éheznek és szomjúhozzák az igazságot. „La France contre les Robots”-ban a jövő szörnyű vízióját vetíti elénk, ahol az ember végleg lemondva lsten-gyermeki méltóságáról, nem más, mint a nagy hangyaboly egyik névtelen tagja.¹

Van-e itt kiút? Bernanos szerint igen: a szentség. Legutolsó tanulmányában: „Utött a szentek órája”-ban ezt írja: „A moralisták a szentet fényűzésnek tekintik, pedig a szentség szükséges, mert csak ők tudják az emberiség lelki tartalékait biztosítani, amelyekből merítve elkerülhetjük a barbárságot, és ami még annál is nagyobb veszély: a hangyaboly szörnyű rabszolgaságát”. Így zárul le a kör: Bernanos a lumbresi szenttel kezdte el pályafutását, hogy a „Szentek órája”-val végezze.²

Azok, akik annakidején kifogásolták tragikusan zord kereszténységét, amely csak a szentséget ismeri el értéknek, azóta saját bőrükön tapasztalhatták, mivé lesz az emberiség, ha elfordul a szentektől: ahol nincs szent, ott félstenek támadnak és láttuk, mire képesek. Az ember lényege, hogy nem elégszik meg azzal, ami tisztán csak emberi. „Hol van a középszerű ember, amelyről a könyvek beszélnek”? — kérdi Donissan abbé. „Az ember sokkal több jóra és több rosszra képes, mint a moralisták hiszik, mert nem a moralisták, hanem Isten képére van teremtvé.” Vannak apokaliptikus idők, amikor ezt meg is mutatja. Ezeknek az időknek a prófétája Bernanos, aki számára az „élet nem valami pontosan működő gépezet”, hanem a Sátán és Isten párviadala a lelkeken keresztül. „Mert nem a test és vér ellen kell tusakodnunk...”

Füzesséry Katalin

HORVÁTH JÁNOS

Tanítványai Horváth János születésének hetvenedik, egyetemi tanárságának huszonötödik fordulóját ünneplik. Tudományos életünk története bizonyára nem ismer sok ennyire csöndes, ennyire minden föltűnéstől mentes jubileumot; de így is illik ehhez a pályához, s ehhez a tudós egyéniséghez, ehhez a magatartáshoz, mely soha nem kereste a tetszetőset, látványosat, sikert vagy bravúrt, hanem mindig a munkát, munkában is a nehezét, — s ezt kívánta a tanítványaitól is. Egyetlen külső jelként ezért méltó e jubileumhoz a munka dokumentuma: az a terjedelmes kötet, mely volt növendékeinek irodalmi műveltségünk különböző kérdéseivel foglalkozó tanulmányait gyűjti egybe: három nemzedéket képviselő huszonegy tudós dolgozatát, záradékul Kozsca Sándor Horváth-bibliográfiájával.¹ Már maga ez a könyv is kiváló bizonyossága annak, mily úttörő, alapvető a jelentősége Horváth Jánosnak az új magyar irodalom-történetírásban. A következőkben bár vázlatosan, magunk is erre szeretnénk némileg rávilágítani.

* * *

Akik résztvettek valaha az egyetemen úgynevezett szemináriumi óráin, jól emlékezhetnek rá, milyen bizalmatlanul fogadott egy-egy olyan fiatalos buzgalmú dolgozatot, melynek szerzője szinte tüntetett külföldi tudományos szakismereteivel, a magyar probléma ismertetéséhez, értelmezéséhez, megoldásához fölvonultatta a jól-rosszul megemésztett külföldi szakirodalmat s a magyar jelenséget lendületesen belégyőmő-

¹ Bernanos szociális és politikai tanításáról részletesen szól a róla eddig megjelent legkitűnőbb tanulmány: Luc Etang: La présence de Bernanos. (Plon. 1948.)

² Különböző délamerikai lapokban megjelent cikkei 5 kötetben legutóbb jelentek meg: «Le Chemin de Croix des ames» címmel.

¹ Magyar századok. Irodalmi műveltségünk történetéhez. Egyetemi nyomda. 1948.

szölte abba a skatulyába, amelyet e külföldi szintézisek alapján készített számára. Ezek a hallgatók rendszerint jobban ismerték a szóbanlévő hazai téma külföldi valóságos, vagy vélt párhuzamainak tudományos szakirodalmát, mint valóságos egykorú hazai környezetét; legfőbb törekvésük volt például kimutatni egy tizenhatodik, tizenhetedik századi íróról, hogy „barokk”, idézve Ermatingertől Strichen át Cysarzig mindenkit, akihez hozzáférhettek, ahelyett, hogy azt mutatták volna meg, milyen is volt maga az író, s mit jelentett nem ugyan a szellemtörténet nagy — s oly bizonytalan — távlatában, hanem a maga természetes talaján és környezetében. Horváth János ilyenkor többnyire tett egy-két kérdést, megjegyzést, mely az elszállni készülő szellemtörténeti léggömböt vissza-visszarántotta a földre. Mit ér a legszebb elmélet, legzsúfoltabb tudás is, ha önmagában tetszeleg s céljának nem a történelmi valóság hiteles földidézését és értelmezését vallja? A történelmi valóságot hitelesen földidézni pedig másból, mint az anyagból nem lehet. Ezért volt Horváth János „iskolájában” az első és legfontosabb követelmény az anyag becsületes és alapos elolvasása. Először az anyagé, azután az anyaggal foglalkozó magyar tudományos irodalomé, és csak harmadsorban és kellő kritikával az általánosabb jellegű külföldié.

Az anyagot azonban sokféleképpen lehet olvasni; helyesen azonban csak akkor olvassuk, ha nem feledkeznünk meg arról, hogy ez az anyag legfőlegbb csak számunkra „dokumentum” és „tárgy”, a maga korában azonban élő élet volt. Hogy megértsük, bele kell élnünk magunkat korának életébe, sajátos viszonyaiba, természetébe. Nem egy kiragadott, eleve fölvetett szempontot kell érvényesítenünk benne, hanem élő teljességében kell megragadnunk. Ebben az élő teljességben pedig benne van a mű, benne van az írója, benne van az, akinek írták: a közönsége, benne van föltételeivel, törekvéseivel, sajátosságaival a kor, s mert egyetlen kor sem áll önmagában, az egész fejlődés szervezetéből kioperáltam, benne van a korban élő hagyomány is, mint ahogyan benne van a rajta túlmutató fejlődés előzménye is. Ezért kerül Horváth János szemléletének középpontjába maga az irodalmi élet, az „irodalmi alapviszony”, az író és közönség, irodalom és közönség viszonya. Ezért lesz az irodalom történetének tengelye az irodalom reális életének, ennek a viszonynak a története, fejlődése, alakulása. Ezért kerül el ő a szellemtörténet filozófiai előföltételekből származó merevségeit és erőszakosságait, önkénységeit és lírizmusát. Az ő irodalomtudománya ezért nem szellemtörténet, hanem fejlődéstörténet. Belülről, saját természetéből érti meg s értelmezi az irodalmat.

Nyilvánvalóan következik ebből az álláspontból a szövegek fokozott megbecsülése, hiszen az egykori élet rekonstruálása elsősorban a szövegek alapján történik. A szövegeknek azonban környezetük van s ebből a környezetből nem téphetők ki annak veszélye nélkül, hogy egyúttal gyökérzetüket, idegzetüket is el ne szakítanók, vétkeringésük pályáit is el ne metszenók, a szomorú filológiai halálra ne ítélnók őket. A kódexeket például kolostorokban írták, a klastromok sajátos szükségleteinek, a szerzetesi élet sajátos igényeinek megfelelően; többnyire ott is használták, olvasták magánosan vagy olvasták föl őket; ennek az egész kolostori irodalomnak megvannak a maga jellegzetes életformái, ez az irodalmi gyakorlat kialakítja jellegzetes típusait; ha fordítás is, nem annyira véletlen tallózások, hanem inkább aktuális igényeket szemmel tartó tudatos válogatás terméke, egy bizonyos élménynek, hangulatnak a kifejezése; s ez az élmény, ez a hangulat, egyelőre a fordításon át, kifejezést keres: nyelvet, formát teremt; az eredeti vers a magyarban is verset sugall olykor: megindul tehát a kétféle nyelv, magyar és latin párbeszéde, kétféle nyelv, kétféle észjárás, kétféle ritmika dialógusa; az élmény a kifejezésben önként a szépségre törekszik: megindul az esztétikai eszmélés... Az irodalmi alapviszony fölvétele esetleg kelthet olyasféle aggodalmakat, hogy az irodalomtörténet pusztá művelődéstörténeti segéd tudománnyá, irodalmi művelődéstörténeté hianyatlík; ám éppen a módszer és szemlélet következetes és teljes keresztülvitele biztosítja az irodalomtörténetnek, mint tudománynak azt az önélvűségét, melynél fogva nem segéd tudományként, hanem egyenrangú és egyenértékű társként sorakozik az egyetemes magyar és emberi kultúra egyéb tudományai mellé; pusztá művelődéstörténeté — még mintegy önmagának is csak segéd tudományává — csupán akkor válik, ha az elvi szintézisnek egyik vagy másik részletszempontját viszi egyeduralomra s ejti el ennek az egynek a kedvéért a többi.

Az irodalmi mű azonban műalkotás s mint ilyen, esztétikai igényű; nem vész-e el emez alapvető esztétikai jellege a fejlődéstörténetben? Ezt az aggályt kétséggel igen alaposan teszik a szellemtörténet ismeretes túlzásai, melyek sokszor vétették szem elől az írói egyéniséget is, meg az irodalmi alkotást, mint értéket is. A valódi fejlődéstörténet azonban, úgy, amint elveit Horváth János megfogalmazta és műveiben gyakorlatilag megvalósította, nem esik, önmagához következetesen nem is eshet ebbe a vétségbe. Kétségtelen, hogy minden kort s minden korban minden alkotást elsősorban a kor saját esztétikai mértékéhez mér, — ami történetileg bizonyára az egyetlen helyes és megbízható álláspont; de helyes esztétikailag is, mert a mult szépségeit nem teszi egy későbbi ízlés függvényévé, hanem a maga valóságában érzékeltetve, mikor történeti háttérében értelmezi, mai esztétikai élményünket is gazdagítja.

Mihelyt az irodalomtörténet nem halott, hanem élő szövegekkel dolgozik, mihelyt nem elégszik meg a pusztán filológiai megoldásokkal, hanem az élet egész szervezetét ragadja meg: nyomban nyilvánvalóvá válnak irodalomtörténetirásuk nagy, az egyoldalú filológiai tájékozódásból származó hiányosságai. Irodalmi művelődéstörténet, irodalomszociológia, vers, stílus, ízléstörténet, az irodalmi tudat, a forma és szerkesztés, az irodalmi életformák története: megannyi fontos stúdium, megannyi részint csak szórványosan ismert, részint ismeretlen területe az irodalom életének. Horváth János minden nagyobb műve egy-egy mélyszántás ilyen töretlen, vagy csak taláalomra és rendszertelenül művelt találon: akár a középkorról, irodalmi műveltségünk kezdeteiről és megoszlásáról írt két könyve, akár az irodalmi népiességről szóló, akár újabb költészetünk világnézeti válságát vizsgáló tanulmányai, akár a romantika korát remek költői fejlődésrajzokban föltáró előadásai, akár azok a vizsgálódásai, amelyek a magyar vers kérdéseivel foglalkoznak, mint a „magyar ritmus, jövevény versidom”, a „A középkori magyar vers ritmusa” s legújabbban „A magyar vers”. Emezekben, verstani és verstörténeti téren, főként Arany János és Négyesy László voltak legfontosabb úttörői, am azokban, elsősorban középkort s humanizmust illetőleg, Katona Lajos, Vargha Damjan, Horváth Cyrill, Ábel Jenő s mások. Kutatásainak egyik kimagasló eredménye, értéke — és módszerbeli tanítása — a forrásokig való visszamenetel: az, hogy a mi saját tudósainkat, gondolkodóinkat nem tekinti, mint igen sokan tették és teszik, afféle „kiskorúaknak”, akiket megemlíteni csak a teljesség kedvéért is illik ugyan, de nekik hitelt adni már méltóságon aluli s őket elmélyedőn és megértőn elolvasni fölösleges. Pedig egy kicsit kevesebb tudósi gőg s valamivel több lelkiismeretes alázat sok tévedéstől és előítélettől óvhatta volna meg korábbi kutatóinkat. Hogy csak egyet említsünk a számos példa közül: a Zrínyi versének rehabilitálását Horváth János legújabb könyvében, főszerkesztését annak a méltatlan babonának, mely szerint Zrínyinek nagszerű eszméi vannak ugyan, de formája gyatra, „zajszülte” csikorgása kín a fülnek. Vajha alaposabban elolvasták volna Csokonai verstanát e babona elvetői, vajha több jártassággal rendelkeztek volna versünk állapotát, életét illetőleg a Szigeti Veszedelem írásának idejében, — vagy olvasták volna csak fennhangon s előítéletektől és beidegzett sablonoktól megszabadultan a művet: nyomban gyanú támadhatott volna bennük fölényes ítéletük igazsága felől. Akiknek számára a világ és a tekintély a Lajtán túl kezdődött s irodalmunk csak függvénynek számított, Berzsenyiben, Kölcseyben, Csokonaiában szívesebben nyomozták a hatást és függést, mint az igazságot s régi tudósaink munkáiban szívesebben láttak dokumentumot, mint élő valóságot. Teljességgel idegen mértékre szedni irodalmunkat s irodalmi életünket azonban aligha lehet; a hatások hajszolása szükségképpen vezet tévedésekre. Utóvégre a „hatást” nemcsak kaptuk, hanem be is fogadtuk, s ha egyszer befogadtuk, nyilván azért fogadtuk be, mert megfelelt valaminő hajlamunknak, törekvésünknek, szándékunknak, ízlésünknek; jobban, szébben mondott ki valamit, ami bennünk is sejlett; elsőrendűen nem a hatás a fontos tehát, hanem az, ami a befogadást lehetővé tette, előkészítette. A mi régebbi íróink egyáltalán nem voltak olyan gyermekcipőben tipegő, csetlőbotló szellemi kisdedek, aminőnek annyiszor vélik őket; meggondolták amit írtak, s tudták nagyon jól, mit és miért írnak. Naívnak képzelni őket voltaképpen egy tudós naivságának önleplezése.

Horváth János egyik kimagasló tette, hogy visszaszerezte régibb irodalmunk meg-

becsülését: ez az ő pedagógiai tevékenységének egyik legszebb eredménye. A másik nagy eredmény az az ösztönzés, melyet tanítványainak adott, s aminek következménye a magyar irodalomtudomány megújodása lett, — megújodás, melynek, megint csak elsősorban az ő érdeméért, sikerült egyes kivételektől eltekintve, elkerülnie a szellem-történet túlzásait, légüres terekbe kifutó „szintéziseit”. Kezdeményezése ezeken a tereken döntő hatásaiban munkálkodik tovább. S hogy elveit és eszméit hogyan lehet és hogyan kell megvalósítani, arra a tulajdon műveiben adott példát, melyek remekei nemcsak a magyar irodalomtörténetírásnak, hanem általában az irodalomtörténetírásnak.

Rónay György

A FRANCIA KATOLIKUS SZELLEM KONGRESSZUSA

Most, hogy a francia katolikus értelmiségiek tavaszi kongresszusának összefoglaló beszámolója megjelent,¹ érdemes visszatérni erre a jelentős eseményre, hiszen az egész katolikus világ tanulhat és szívesen tanul is a franciáktól, kiknek ősi erényük, hogy az aktuális kérdéseket bátran felteszik és világos fejjel meg is vitatják.

A vitahétnek, mely a párizsi és toulousei érsek égisze alatt folyt le, roppant nagy sikere volt. Már az első este vagy félezen maradtak ki a teremből — Paul Claudel és Daniel-Rops beszélt akkor — még Robert Schuman, a miniszterelnök is alig tudott felvergődni az emelvényre. De a többi napokon is zsúfolt teremben folyt a vita és nagy tömegeket kellett elutasítani az ajtótól.

1946-ban ültek össze első kongresszusukra a francia katolikus értelmiségiek: akkor „a katolikus gondolat és a civilizáció válsága” volt a téma és az ateizmus és a pénz keresztény vonatkozásairól volt szó, majd az egyes társadalmi rétegek: az értelmiségiek, munkásság, a parasztság és a tengerészek vallásos felemelkedéséről vitatkoztak s végül az Egyház és a modern világ kölcsönös vonatkozásai kerültek napirendre. 1947-ben „a katolikus gondolat és a nemzetközi élet” volt a vitahét tárgya s ezen több nagy francia katolikus szövetség vett tevékeny részt.

Ezidén egy egész sor égetően aktuális kérdésről hallatta szavát a francia katolikus értelmiségiek elitje. A charitas parancsával szemben a mai világban hogy viselkedtünk és hogy viselkedjünk? Ez a kérdés volt a viták vezető motívuma és minden előadás valami módon ehhez a katolikus ember számára csakugyan centrális gondolathoz, helyesebben: viselkedéshez kapcsolódott.

A mai időkben a szeretet parancsa erősebben hangzik, mint valaha, mondta Daniel-Rops, mert a mi korunk borzalmasan elhanyagolja Krisztus szeretet-parancsát. „Európa, mint ezt oly egyenlően kíváló, de oly különböző szellemek, mint René Grousset (a nagy orientalista), Christophe Dawson, Gonzague de Reynold és Paul Valéry kimutatták, jobbra az Evangéliumból született. Több mint 1500 év óta, miután az ókori világ romjain a keresztény Róma felváltotta a pogány Rómát, mi európaiak azért vagyunk műveltek, mert keresztények vagyunk. Mai válságunk kulcsa pedig abban van, hogy a krisztusi parancs, a „szeressétek egymást”, csúfság tárgya lett. A meredély szélén vagyunk, mert Krisztus szeretete elárultatott. Úgy kell tennünk, mint Szent Péter, mikor a szanhedrin elé állították. Kiáltanunk kell: „Nem hallgathatunk! Nem rejthetjük el ezeket a dolgokat!” Nincs szigorúbb kötelességünk, mint keresztény ítéletet mondani a mostani világ felett. S a szeretet törvényét hatáskörünkön belül érvényesíteni s ezzel a világ rekrisztianizálásához hozzájárulni: ez a kötelességünk logikusan folyik az előbbiből. Daniel-Rops felhívta a figyelmet arra, hogy három évvel a háború után még mindig három és félmillió ember él hontalanul, embertelen viszonyok között és a „personne déplacée”-k száma az egész világon nyolc millióra rúg (Indiát beleértve). A legszánalmasabbak közöttük az értelmiségiek, kiket különösen figyelmébe ajánl a keresztény jótékonyági akcióknak.

De Daniel-Rops felvetette a katolikus irodalom problémáját is. Charles Du Bosra,

¹ Les Intellectuels devant le Christ. Éditions de Flore.

a nemrég elhunyt kiváló kritikusra hivatkozott, megállapítva, hogy az írónak feladata szerves kapcsolatot létrehozni az ember és a szellem felsőbb hatalmasságai között és hogy ez a szellem, mellyel a legnagyobb szellemóriások közvetlen kapcsolatban éltek, nem más mint a Szentlélek. Ennélfogva a krisztusi szeretetet kell irodalmi működése alapjául elfogadnia minden katolikus írónak.

Ez persze nem vízenyős, édeskés, „bien-pensant” irodalmat jelent, hanem azt, hogy az író a maga teljességében részt vesz Isten művében, bírja a teremtést, az emberiséget a maga egészében. Nincs nagy író e nélkül a kozmoszhoz való tapadás nélkül. A nagy író az egészet fejezi ki szavakban és emeli Isten felé. Claudel lebeg Daniel-Rops szeme előtt, aki Dantéről írta le, egyúttal önmagát jellemezve, ezeket a szép szavakat: „A költészet tárgya nem mint mondani szokták, az ábrándok, álmok, vagy az eszmék, hanem a látható dolgok egyeteme, amihez a Hit a láthatatlan dolgokat is hozzáteszi”.

A legnagyobb veszedelem az író számára az intellektualizmus, a szív és szellem elszáradása. Mintha az ész mechanizmusa valami öncél volna! Ennek ellenszere az egészséges realizmus, mely nyitott szemmel nézi a világot és csodálkozó szemmel az élő lényeket. „Mondjuk ki, mert ez igaz is! nincs értékes irodalmi alkotás szeretet nélkül és nincs olyan szeretet, mely ha tiszta és érdektelen, ne a legmagasabb szeretet viszfénye lenne. Minden magasabb irodalom lényegi viszonyban van Krisztus charitásával.”

Az erkölcsösség sokat vitatott vonatkozásában, tudvalevőleg a keresztény ihletű írónál különösen felvetődik a botrányokozás vádja. Daniel-Rops szerint ez a vita soha eredményre nem vezethet, mert nincs olyan irodalom, melyről egészen biztosan lehetne állítani, hogy egyetlen léleknek sem volt ártalmára. Nevelők mondták neki, hogy Mme de Ségurnek a „Bibliothèque rose”-ban megjelent regényei közül nem egy (pl. a „Durakin tábornok”) romboló hatással volt bizonyos gyermekek érzékeny lelkületére.

Az egyetlen attitűd az, amit már megjelölt: az írónak a teremtés szent valóságát kell az olvasóval közölnie. A keresztény írónak mindenek előtt tilos *meghamisítani az életet*. Már Du Bos szerint az „épületesség” nem lehet a keresztény regényíró célja: nem szabad *megkonstruálnia* az életet és aszerint prédikálnia. Alázatos és bizakodó odaadás az élettel szemben, ez Claudel szerint a keresztény író helyes viselkedése.

Persze az élet teljességéhez, nem a klinikára emlékeztető elemzéssel jutunk el, mert a szívnek vannak olyan titkai, amelyeken csak a szeretet tud áthatolni. Végső szava e kérdésben az ágostoni elv: „Szeress és tedd, ami jól esik!”

Sokat foglalkoztatta a katolikus hetet az igazság és szeretet kapcsolatának kérdése. Itt egy ügyvéd, Querenet szót emelt a háború utáni francia igazságszolgáltatás kereszténytelen túlzásai ellen, a szemet szemért elve szerint nem lehet a büntetés alapja. Tiszta jogászai felfogásában annyira ment, hogy Hirosimát szembe állította a nürnbergi számonkéréssel. Attól fél, hogy Hegel véleménye győzedelmeskedik, aki szerint a jog az erőben keresendő. Érthető, hogy ez a felszólalás számos ellentmondást váltott ki és Mazeaud professzor joggal emelte ki, hogy nem sokat számít, hogy a nürnbergi vádlottakat valami új elnevezéssel „emberiség elleni bűn” címén ítélték el, ha a büntetés alapja olyan büntetett volt, mint a gyilkosság, amit az igazságszolgáltatás mindig büntetett! A németek által kiírtott Oradour falu és Hirosima esetét pedig mégsem lehet szembe állítani, mint Querenet tette, hiszen az oradouri SS-ek igaztalan ügyért harcoltak, a népek leigázására törektek, míg Hirosima bombázói a világszabadság ügyéért küzdöttek. Tuszok legyilkolása a legszörnyűbb igazságtalanság, míg a rombolóeszközök használata, mely a harcviseleőkön kívül ártatlan áldozatokat is elpusztít, megengedhető, ha feltétlenül szükséges. Más kérdés, hogy az atombomba használata feltétlenül szükséges volt-e a győzelem kivásáshoz?

Madame Azam (Dénise Aimé), a konvertita írónő, aki *Relais des errants* (Bolyongók állomásai) című könyvében örökítette meg a drancyi koncentrációs tábor élményeit, ahol a táborba utalt magyar zsidókról a lehető legkedvezőbb képet rajzolta (ők szolgáltatták a leghazafiasabb és egyúttal a legönfeláldozóbb elemet), a katolikus kongresszustól azt kérte, emelje fel szavát az önkényes és sokszor túlzott bebörtönzések ellen. Szeretné, ha az ördögi körnek egyszer valahol vége szakadna! Milyen

bölcs és keresztényi óhaj! Poppot és Grouès atya hasonló szellemben szólalt fel, a gyűlölet és bosszú érzése helyett a keresztény megbocsátás szempontjait hangoztatva.

A nálunk is nagyon ismert La Pradelle professzor megállapította, hogy Nürnbergben olyan törvények szerint ítélték, melyek minden ember lelkiismeretébe be vannak írva. Ehhez nem kell kihirdetés. Szerinte az 1945 április 25-iki londoni Chartával a természetjog diadalmasan bevonult a nemzetközi jogba. „Már pedig a természetjog a keresztény kinyilatkoztatás legtisztább forrásaiból táplálkozik.” Végelemzésben „az Államnak az ember szolgálatára kell lenni és az embert az ő rendeltetésében tisztelni kell: ez a rendeltetése pedig abban a gondolatban gyökerezik, hogy az ember Isten gyermeke, a többi ember testvére, akik szintén Isten gyermekei”.

Izgalmas viták folytak az egészségügyi gondoskodás igényeinek és az egyén természetes jogainak viszonyáról. Milliez doktor ismertette az állam és egyén orvosi és fiziológiai konfliktusait, ahol a közösség érdeke szembe kerül az egyén fiziológiai és erkölcsi szükségleteivel. A hivatali titok pl. újabban erősen korlátozódott a köz érdekében. A közösségi orvosi ellátás pedig mindig bizonyos fokig a beteg bizonyos lebecsülésével jár, mert az orvos eltávolodik a betegtől, az ember szenved miatta. Még nagyobb veszély, hogy a hivatalos orvosi szervezet bizonyos diktatúrát gyakorol a többi orvostudomány felett és eretnekségként kezeli a tőle eltérő nézeteket, hátráltatva a tudományos haladást.

Az orvos felől nézve a dolgokat, a modern mágus akkor teljesíti hivatását, ha szívére és megnyugtató hatással van betegére. Más oldalról a modern sebészet összes csábításai leleselkednek rá: aránylag könnyű betegség esetén beavatkozással természetlenné teheti a nőt, sterilizálhatja a tuberkulótikus, az idegbajost, bizonyos veszély esetén megállítja a terhességet (ezek a legsúlyosabb lelkiismereti kérdések), megrovíthatja a haldokló szenvedéseit. De a legmodernebb veszedelem a kísérletezés: számos államban kísérleti állatnak tekintik az embert, nem is szólva a hitlerista orvosi szörnyűségekről.

Minden esetben az evangéliumi morál segít az orvosnak: ne tedd másnak, amit magadnak nem kívánsz, hogy tegyenek az emberek! Minden beteg testvérünk, segíteni kell rajta, s ha lehet, meggyógyítani, de mindig tisztelni kell benne az embert és szeretni, mint felebarátunkat.

A hozzászólók erősen hangsúlyozták az ember személyiségének jogait. Az eugenetikával szemben Milliez joggal hozta fel, hogy embermentelepek sohasem hoztak volna létre egy Beethovent! (Tudvalevőleg alkoholista apja volt.) Bariety professzor oda konkludált, hogy az orvosi haladás sem több mint a tudás gyarapítása; míg tudásunkkal jól és rosszul élhetünk, az ember lelkiismerete és felelősségérzete marad mindenkor a döntő tényező. Az igazi szükséglet tehát ennek a lelkiismereti tényezőnek a megerősítése.

Képzeltető, milyen nagy érdeklődés kísérte azt a vitát, ami a természettudományok haladásához kapcsolódó félelemérzésről folyt, mely az emberiséget újabban elfogta. Itt nem kisebb tudós, mint De Broglie volt az előadó, ki elsorolta a veszedelem forrásait: míg az emberiség egy részének biztonsága, kényelme növekszik, nagy tömegek, kik a gépek szolgálatába álltak, vigasztalan és embertelen életet élnek, s a gépkultúra növeli a háborús szenvedések lehetőségeit. Ugyanez a rémület fogja el az emberiséget, ha a bacillusháborúra, vagy a radioaktív gázokra gondol. De szerinte a biológia még nagyobb szörnyűségek elé állítja az emberiséget: „Tegyük fel, és ez nem egészen alaptalan feltevés, hogy módosítani tudjuk az emberi lényt, hatni tudunk gondolkodására, kívánságaira, készségeire úgy, hogy valami szörnyeteghez illő szakszerűséget tudunk nekik adni és így kitermelünk az emberekből olyan fajtákat, melyek mint a természetnél, csak bizonyos fajta munkára alkalmasak; tegyük fel, hogy ennek az eszközei egy diktátor kezébe kerülnek s akkor gondoljuk el, mi származhatik ebből az emberek jövője szempontjából!”

Egy mérnök, Perretti della Rocca hozzászólásában kiemelte, hogy az atombomba problémája csupán felújította az ember és a technika régi ellentétét, melyet Gandhi tanúsága is kiemelt s amelyet Prometheus mítoszában fejezett ki a görög világ: az

emberiség nem szívesen törődik bele a nagy Martin-kohók koncentrációs táborszerű világába.

A zavar háromféle: az első, hogy a technika haladásával a balesetek már a kataklizmák határán járnak (repülőgép-máglyák, Texas City és Le Havre pusztulása stb.) A második az atombombával kezdődő párbeszéd és végül az utolsó emberi lény társadalmi túlszervezése, mely valóságos rovarrá alakítja, belegyömöszölve azt a „koncentrációs világegyetembe”.

Leprince-Ringuet professzor annyira megy, hogy a 20. századot egyenesen a félelem századának nevezi. Jellemző, hogy mikor újabban a mesterséges mezont, tehát egy valósággal új anyagot sikerült előállítani energiából, ami a fizika egyik legszenzációsabb erdménye, rögtön arról indult meg a vita a közönség körében, hogy hatalmasabb fegyvert nyertünk-e ezzel?

Általában az emberiség életének megjavítása és elpusztítása mindenkor kölcsönös kapcsolatban áll ott a technika fejlődése útján. Például az urániumból és szénből összeállított atomelem határtalan energiaforrást képvisel és vízben, szénben szegény vidékeken kitűnően használható. De ugyanakkor plutónium termelődik, vagyis az atombomba hatékony eleme. És vajjon melyik állam állana ellen a kísértésnek, hogy ki ne használja ezt a kivételes hatású robbanószert? Az ember tehát az atomenergia segítségével meghosszabbíthatja és megrövidítheti földi életét. Azzal, hogy Isten az embert az angyaloknál csak kevésbé alantasabb lénynek teremtette, nyilván olyan felelősséget rakott rá, mely nemcsak személyes, hanem kozmikus jelentőségű, mondták az amerikai protestáns lelkeszek legutóbbi nyilatkozatukban.

Egy másik hozzászóló arra a veszélyre mutatott rá, hogy az ember lassanként fölöslegessé válhat a technika haladásának következtében. Nem kell bányász és csákány, mert már gázosítással tudják kihasználni a legszegényebb szénbányákat is, elektromos fül és szem különbözteti meg a követ a széntől és gép rakja kocsira az anyagot, az *Empress of Canada* kikötött Liverpoolban révkalauz nélkül, a repülőgépek vezető nélkül száguldanak a két kontinens között és három angol mérnök kitalált egy ekét, mely ember nélkül felszánt húsz hektár területet. Gyapjúszedő gép feleslegessé teszi a szedő munkást és hogy a kukorica szedését is gépesítsék, olyan kukoricát termesztettek ki, mely egy csövet hoz, de mindig ugyanabban a magasságban. Hátra van még az atomenergia teljes ipari kihasználása, mely a termelési költséget a minimumra fogja csökkenteni és eddig már 5500 atomenergiával összefüggő találmányt szabadalmaztattak. Ezért mondta egy francia író: „Alig hogy épp kiléptünk a történelem-előtti korszakból”.

Mindebből az következik, hogy az ember rövid időn belül kikapcsolódik a munkából, mint ez azelőtt is megtörtént a gépesítés egyes régebbi fázisaiban. De a keresztény ember nem azt fogja kiáltani: „törjétek össze a gépeket! állítsátok meg a haladást!”, hanem Riquet, Teilhard de Chardin páterekkel, és más modern gondolkodású teológusokkal együtt a haladás élére állnak és egy olyan világot építenek, ahol a gazdasági élet nem gátolja többé a tudomány haladását és a tudományt az emberi szellem felszabadítására fogják felhasználni.

De Broglie válaszában szintén reményét fejezte ki, hogy a technika újabb haladása lehetővé teszi, hogy az ember bizonyos szolgásgát jelentő életformáktól felszabaduljon. A klasszikus kémián túl, a tudomány végtelen távlatokat nyújt a jövőre. Jóban és rosszban is. Mert azt kell megtalálnunk, hogy gonosztevők ne használhassák saját céljaikra.

Lejay páter arra a veszedelemre hívta fel a figyelmet, hogy a tudomány mai specializálódása mellett csak igen kevesen lesznek képesek az egységbe látásra. A legnagyobb szakadás a filozófia és a tudomány között állt elő s a teológus is az előtt a dilemma előtt áll, hogy belevesse-e magát a kozmoszt érdeklő vitába, vagy tisztán tartsa-e transzcendenciára-irányuló hivatását.

Dubarle atya szerint a keresztény lelkiismeret nem dermedhet meg a tudomány pánikjában. A félelem gyermeki érzése helyett figyelmünket a mögötte levő lelki problémára kell irányítani. Uralkodjunk önmagunkon és kerekedjünk fölébe a kérdésnek. Vajjon az atombomba félelme nem-e inkább a két szembenálló világhatalom

ellentétének problémája-e? Emberi feladatunk ennek a problémának a leküzdése. Nem a tudományban van a kérdés megoldása, hanem az emberek lelkiségében.

Père Lejay újra hangsúlyozza, hogy egyes tudósokkal szemben, kik azt tartják, hogy a világot a vak fátum viszi a pusztulás felé, a keresztény ember, aki szabadnak érzi magát, azt hiszi, hogy fölébe kerekedhet ennek a fátumnak. A tudományt kutatási parancsa nem szükségszerűen köti a technikai alkalmazás módjaihoz: a tudomány az isteni terv felismerésén fáradozik. „Isten az embernek megadta a szabadságot, tudva mire használja fel és milyen kockázattal jár mindez: a kárhozat kockázatával. A tudomány és kockázatának problémája csak egy arculata annak, amit a rossz problémájának nevezünk. S ez csak a hitben oldódik fel. Tanulmányainknak imádásban kell végződnie. A titok az, hogy Isten, ki ismeri e kockázatot, mégis ilyen hatalmat adott az embernek.” Végso fokon a megoldás Dubarle szerint az emberiség teljes krisztianizálódása. A katolikusok feladata, kilépni elzártaságukból és hozzálátni a világ spiritalizálásának nagy és világot mentő munkájához.

Nagy vitát keltett Európa szellemi egysége megteremtésének kérdése. Itt érezhetően legjobban a németek szellemi befogadásának kérdése izgatta a franciákat és érthetően Romano Guardini, az olasz származású nagy német teológus német nyelvű előadása érdekelte őket a legjobban, melyet a Vigília olvasói már az előző számban olvashattak. A kérdést a Szentatyá híres kijelentése tette a katolicizmus számára különösen aktuálissá: „Németország jövője jelenleg az Egyház jövője szempontjából oly becses számomra, mint a szemem fénye”. Bédarida professzor meg az olasz szellem európai bekapcsolódását ismertette. Itt került szóba a *Pax Christi*-mozgalom is, mely a Szentatyától helyeselt és a békére irányuló imahadjárat megszervezését célozza.

Külön ülésen foglalkoztak az új szociális rend kérdésével, a hazátlan értelmiségiek sorsával, és a világbéke sorsával.

Záróelőadásában Gilson, a Collège de France tanára joggal foglalhatta össze a kongresszus tanulságait oly módon, hogy a tudományon túl a keresztény bölcsesség álláspontján kell állnunk. De ugyanott találjuk meg a megoldást a szociális kérdésben is. Mi nem azt mondjuk korunknak: „kevesebb fényt!”, hanem azt, hogy „több fényt!”, de azt is, hogy „több szeretetet!” A megtestesülésnek tovább kell folytatódnia egész az emberiség szívéig, szeretet formájában, ami nélkül nincs emberhez méltó társadalom. Az ember romboló tehetségével nem állhat Isten helyébe és nélküle nem is alkothat. A világrendet maga Isten teremtette meg és csak vele egyetértésben, párhuzamosan lehet termékenyen alkotni.

Eckhardt Sándor

A 900 ÉVES BELVÁROSI TEMPLOM ÉS ÚJ FŐOLTÁRA

Sohasem gondolunk arra a Fővárosban, amikor utcáin, terein járunk, hogy lábunkkal őseink porát tapossuk. Talán az egyetlen kivétel a „lekopasztott templom” (amint a restaurálás óta a pesti főplébániát nevezik) és környéke. A „sötét középkori” épület mély lelkiséget, szárnyaló hitet, áhitatot parancsol. Körülötte szinte érezzük a kötelező multat. A mellette részben még földalatt lévő Castrum romjai gondolkodóba ejtenek. Itt, contra Aquincumban halt minden bizonnyal vértanu halált az a keresztény római, akinek véres teteme fölé épült a Rókus kápolna alatti nemrég kiásott Cella trihora.

Megszentelt földre emelték a Belvárosi-templomot őseink. Eleink pihennek itt a templom alatt, a környező téren s utcákban. Nem is olyan régen — az öregek még emlékeznek rá — bontották le a gótikus Szent Mihály-kápolnát, a belvárosi-templom ravatalozóját, az egyik közeli házban. A most csonkatornyú Istenháza beszorult a mai életbe a bérházak, a híd és akták — melyek évtizedek óta háborgatják — közé. A csákányok martalékaúl akarták dobni a megszentelt köveket. Pedig a templom, Pest története; beszélő kövek, melyet nem kímélt sem az idő, sem az ellenség. Nekünk

nemcsak mint művészeti emlék becses. Története számunkra minden nagy katedrális túlszárnyal. Védte a Nyugatot, az ezüst Duna partján.

Kezdetre homályba vész. Az bizonyos, hogy Nagyboldogasszonynak szentelték. A harcok közepette ki tudja hányadszor sérült meg, hányszor épült újjá 900 éve. Hitünknek, reménységünknek szimbóluma lehetne. Szent nosztalgiával közeledünk hozzá. Tudjuk, hogy évszázadok óta őseink számtalanszor kerestek itt menedéket, hogy földi bilincseiktől szabaduljanak. Számtalanszor közvetített ég és föld, bűnös és bűnbánó lélek között. Az egykedvűen folyó Duna mellett ez a szent hajlék dokumentuma a magyar mult pályának, dagályának. Magyarok hálája, jajveszékélése verődik falaihoz.

Szent István ideje körül már áll az ősi románstílusú templom. A hagyomány szerint a „pesti rév melletti Istenházában” temetik el Szent Gellért püspököt, akit a szemben lévő Kelen (Krénfeld) hegyéről löktek le a pogányok. A Szűz tiszteletére épített kápolnába viszik holttestét, ahol ugyanabban a ruhában, amelyben megölték, temetik el. Hét évig feküdt itt a test. Felemeltetése után, püspöki székhelyére kerül az első magyarországi szent, akivel a legenda szerint „oly sok keresztény öletett meg, hogy csak a kegyelmes Isten tudja, mennyi volt”. Ebből az első Nagyboldogasszony templomból maradt meg a déli toronyban levő román stílust mutató faltöredék. A tudós pap, Romer Flóris említi először: („... legszebb románkori párkányzat és felette a ritkán hiányzó román fogazat”).

Szent Erzsébet eljegyzése a tübingiai örgróffal 1207-ben még ebben a merev, szigorú, komoly, nehézkes pillérű, vastagfalú románkori templomban folyik le. A tatárjárás valószínűleg csak nagyrészt elpusztítja. Környékén a menekültek közül, vagy százezer ember pusztult el. A templom alatti víz akkor, vörösen folyt. A „kutyafejű csorda” felgyújtja a várost, s Pest tűz martaléka. IV. Béla a templomot kijavíttatja s szent leánya, Margit jár a szelíd, lágyhajlású boltívek alatt. Lelki zemeinkkel látjuk őt: „Vékonyhúsú, bágyadt jegyese a mennyei ágyának... fátyol rejtí homlokát, vasöv övezi derekát” írja egy magyar verses officium. A megmaradt részeket felhasználva gótizálják. Akkor nyeri a szentélyben ma is látható, „fortélyos” szerkezetű mennyezetet, karcsú, koszorúzott, csúcsíves oszlopkötegeit. csipkés ablakait, bordáinak zárócífrásait. A falba és a szentély fülkéibe festett szentek, a sokhelyt elhelyezett szobrok, ki komolyan, ki jóságosan, lézengő csodálkozó, esedező, szemlélődő eleinket nézik mosolyogva. A freskók megmaradt, mostanában előkerült részei a kifinomult magyar gótika előkelő emlékei. Az üvegfestmények besugározták ragyogó színeikkel munkára, harcra készülő, esküvőre, keresztelőre jött magyarokat. Zsigmond alatt újjáépül (ősi-, örökké újjáépítők vagyunk). (De a Zsigmond elleni lázadás is itt zajlott le.) Hunyadi Lászlót lefejezik a Várban „Akár nő, akár férfi ki említeni meri, fejét, birtokát veszti”, s mégis a rákövetkező vasárnap az egyház fia, a szószékről hirdeti a fájdalmas eseményt.

Sikátorok veszik körül a falakig. Harangjának hangja, hol vidáman hívja a pesti polgárt, hol figyelmezteti a veszedelemre. Mátyás megválasztása előtt 40 ezer nemes a Duna jégén út tanyát, s amint Bonfini leírja, a vezetők a pesti Nagyboldogasszony templomban gyűltek össze királyt választani. Temesvári Pelbárt, korának legnagyobb szónoka, keményen támadja itt a pogányos humanizmust. Bátor szava Mátyást sem kíméli, s a polgárok áhitattal hallgatják. Az oltár az iparosoké. A vargák az ív-, pajzs-, nyíl-, szij-, nyeregkészítők a Mindenszentek oltára előtt imádkoznak. A szűcsöké a Sárlos Boldogasszony, a szabóké, posztónyíróké, Szent Gellért oltára, stb. A restaurálás folyamán a pesti Nagyboldogasszony templomban lévő két pasztofórium is új helyet kapott. Nagyrévi Endre „felszentelt püspök-plébános” és a pesti polgárok által rendelt pasztofórium az olasz reneszansz minden szépségét feltárja. Ez a két quattrocento faragás a túlfinomult magyar igényt hirdeti és áll akkor, amikor székely Dózsa György, a keresztes seregek vezére, itt gyülekezve harcosaira, áldást kér és nyer az egyháztól.

A láng kialudt s csak a hamu alatt parázslík a hit. A török megszállás alatt a Belvárosi templom az egyetlen templom Pest Budán, amely nem alakul mecsetté. A 18. század folyamán — szerencsére a gótikus részek felhasználásával — ismét újjáépül. Így barokk az eleje és a szentélyrész gótikus. Ismét fókusza az életnek. Köröskörül bazárokkal torzítyják el. Halas, mészáros, csizmadia, köszörűs stb. bódéja tapad a templom falához. (Ezeknek a kalyibáknak eltávolítása vezet a Műemlék Országos

Bizottságot ahhoz a felfedezéshez, hogy az oldalfalak is gótikusak.) A toldalék eltávolításával kezdik 1931-ben a restaurálást, amely befejezéshez közeledik. A Középkor óta hét métert emelkedett körülötte az utca szintje. Ma a templomhoz nem felmegyünk, hanem a templomba lelépünk. Centenáriumát ünnepi napjainkban „az égig zengő íves Kölni dóm is. A mi templomunk szerény szemérmes testvére a világhíres istenházának. Mi restaurálással, új főoltárral ünnepeljük a Belvárosi-templomunk centenáriumát. Az oltárok, mint annyi minden, az idők folyamán kicserélődtek. A román-, gótikus-, barokk-oltár után a 19. században kétszer is újat építettek. Az empire-oltárt, Steindl által tervezett neogótikus oltárral cserélték ki. Az oltár a restaurálás után, nem illett a templomhoz. Újat kellett terveztetni, amelynek festett részét Molnár C. Pál készítette.

Nem könnyű feladatra vállalkozott, amikor ebben a régészeti, műtörténeti himnuszba, a főoltár megfestését vállalta, amely nem gótizál (nem hamisít) s mégis a környezetbe illik. Molnár C. Pál a Főiskola elvégzése után új utakra tért. Forradalmárként indult. Próbálkozásait a legtöbben ellenezték. Főleg az egyházművészet védői tekintették őt befogadhatatlan újtónak. Első meglepetést a Szent Ferenc-pályázaton való részvételével keltette. Sokan, sietve, megváltoztatták róla véleményünket. Szent Ferenc prédikációja című műve, már elárulta, hogy szeretettel csügg az egyházművészetben. Kibontakozása gyors, sikert sikerre arat. Művészetének tengelyévé válik a sacrális festés. Római tartózkodása megerősíti felfogásában. Neoklasszicizmusa tisztul. Ő maga az előítéletek alól felszabadul. Elmélyedése, kifejezése, készsége, szelleme, hitérzése munkáról munkára erősödik úgy, hogy ma eljutott a legnemesebb értelem-ben vett szentképhez.

A Belvárosi-templom főoltár-képére hárman pályáztak. Szőnyi István impresszionisztikus kísérlete, amint Medveczky Jenő dekoratív terve is sok szépet rejtett magában. A pályázat eredménye egy pillanatig sem volt kétséges. Molnár C. Pál számára. Fenséges, zárt egység, átgondolt, plasztikus, élő gondolata szükségszerűen nyerte el a megbízást. Háromrészes szárnyasoltára (triptichon) egyszerű, nem stílust utánozó. Középső részén Mária mennybevitelét ábrázolta. A kép alsó részében szarkofág, amelyet a 12 Apostol áll körül csodálkozva, megdöbbenve, örvendezve, mosolyogva úgy, amint temperamentumuk kívánja. Fent az angyalok koszorújában Mária, grecói, hajnali fényben úszó felhők között lebegve, közeledik égi trónjához. A középső kép ünnepélyes, monumentális, architektonikus felépítése biztos. Lent az optikai súlypont, míg a kép felső részében Mária lebegése, a magasság felé való törése szinte irracionális. A színes csokor benyomását keltő, napsugár mosolyú képen mindaz, ami történik, illúziót keltő. A középső kép kettősségre: lelki és fizikai, emberfeletti megfoghatatlanra és valóságra épül. Ezt az ellentétes gondolati parallelizmust alkalmazza színre, mozgásra, formára. Égi és földi, hideg és meleg szín, folyékony és tört vonal, reális tömeg és szférikus látvány válik az alkotáson egységes harmóniává. A törékenytestű, parányilábú, bájos, leányos arcú — testi volumenje alig lép elő — légies Mária (akinek Égbe való emelkedését fokozza a helyes, szigorú rendezettségű ruharánccal), minden realitása mellett transzcendentális, minden érthetősége ellenére titokzatos. Az alatta levő csoport, a szilárdon álló, lépő apostolokkal, az égi képpel szemben, a földi valóságot képviselik. A súlyos közsarkofág kontrapoztja a megfoghatatlan szívárvány-felhőnek. Az alsó nehézséget az angyalok lebegése egyensúlyozza: A nehéz, komoly színeket megtörtfényű foltok váltják fel, a formák, mozgás, vonal kettőssége, a földi és égi találkozása egy térben, ad ennek az Assunzionnak eredetiséget, feszültséget.

A szárnyképeken, balról az Angyali üdvözlést, Mária találkozását Erzsébettel, Jézus születését, jobbról a Templomban való bemutatást, a Menekülést Egyiptomba és a 12 éves Jézus vitáját, míg a predellán az Utolsó vacsorát és a Kánaeni menyegzőt ábrázolta a művész. E szárnyképeken Molnár C. Pál kiélhette vágyait. Egy életen keresztül számtalan variációban festi Mária életének jeleneteit. Ezek a kisebb méretű képek kontemplatív szemlélődésre alkalmasak. Festőnk szinte önmagát visszatartva — hiszen gazdagon buzog belőle a gondolat — ad formát elképzeléseinek. A gyengéd mozdulatok — a gesztusok, a szimbolikus határáig érnek s néha érzékleltien finomak — tudatos rajz, átgondolt színezés, pompás kompozíció, mesteri, egységes

felépítés, a részképeknek egyenkénti önállósága és az egészhez való viszonya (amelynél a világítást, színt, mozgást is figyelembe vette), az ellentét tudatos alkalmazása a képet kétségtelenül mesteri alkotássá teszi. De Molnár C. Pál a technikai felkészültség mellett a lelkiéletet is tökéletesen kifejezi. Tudja, hogy amikor Szent Karácsonyt ábrázol, a boldogok szigetét kell elénk varázsolnia; a harmatos reggelben való menekülést bemutató műve lelket megillető, és az Angyali üdvözlét, amikor az Úr szülő leánya élete legszentebb pillanatát átérzi, a legmagasabb művészettel közli velünk.

A kép önmagában szép és ebbe a történettől terhes levegőbe is bele illik. A lírai alaphangú festmény, a templom szigorú formáit megenyhíti. Poétikus lélegzetvétele ehhez a sacrális komolyságú Istenházához illik. A Belvárosi-templom számára ez az oltár értékes gazdagodás. A nagy lelki dinamikával, a hit lendítő erejével, kifogástalan technikai tudással létrehozott mű, még ünnepélyesebbé teszi a 900 éves Istenházát.

Örvendjünk, hogy napjainkban akadt magyar művész, aki mert sorsa, tudása, összenőtt vallásos adottságával, nem külső, édeskés hatást keresve — mint a közelmúlt festői tették — igaz és nagy alkotást hozott létre.

Jajczay János

SOMMAIRE.

Paul Schrotty O. F. M.: L'universalisme spirituel. (Sur l'esprit franciscain.)

Alexandre Sik: L'expérience religieuse d'Attila József. (L'auteur démontre qu'au fond de la poésies socialiste et révolutionnaire du grand poète hongrois il y a une profonde expérience religieuse.)

Alexandre Horváth O. P.: Anges et démons. (Le savant théologien expose la doctrine de Saint Thomas sur les anges et démons.)

François Mauriac: Les pèlerins de Lourdes. (VI.)

Etienne Sôtér: Élégie et hymne. (Journal du récent voyage de l'auteur à Paris, à la recherche de sa jeunesse, dans le Quartier et à l'École, „forteresse du jeune orgueil.”)

CHRONIQUES.

Catherine Füzesséry: La mission de Bernanos. (L'auteur analyse les grands thèmes bernanosiens et sa technique de roman qui découle de sa conception du monde: Bernanos, „le pèlerin de l'absolu”, voit le monde „sub specie aternitatis” ce qui n'est pas sans inconvenient au point vue de sa technique, le roman étant le genre littéraire du relatif. Aussi les qualités de Bernanos, romancier, sont-elles plutôt lyriques qu'épiques et il faut les chercher avant tout dans l'accent prophétique de son message.)

Georges Rónay: Jean Horváth. (A l'occasion du 70e anniversaire du professeur d'Université Jean Horváth, l'auteur expose la méthode du célèbre historien de la littérature hongroise.)

Alexandre Eckhardt: Le Congrès des Intellectuels Catholiques de Paris. (Compte rendu du livre: „Les Intellectuels devant le Christ”. (Ed. de Flore.)

Jean Jajczay: Le nouveau maître-autel de l'Église de „Belváros” de Budapest restaurée pour son 900e anniversaire.

Megjelent!

Esemény!

PAPINI:

VI. Celestin pápa levelei az emberekhez.

A fiktív pápalevelekbe öltöztetett mondanivaló szeretve bírál és igazsággal tanít papot, szerzetest, szegényt, gazdagot, népek vezetőit, költőket, krisztustalanokat...

Ragvógó stílus, szellemes gondolatok.

Boltti ára: 25.— forint.

Hogy folyóiratunk előfizetői minél könnyebben hozzájuthassanak Papininek e legújabb, világsikert aratott remekéhez, **részletfizetési kedvezményt** nyújt kiadóhivatalunk. Megrendelhető a Vigília 37.343 sz. csekkszámlájának befizetési lapján. Postahivatalokban kapható bíancó befizetési lap felhasználható. Minden esetben rá kell írni az «összeg rendeltetése» rovatba: **Papini**. Aki az első részletet, 9.— forintot beküldi, postafordultával megkapja a könyvet azzal, hogy a következő részleteket, 8.— 8.— forintot a következő hónapokban fizeti ki.

Bizonyosak vagyunk abban, hogy ezzel az ajánlatunkkal megkönnyítjük a Papini-könyv beszerzését, s lehetővé tesszük, hogy előfizetőink és olvasóink könyvespolca egy idő- és értékálló, sokszor elolvasható művel gyarapodjék. **Vigília Kiadóhivatala**

ARANY, EZÜST, ÉKSZER VÉTEL, ELADÁS

Kehely, elborium, szentségtartó
nagy választékban.

Dr. BAJMÓCZINÉ WINTERMANTEL TERÉZ
Budapest, VII., Rákóczi-út 10., I. 2.

A sok járástól elfáradt lábá-
nak felüdítésére csak

FILOPED lábsót
használjon. Csomag 1.90 Ft.

NAGY DROGÉRIA

VIII., JÓZSEF-HÖRÚT 19. SZ.

FÉRFIKALAPOT KÖSZEGI kalaposmestertől

Főüzlet és műhely: IX., RÁDAY-U. 26. Fiók: CALVIN-TÉR. Múzeum-kr. sarok.

Nagy bel- és külföldi kalapraktár. **JAVÍTÁS.**

SCHUBAUER
és **MITICZKY**

BÉLYEGZŐK **JELVÉNYEK**

Bpest, Duna-u. 6.
Telefon 184-268.

Isten-szeretetet van írásba foglalva az Újszövetség könyveiben és az egyetlen prófétai könyvben: a Jelenések könyvében. Innen árad szét a szeretet az emberek szívébe, ha azt kézbe vesszük és olvassák. Ez a tartalma *Kosztolányi István*:

Igy szeretett az Isten

című könyvének, melynek II. kötete most jelent meg, sok illusztrációval. Ára Ft 40.—

Új ifjúsági mű: *Csaby Márton*:

...és újra felgördül a függöny...

Ára Ft 9.—

Alumínium-érmek:

Csodás Szűzanya-érem 30 fillér, 100 drb Ft 20.—

Skapuláre-érem 30 fillér, 100 drb Ft 20.—

Családfelajánláshoz legalkalmasabb füzet:

P. Zolotnoki: Jézus Szentséges Szíve menti meg a világot.
Ára Ft 1.—

Jézus Szíve képek. 2.— Ft-tól 6.— Ft-ig.

Kapható:

KORDA ipari és kereskedelmi r. t.
Budapest, VIII., Mikszáth Kálmán-tér 4. szám.